

Gemeenschapsvorming na gentrification

Een creatieve onderneming in Spangen

S. Sparenberg (326367)

Masterscriptie Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid
Faculteit Sociale Wetenschappen
Erasmus Universiteit Rotterdam

Rotterdam, maart 2012

“Tout le drame de l’urbanisme actuel consiste dans le divorce entre les forms urbaines, caduques et lourdes, et l’être humain en prodigieux renouvellement”

G. Bardet, l’Urbanisme (1947: 8)

Voorwoord

Het is inmiddels ruim drie jaar geleden dat ik, samen met mijn vriendin, de voorlichtingsavond bezocht aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het bleek een schot in de roos en een geweldige verrijking.

Na mijn opleiding Journalistiek werkte ik onder meer enkele jaren voor de Wereldomroep. Ik schreef graag over mensen die te maken hadden met problemen en die zelf weer, omdat zij niet de enige waren in die schijnbaar gelijke situatie, een maatschappelijk probleem vormden. Het bood mij de gelegenheid verschillende werelden in te stappen en steeds weer een grens op te zoeken en te kijken waarom die met voeten werd getreden, hoe het kwam dat mensen een grens juist niet overkwamen of waarom grenzen zelf flexibel zijn of verschuiven. Ik zag ook dat Nederlanders in het buitenland niet heel goed waren in integreren en merkte ook dat je als Rotterdammer in Hilversum, je stad en alles wat daar gebeurt op de één of andere manier moet verdedigen. Het waren noties waarmee ik op dat moment nog niet zo veel mee kon, maar die mij wel fascineerde. De waan van de dag en het schijnbaar oneindig brede podium deden mij overstappen naar de sector wonen. Wonen is immers de samenleving in het klein. Waar eerst de nadruk lag op Nederlanders in het buitenland, kwam nu het veranderende stedelijke klimaat in Nederland steeds nadrukkelijker naar voren.

In die periode ben ik geïnteresseerd geraakt in sociologie en ben ik begonnen aan de opleiding Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid. Deze opleiding heeft mij niet alleen inhoudelijk gevormd, het heeft mij, met dank aan enkele zeer inspirerende docenten en promotors wezenlijk anders naar de sociale werkelijkheid doen kijken. Een speciaal dankwoord is op zijn plaats voor mijn directe begeleider Justus Uitermark en mijn tweede lezer Erik Snel voor hun inhoudelijke feedback (op soms wel heel ongebruikelijke tijdstippen!), hun ondersteuning én inspiratie. Mijn lieve vriendin, die samen met mij dit traject heeft doorlopen, wil ik danken voor haar humor, haar heldere geest en haar uithoudingsvermogen. Ik weet al wat we hierna gaan doen!

Sander Sparenberg

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Inleiding	6
1.1	Probleemstelling en onderzoeksvragen	6
1.2	Leeswijzer	7
Hoofdstuk 2	Theorie	9
2.1	Gentrification	9
2.2	Gentrifiers in de creatieve stad	13
2.3	Gemeenschapsvorming in de netwerkstad	15
2.3.1	Netwerken	15
2.3.2	Sociale identificaties	17
2.4	Conclusie	21
Hoofdstuk 3	Spangen en het Wallisblok	23
3.1	Het Wallisblok	24
3.2	Het project ‘De Dichterlijke Vrijheid’	26
3.3	Conclusie	29
Hoofdstuk 4	Onderzoeksmethode	30
Hoofdstuk 5	Wie zijn de gentrifiers?	33
5.1	Sociaaleconomische status	33
5.2	Woningkeuze, woonduur en herkomst	36
5.3	Hoe wonen de gentrifiers?	38
5.4	Conclusie	41
Hoofdstuk 6	Collectieve identificaties	42
6.1	Contractualiteit en organisatie	42
6.2	Gedeelde verhalen en ‘place making’	47
6.2.1	Sociale identificaties	48
6.2.2	Sociale desidentificaties	52
6.2.3	‘Place making’	57
6.3	Conclusie	63
Hoofdstuk 7	Sociale netwerken en sociale relaties	66

7.1	Relaties met medebewoners	66
7.1.1	Tolerantie versus sociale hypochondrie	72
7.1.2	Contractualiteit versus sociale wenselijkheid	78
7.2	Relaties tot de buurt	80
7.2.1	Publieke familiariteit versus ruimtelijk determinisme	81
7.2.2	Symbolische binding versus sociale binding	82
7.3	Conclusie	92
Hoofdstuk 8	Conclusies	95
8.1	Gemeenschapsvorming binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’	95
8.2	Gemeenschapsvorming buiten ‘De Dichterlijke Vrijheid’	97
8.3	Overwegingen	99
Geraadpleegde literatuur		101
Bijlagen		
Bijlage I	Overzicht onderzoeksactiviteiten	107
Bijlage II	Eerste brief aan bewoners	108
Bijlage III	Tweede brief aan bewoners	109
Bijlage IV	Respondenten ‘De Dichterlijke Vrijheid’	110
Bijlage V	Overige respondenten	111
Bijlage VI	Wie zijn de gentrifiers?	112
Bijlage VII	Survey vragen ‘Gemeenschapsvorming na gentrification’	113
Bijlage VIII	Samengestelde tabellen van besproken stellingen	117

1. Inleiding

Met het oog op de fysieke, economische en sociale opwaardering van woonwijken onder druk zien beleidsmakers in 'gentrification' de oplossing. Het betreft investeringen in de gebouwde omgeving in combinatie met een opwaardering van de sociaal economische status van bewoners (Clark, 2005: 258). Het is mogelijk dit proces op gang te helpen. Gentrification is dan een instrument dat door overheid en wooncorporaties wordt ingezet om spanningen in wijken weg te nemen, probleemconcentraties te verdunnen, sociale orde te herstellen en economische groei te promoten (Uitermark et al, 2007). In sommige gevallen spelen groepen bewoners een speciale rol en ontwikkelen zij collectief de woningen. In Rotterdam spreekt men dan van 'gentrypunctuur', een samentrekking van 'gentrification' en 'acupunctuur'. Hierbij gaat het om kleinschalige fysieke ingrepen in de wijk waarbij bewoners zelf hun woning ontwikkelen. De projecten moeten onder meer bijdragen aan een betere leefbaarheid, meer sociale cohesie, een opwaardering van de buurt en meer maatschappelijk rendement. Nieuwe bewoners worden actief geworven en hebben een hogere sociaaleconomische status dan de zittende huurders en kopers in de wijk. Bij 'De Dichterlijke Vrijheid' (voorheen: 'Wallisblok') in Spangen is sprake van gentrypunctuur. Het bewonerscollectief van 'De Dichterlijke Vrijheid' bestaat vooral uit de autochtone creatieve klasse (Engbersen, 2008: 25). In deze studie zal een antwoord worden gezocht op de vraag hoe deze bewonersgemeenschap zich heeft ontwikkeld en hoe zij zich verhoudt tot de buurt.

1.1 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Gentrification heeft in Spangen bijgedragen aan een verbetering van de fysieke woonomgeving. Verbeteringen die op hun beurt weer andere fysieke investeringen hebben mogelijk gemaakt. Maar wat betekent gentrification eigenlijk voor de sociale woonomgeving? De meeste bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' wonen er nu ruim drie jaar. Wie zijn deze creatieve middenklassers? Hoe hebben de onderlinge relaties zich ontwikkeld? Welke netwerken zijn er ontstaan binnen het wooncomplex en zijn er ook relaties tot de buurt?

Hoewel veel onderzoek naar grootstedelijke problematiek zich richt op de vorm en kwaliteit van gemeenschappen en netwerken, blijft het dynamische proces van vorming van gemeenschap vaak onderbelicht. De toegevoegde waarde van deze studie betreft dan ook de focus op *vorming* van gemeenschap en beschrijft en exploreert hoe een collectief van kopers als nieuwe groep de wijk Spangen betreft en welke effecten dit heeft op de leefsituatie van de nieuwkomers. Hierbij zal niet alleen gekeken worden naar interacties en relaties *an sich*, maar zal er tevens aandacht zijn voor de setting waarbinnen deze sociale relaties vormen.

De centrale vraagstelling van dit onderzoek luidt dan ook:

Op welke manieren vormen bewoners gemeenschap na gentrification en welke mechanismen liggen hieraan ten grondslag?

Deze centrale vraag zal beantwoord worden aan de hand van de volgende deelvragen:

1. Wie zijn de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en hoe kunnen zij getypeerd worden?
2. Hoe geven zij uiting aan collectieve identificaties en gemeenschappelijke normen en wie of wat speelt daarbij een rol?
3. Hoe zijn de sociale netwerken te typeren en hoe verhouden zij zich tot bestaande netwerken in de buurt?

1.2 Leeswijzer

Dit onderzoek bestaat uit acht hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk betreft de inleiding en de leeswijzer die vast richting geeft aan het verdere verloop van dit onderzoek. Hoofdstuk twee omvat enkele voor dit onderzoek belangrijke theoretische noties rond de onderwerpen gentrification, de creatieve klasse en gemeenschapsvorming in de netwerkstad. Aan het einde van hoofdstuk twee worden de theorieën en begrippen geformuleerd die een belangrijke rol spelen in dit onderzoek. Wat is gentrification en hoe heeft dit oorspronkelijk spontane proces van rehabilitatie van oude stadswijken zich in de loop der tijd ontwikkeld? Ook zoomt dit hoofdstuk in op gemeenschapsvorming in de netwerkstad. Wat kunnen we zeggen over hedendaagse gemeenschappen en over stedelijke cultuur? Hoe komen hedendaagse sociale identificaties tot stand? In hoofdstuk drie volgt een beschrijving van het woningcomplex ‘De Dichterlijke Vrijheid’ *an sich*, maar staan we ook kort stil bij het geleidelijk afglijden van de wijk Spangen tot een absoluut dieptepunt en een veranderend politiek klimaat in de stad Rotterdam. Het hoofdstuk geeft een gedetailleerde omschrijving van de context waarbinnen het project ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is ontstaan. Hoofdstuk vier zoomt vervolgens in op de gehanteerde onderzoeksmethode, de gebruikte indicatoren en de verrichte onderzoeksactiviteiten. In de hierna volgende hoofdstukken, te weten hoofdstuk vijf, zes en zeven zijn de empirische noties uitgewerkt. Elk hoofdstuk van de empirie kent een deelvraag die wordt beantwoord in de conclusie waarmee ieder hoofdstuk afsluit. Het laatste hoofdstuk omvat de eindconclusie van dit onderzoek. Hierin wordt een antwoord geformuleerd op de centrale vraagstelling van dit onderzoek op welke manieren bewoners gemeenschap vormen na gentrification en welke mechanismen hieraan ten grondslag liggen? Het antwoord op deze complexe vraag zal worden geformuleerd aan de hand van de drie hierboven geformuleerde deelvragen.

Hoofdstuk vijf gaat in op de eerste deelvraag van dit onderzoek. In dit hoofdstuk analyseren we wie de gentrifiers in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zijn, wat hen beweegt in Spangen te gaan wonen en hoe zij

zijn te typeren? Het hierop volgende hoofdstuk, hoofdstuk zes, geeft een nauwkeurige beschrijving van hoe bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' uiting geven aan collectieve identificaties en gemeenschappelijke normen en wie of wat hierbij een belangrijke rol speelt. Speciaal staan we stil bij contractualiteit, gedeelde verhalen en collectieve betekenisgeving aan 'plaats'. Hoofdstuk zeven geeft tot slot een beschrijving van hoe de sociale netwerken van de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' te typeren zijn en hoe zij zich verhouden tot bestaande netwerken in de buurt. Hiertoe staan we stil bij de relaties met medebewoners, relaties tot de buurt en de samenstelling van de sociale netwerken van de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid'. In hoofdstuk acht wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag hoe bewoners gemeenschap vormen nadat gentrification heeft plaatsgevonden en welke mechanismen hieraan ten grondslag liggen. We zullen zien dat de idealen van de middenklasse flexibel zijn en dat universalistische idealen zijn geïndividualiseerd. Tevens wordt de empirie in dit slotdeel op een hoger schaalniveau bekeken en komen enkele overwegingen voor discussie of vervolgonderzoek aan bod.

2. Theorie

In dit hoofdstuk staan we stil bij de twee concepten: ‘gentrification’ en ‘gemeenschapsvorming’. Allereerst gaat dit hoofdstuk in op de betekenis van overheidsgestuurde gentrification en de doelen en verwachtingen van gentripunctuur. Vervolgens gaan we nader in op de rol van de creatieve klasse en gemeenschapsvorming in de netwerkstad.

2.1 Gentrification

Oorspronkelijk heeft de term ‘*gentrification*’ betrekking op een spontaan en autonoom rehabilitatieproces van Londense arbeiderswijken in de vroege jaren zestig (Glass, 1964). De middenklasse nam hierbij arbeiderswoningen over, knapte deze op en zette hiermee een proces van fysieke, sociale en economische opwaardering in gang, waarbij de buurt uiteindelijk te duur werd voor de oorspronkelijke bewoners en deze moesten vertrekken.

Gentrification kent inmiddels verschillende gezichten in verschillende steden en landen (Lees, 2003: 2507). Veel onderzoek heeft laten zien dat *gentrifiers* geen sociaal homogene groep vormen. Er is een duidelijk verschil tussen de oorspronkelijke pioniers (*‘invaders’*) gedreven door zelfrehabilitatie en degenen die hen opvolgden (*‘actors’*) gestuurd door de activiteiten van ontwikkelaars en investeerders (Simon, 2006: 220). Ook de betekenis van ‘gentrification’ heeft zich in de loop der tijd ontwikkeld:

“ ‘Gentrification’ now encompasses all processes related to the production of space for – and consumption by – a more affluent and very different incoming population” (Slater et al in Uitermark et al, 2007: 126).

Met het oog op de hierboven beschreven ontwikkelingen kan gentrification het beste als volgt worden gedefinieerd:

“Gentrification is a process involving a change in the population of land-users such that the new users are of a higher socio-economic status than the previous users, together with an associated change in the built environment through a reinvestment in fixed capital” (Clark, 2005: 258).

Dit betekent dat gentrification zich niet beperkt tot een beweging van mensen of kapitaal, maar dat gentrification ook andere processen omvat met als doel *het aantrekken van een nieuwe welgestelde groep*. Gentrifiers transformeren namelijk niet slechts de uitstraling van een gebouw of buurt. Zij veranderen met hun leefstijl, opleiding en inkomen ook de sociale structuur en het kwalitatieve gevoel van de buurt (Lees, 2003: 2496). Ontwikkelingen die stedelijk bestuurders graag stimuleren:

“Terwijl tot twintig jaar geleden groei van de middenklasse vooral werd geassocieerd met verdringing van arme groepen, worden (gestuurde) processen van middenklasse-binding nu gezien als een

versterking voor de achterblijvers van de stad. Gentrification is met andere woorden van probleem, oplossing geworden” (Veldboer et al, 2008:18)

Gestuurde gentrification is dus een instrument dat door overheden en wooncorporaties wordt ingezet om economische groei van en de leefbaarheid in oude arbeiderswijken positief te beïnvloeden:

“National and local state agencies, together with housing associations, are responsible for urban restructuring that aims to improve the economic appeal as well as the ‘liveability’ of designated neighbourhoods [...] In the discourse about this policy, a ‘liveable neighbourhood’ refers to a ‘balanced’ neighbourhood with a low level of crime and a sizeable share of middleclass households” (Uitermark et al, 2007: 125)

De doelen van deze overheidsgestuurde gentrification zijn echter ook uit te drukken in termen van socialisatie en beheersing. Dan staan het wegnemen en het verdunnen van probleemconcentraties en het herstellen van de sociale orde centraal:

“We observe that in the Dutch case state actors and housing associations promote gentrification in areas that are currently least in demand [...] Gentrification is a *means* through which governmental organizations and their partners lure the middle classes into disadvantaged areas with the purpose of civilizing and controlling these neighbourhoods” (Uitermark et al, 2007: 127)

Dit verschil in formele retoriek en feitelijke praktijk, is echter wel van groot belang. Immers, leefbaarheid en economische groei zouden een ieder ten goede moeten komen.

Dit onderzoek richt zich op een situatie waarbij getracht is het proces van gentrification in de wijk Spangen te stimuleren. Een nieuwe groep bewoners speelt hierbij een speciale rol: zij ontwikkelen zelf collectief de woningen. De Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV) en enkele wooncorporaties in Rotterdam spreken in dit verband van *gentripunctuur*. Het is een samentrekking van de woorden gentrification en acupunctuur. Tijdens Transforama 2004, een kennismanifestatie over de toekomst van het wonen in Nederland staat voor het eerst een workshop over gentripunctuur geprogrammeerd:

“Gentrificatie verbinden met acupunctuur. Geen grootschalige wijkaanpak, maar kleinschalige projecten van onderop die wijken en buurten op organische wijze vernieuwen en de bewoners actief bij het vernieuwingsproces betrekken” (Transforama, 2004)

In ‘Het Experiment’, de kwartaaluitgave van de eerder genoemde stuurgroep is in het eerste nummer van 2005 een artikel te lezen over het Wallisblok met de titel ‘Gentripunctuur in Spangen’. In dit artikel wordt gesproken over het uitdelen van interessante prikken in verouderde wijken als alternatief voor grootschalige herstructureringsprojecten:

“Prikken die de energiestroom weer op gang helpen, zoals de klassieke acupuncturist in het lichaam doet. Het SEV-experiment Wallisblok in Spangen is een voorbeeld van zo'n helingsproces” (Crone, 2005).

Het idee is dat met ‘speldenprikken’, kleinschalige ingrepen, op de juiste plaatsen, ‘hotspots’, verloedering in stadswijken is te keren en het stedelijk lichaam weer genezen kan worden. In ‘Een nieuwe stedelijke agenda. Overwegingen voor een toekomstig grotestedenbeleid.’ (Van der Wouden, 2007) wordt gesproken over onorthodoxe manieren om het proces van gentrification op gang te helpen.

“Zo is inmiddels in de Stadsvisie Rotterdam het bevorderen van gentrification als thema opgenomen voor een aantal wijken rondom het centrum (Rotterdam 2007). In achterstandswijken worden daarbij soms onorthodoxe methoden gehanteerd om het proces van gentrification in gang te zetten en particuliere investeringen uit te lokken. In de wijk Spangen bijvoorbeeld is het zogeheten Wallisblok ‘om niet’ aan nieuwe bewoners in eigendom gegeven, onder de voorwaarde dat zij per woning minimaal tussen de tachtigduizend en tweehonderdduizend euro investeren, afhankelijk van het aantal woonlagen van de nieuwe woning. Negentig bestaande woningen worden omgezet in zevenendertig nieuwe. Deze methode is ondertussen ‘gentrypunctuur’ gedoopt: het bevorderen van gentrification door gerichte ‘speldenprikken’.” (Van der Wouden, 2007).

De gentryfiers vormen hierbij een andere groep bewoners in vergelijking tot de gebruikelijke huurders en kopers in de wijk Spangen:

“Het zijn de dynamische stedelingen die bezig zijn met de stad en de straat en die bewust kiezen voor deze wijk. [...] Ze wijken daarmee af van de andere bewoners in de Hot Spots: veelal lager opgeleid met lage inkomens. Deze trend sluit precies aan bij het Rotterdamse Woonstadbeleid: het aantrekken van de hoger opgeleide middenklasse.” (Sour, 2009: 41, 50)

De verwachting is dat de nieuwe bewoners ook van betekenis blijven voor de rést van de buurt en het project naast een economische herwaardering van het woningblok *an sich* ook leidt tot maatschappelijk rendement:

“[...] gentrypunctuur roept partijen op om met andere middelen méér maatschappelijk rendement te bereiken” (Crone, 2005).

Toenmalig burgemeester Ivo Opstelten:

“De bevolking die in Spangen woont, dáár gaat het om, heeft er recht op. [...] Het is ook goed voor Spangen dat er nieuwe mensen komen. Die versterken de wijk en geven een steun in de rug aan de bevolking die er nu woont.” (8:46)¹

Beleidsmakers veronderstellen dat:

“[...] deze bewoners langer in het gebied zullen wonen en meer betrokken zullen zijn bij de buurt.”
(Sour, 2009: 35)

Ook de procesbegeleider van Urbannerdam benadrukt de betekenis van de nieuwe bewoners voor de buurt:

“Een pandje renoveren, dat kan iedereen. Maar er dan ook nog mensen in krijgen die óók nog wat gaan betekenen voor de buurt, die de handen ineenslaan als het misgaat, ja, dat is echt de kwaliteit van dit soort projecten.” (3:55)²

Tot slot heeft gentripunctuur ook effect op de sociale cohesie in de wijk:

“Een collectief van kopers die zelf met de verbouwing aan de slag gaat, heeft als extra voordeel dat er een hecht netwerk van kennissen en vrienden ontstaat vóórdat de nieuwe bewoners in de wijk wonen. [...] Het versterken van de sociale band geldt ook voor een deel van de individuele klussers die samen een pand aanpakken om er een beneden- en bovenwoning van te maken” (Sour, 2009: 50)

Gentripunctuur betreft dus een strategie die gericht is op het aanjagen van gentrification door het initiëren van kleinschalige renovatieprojecten ten behoeve van een fysiek en sociaal ‘gezonde’ wijk. Gentripunctuur roept partijen op om met andere middelen méér maatschappelijk rendement te bereiken. Centraal hierbij staan het aantrekken en binden van de hoger opgeleide middenklasse, namelijk de creatieve klasse, met een duidelijk ander bewonersprofiel dan de gebruikelijke huurders en kopers in de wijk Spangen én de blijvende actieve en betrokken rol die zij spelen in de buurt met het oog op de bewoners die er reeds wonen, een leefbare wijk en meer sociale cohesie. Een bijkomend voordeel is dat er binnen het collectief van kopers reeds een hecht netwerk van kennissen en vrienden ontstaat en sociale banden zijn versterkt, vóórdat de nieuwe bewoners in de wijk Spangen wonen.

¹ *De Dichterlijke Vrijheid. Klushuizen Wallisblok Rotterdam* (2009). dS+V, SEV, gemeente Rotterdam. Rotterdam: SEV (film).

² *De Dichterlijke Vrijheid. Stadsvernieuwing voor Doe-het-zelvers* (2009). Ministerie van VROM/WWI. Rotterdam: Gallo Media Productions (film op: http://www.youtube.com/watch?v=PeXR_V6hTKQ. Geraadpleegd op 1-11-2011).

2.2 Gentrifiers in de creatieve stad

Na de Tweede Wereldoorlog floreert de verzorgingsstaat in Nederland onder een progressief vooruitgangsgeloof. Oude idealen vinden een nieuwe voedingsbodem. Participatie, democratisering, medezeggenschap, vermindering van de afstand tussen bestuurders en bestuurd – het werden de slagwoorden van de jaren '60 (Vuijsje, 1977: 27). Centraal hierbij staat het streven van de *new class* naar verhoging van de *quality of life* (Gouldner in Van der Land, 2004). De nieuwe middenklasse en haar cultureel kapitaal fungeert hierbij vooral *overbruggend* tussen arbeid en kapitaal en tussen burgers en staat. De stad is hierbij het decor van '*emancipatiemachine*'.

Technologische ontwikkelingen en deïndustrialisering hebben de afgelopen decennia de grootstedelijke dynamiek echter ingrijpend veranderd. De eerste belangrijke verandering in het productiemilieu van de stad is de transformatie van industriële productieplaatsen naar plaatsen waar de diensteneconomie een steeds belangrijker rol speelt. De zakelijke en financiële dienstverlening floreert in de 'informatiestad'. Centraal hierbij staat het aantrekkelijk maken van de stad als vestigingsklimaat voor belangrijke bedrijven in de dienstverlenende sector (Reijndorp, 2004: 70). Er ontstaan door informatie- en kapitaalstromen onderling met elkaar verbonden steden, zogeheten '*global cities*' (Sassen, 2006). De tweede ingrijpende verandering in het productiemilieu van de stad hangt samen met de groei van de creatieve en culturele economie verbonden aan het concept van de 'creatieve stad'. Hemel vat deze ontwikkeling als volgt samen:

“While the economy is becoming cultural, culture is becoming commercial” (Zef Hemel in Oudenampsen, 2007: 117)

Steden proberen op allerlei nieuwe manieren kapitaal, consumenten en bewoners aan te trekken. De '*entrepreneurial city*' (Oudenampsen, 2004) is het resultaat van de hierboven beschreven mondiale kapitalistische ruimtelijke herstructurering. Er is sprake van een stad met een nieuwe realiteit: de stad als centrum van belevenissen, levensstijl en entertainment (Florida, 2003). De 'creatieve industrie' en de 'creatieve klasse' nemen hierbij sleutelposities in. De creatieve middenklasse wordt op macroniveau ineens een belangrijke rol toegedicht en is volgens de '*human capital theory*' zelfs fundamenteel voor stedelijke ontwikkeling (Florida, 2003).

Naast de fysieke opwaardering van kansarme wijken moet ook de economie gestimuleerd worden. De aanwezigheid van *technologie, talent en tolerantie* ('the 3T's of economic development') kunnen leiden tot innovatie en een *beter sociale infrastructuur*. Hierdoor worden weer meer getalenteerden aangetrokken (Florida, 2003: 249). De creatieve klasse is bij uitstek de groep stedelingen die als drager kan worden gezien van het concept 'creatieve stad' en deze nieuwe strategie van stedelijke vernieuwing (Reijndorp, 2004: 71).

Leden van de creatieve klasse zijn jong, meestal hoog opgeleid en veelal werkzaam in de groeiende 'creatieve industrie'. Hiertoe behoren de kunsten, waaronder de scheppende kunst, musea, galeries en

theaters, media en entertainment, waaronder uitgeverijen, journalistiek, platenmaatschappijen, omroepen, tv- en filmproductiebedrijven, fotografie en bioscopen en de creatieve professionele dienstverlening: reclame, vormgeving, modeontwerp en woninginrichting, architectuur, technisch ontwerp en planologie (Rutten in Jacobs, 2009a). Hoewel deze sectoren de afgelopen jaren zeker zijn gegroeid, hebben we het nog slechts maximaal over 4,2 % van de beroepsbevolking (Jacobs, 2009b). Florida neemt de groep nog ruimer. Hij rekent ook alle werkers in het onderwijs tot de creatieve klasse. In dit onderzoek zal, net als in eerder Nederlands onderzoek (Veldboer et al, 2008), een uitsplitsing worden gemaakt waarbij sociale professionals als een aparte categorie zullen worden bestudeerd. Het is immers interessant om te kijken of er wellicht verschillen bestaan binnen de brede groep van middenklassers en haar veronderstelde karakteristieken. Naast talent en cultureel kapitaal is de creatieve klasse geliefd om haar veronderstelde *voorliefde voor diversiteit*:

“Creative-minded people enjoy a mix of influences. They want to hear different kinds of music and try different kinds of food. They want to meet and socialize with people unlike themselves, to trade views and spar issues.” (Florida, 2002: 227)

Creatieven zouden op zoek zijn naar een zekere *openheid*. Zij zoeken:

“[...] places with looser networks and weaker ties that are more open to newcomers and thus promote novel combinations resources and ideas.” (Florida, 2002: 273)

Anderen benadrukken het groeiend aantal zelfstandige ondernemers in deze groep en leggen de nadruk op het *commerciële gedrag* van deze nieuwe lichter creatievelingen (Leadbeater/Oakley in Reijndorp 2004: 70). Door een wisselende vraag naar arbeid en flexibilisering van arbeidsprocessen, zouden we kunnen zeggen dat zij min of meer gedwongen worden ook zo een flexibele houding ten opzichte van hun werk aan te nemen.

Deze ‘onafhankelijken’ ontleen hun maatschappelijke positie en gezag niet aan een toegewezen functie in een organisatie en ook niet aan een bepaalde achterban, maar aan hún specifieke vakmatige kennis en aan hún specifieke vaardigheden. De nadruk komt dus steeds meer te liggen op het ‘onafhankelijke’ individu die zich laat kenmerken door een zekere mate van *autonomie*:

“De professional mag feitelijk afhankelijk zijn van werk- en opdrachtgever, professioneel gezien is hij of zij autonoom. Binnen deze context worden ze tevens beschouwd als ‘intermediairs’, omdat ze zich niet laten storen door traditionele grenzen en indelingen. Ze stappen binnen een maatschappelijk veld gemakkelijk over van de private naar de publieke sector en vice versa. Hun individuele kennis en hun persoonlijk netwerk zijn belangrijker dan de verhoudingen binnen en tussen de organisaties waarin ze werken” (Reijndorp, 2004: 68).

Deze schakeling tussen bijvoorbeeld publiek en privaat heeft mogelijk ook consequenties voor de flexibiliteit van hun idealen. Hoewel steden de creatieve klasse graag weten te binden vanwege hun veronderstelde productiviteit, hun innovatief vermogen, hun talent en hun veronderstelde tolerante houding ten opzichte van diversiteit is het dus maar de vraag hoe tolerant en open deze groep werkelijk is nu idealen en marktorientatie steeds meer met elkaar vervlochten lijken.

2.3 Gemeenschapsvorming in de netwerkstad

Gemeenschapsvorming wordt bepaald door met wie mensen sociale contacten onderhouden en wat mensen doen en hoe zij zich onderscheiden van anderen. In een deel van de sociale theorieën wordt gemeenschap vooral gezien in relatie tot cohesie, samenbinding of samenhang. Gemeenschap betreft dan alle relaties met een hoge graad van persoonlijke intimiteit, emotionele diepte, morele betrokkenheid, sociale cohesie en duurzaamheid (Nisbet in Blokland 2005: 14) Traditioneel is het concept van gemeenschap statisch: de gemeenschap is een af te bakenen en ‘vast’ begrip’. Tijd maakt echter iedere gemeenschap dynamisch. In de hedendaagse samenleving neemt deze beweeglijkheid van gemeenschappen alleen maar toe (Fortuin et al, 2006: 93).

Elias en Scotson spreken in ‘The Established and the Outsiders’ over gemeenschap in termen van een collectieve identiteit met een zekere mate van cohesie en gemeenschappelijke normen, tradities en standaarden. (Elias, 1994: xviii). Gemeenschap behelst volgens hen een netwerk van relaties; afhankelijk van elkaar en georganiseerd in een residentiële eenheid (Elias, 1994: 146). Kenmerkend hierbij zijn een zekere levensstijl, gedeelde maatstaven en onderlinge betrokkenheid (Elias, 1994: xxii). Gevestigden en buitenstaanders zijn verbonden met hun groepen door de aard van hun binding en niet door enig kenmerk van de betrokken groepen als zodanig (Elias, 1994: xxx – xxxi). Zij zijn verbonden door: (Elias, 1994: xxxviii)

- cohesie (solidariteitsgevoel en harmonie (Elias, 1994: 59));
- emoties (genealogie zorgt voor emotionele verbondenheid) (Elias, 1994: 47);
- onzichtbare banden groepsproces;
- eigen hiërarchie op niveau van alledaagse praktijken.

Om gemeenschapsvorming in de netwerkstad nader te duiden staan we allereerst stil bij gemeenschap in termen van netwerken daarna bij gemeenschapsvorming in termen van sociale identificaties.

2.3.1 Netwerken

Netwerkanalisten benaderen gemeenschapsvorming als relaties in het egocentreed netwerk, de zogeheten *primaire sociabiliteiten* zoals familie, burens en vrienden (Marques, 2010) én als relaties met betrekking tot *institutionele sociabiliteiten* zoals bijvoorbeeld verenigingen, werk en religie (Marques, 2010). Zij vormen de belangrijkste ondersteuning in alle domeinen van het dagelijks leven: praktisch, informatief en emotioneel (Reijndorp, 2004:27). Zij vormen in het beste geval een stimulerende

omgeving die weet hoe het werkt. Cultureel kapitaal is weliswaar iets wat persoonlijk kan worden verworven, maar is niet aan individuen gebonden: wat je zelf niet hebt, moet je bij een ander halen, anders wordt je nooit wijzer en kom je nooit verder. Netwerken zijn dus een vorm van sociaal kapitaal (Van der Zwaard in Reijndorp 2004: 27).

Sociale netwerken kunnen bestaan op basis van familie- of vriendschapsbanden, maar ook op grond van een gedeelde situatie of levenswijze. Die laatste netwerken zijn opener en minder vast dan de eerste (Reijndorp, 2004: 133). Reijndorp maakt onderscheid tussen eenzijdige netwerken gericht op verbondenheid en ondersteuning en open netwerken gericht op overbrugging. Deze netwerken zijn eerder door Putnam omschreven als ‘*bonding*’ en ‘*bridging*’:

“Of all the dimensions along which forms of social capital vary, perhaps the most important is the distinction between *bridging* (or inclusive) and *bonding* (or exclusive). [...] Examples of bonding social capital include ethnic fraternal organizations, church-based women’s reading groups, and fashionable country clubs. [...] Examples of bridging social capital include the civil rights movement, many youth service groups, and ecumenical religious organizations. [...] Bonding social capital is good for undergirding specific reciprocity and mobilizing solidarity. [...] Bridging networks, by contrast, are better for linkage to external assets and for information diffusion.” (Putnam, 2000: 22,23)

Naast bovengenoemd onderscheid noemt Reijndorp gesegregeerde netwerken met een grote reikwijdte, zeer gespecialiseerde relaties en een geringe frequentie van contacten en geïntegreerde netwerken, met minder gespecialiseerde relaties, een kleinere reikwijdte en een relatief klein aantal relaties (Reijndorp, 2004: 134). Een brug slaan tussen deze twee is niet eenvoudig:

“To build bridging social capital requires that we transcend our social and political and professional identities to connect with people unlike ourselves.” (Putnam, 2000: 411)

Naast de fragmentatie van netwerken geldt dat veel hulpbronnen via persoonlijke netwerken worden verdeeld. Op basis van haar studie naar sociale netwerken van bewoners in de Rotterdamse wijk Cool stelt Blokland het volgende:

“Klaarblijkelijk zijn netwerken in ieder geval niet zomaar voor iedereen toegankelijk, en minder naarmate zij meer te vergeven hebben. Segregatie in sociale netwerken is het meest onbenoemd, maar wel het meest alarmerend – alarmerender dan of we wel of niet gemengd wonen, omdat daarvan onvoldoende garantie uitgaat dat we ook met elkaar netwerken bouwen.” (Blokland-Potters, 2006: 12)

Omdat de verwachting is dat de in Spangen neergestreken creatieve klasse een blijvende betekenis zal spelen, óók voor de rest van de buurt, is het in dit onderzoek interessant om te kijken of er al dan niet gezamenlijk wordt gebouwd aan netwerken die elkaar versterken. De veronderstelde voorkeur van de

creatieve klasse voor diversiteit hoeft niets te zeggen over de daadwerkelijke diversiteit van de sociale netwerken, zoals blijkt uit de resultaten van eerder onderzoek van Blokland en Van Eijk:

“[...] a desire for diversity does not affect the likelihood of having network diversity, in the neighbourhood or elsewhere. [...] As far as diversity is brought into the practice of daily life, using commercial neighbourhood facilities is all that diversity-seekers do more. But actual use of neighbourhood facilities does not contribute to network diversity” (Blokland en Van Eijk, 2010: 326,327).

Voor dit onderzoek zijn bovenstaande noties van groot belang. Eerder vroegen we ons al af hoe open en tolerant de creatieve klasse in het geval van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is. Het is in het kader van dit onderzoek dus ook interessant om te kijken naar de samenstelling van de sociale netwerken van de gentrifiers en naar diversiteit binnen deze netwerken.

2.3.2 Sociale identificaties

Bij gemeenschapsvorming is het dus van belang om te kijken naar bestaande sociale relaties die mensen onderhouden in netwerken. Gemeenschap betreft echter meer dan alléén sociale relaties:

“Gemeenschap gaat [...] verder dan reële, aantoonbare sociale interacties tussen individuen die men tellen kan. Kwesties van identificatie met anderen, van sociale plaatsbepaling, spelen een prominente rol in de common sense betekenis van gemeenschap” (Blokland, 2005: 63)

Gemeenschap komt dus ook tot uiting door met wie wij ons identificeren. Daarom vinden er voortdurend sociale identificaties plaats door de definiëring van ‘wij’ in vergelijking met ‘zij’ (Merton in Blokland-Potters, 2006: 7). Het betreft een continu proces en is dus geen *ding an sich*. Jenkins benadrukt het dynamische karakter van hoe identiteiten voortdurend vestigen, bestendigen én veranderen. Een conceptuele verschuiving die ook door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid nader is toegelicht in *Identificatie met Nederland*:

“Identiteit is per definitie een dynamisch en sociaal concept. Er kan nooit sprake zijn van een eindpunt of een afgeronde identiteit. Je identiteit is nooit ‘klaar’” (WRR, 2007: 39)

[...]

“Bijkomend voordeel is dat met het concept identificatie al direct de procesmatige en dynamische kenmerken van identiteit centraal worden gesteld, evenals het relationele karakter ervan” (WRR, 2007: 44)

Deze conceptverschuiving heeft implicaties voor het stadssociologisch denken over gemeenschap en dus óók over woningen én wijken.

“Identificatie denken is gericht op netwerken, op multiple identiteiten, op individuen die op verschillende dimensies zich identificeren met verschillende contexten. Een individu kan in deze visie tegelijk Nederlander, Surinamer, Rotterdamer, voetballer, wetenschapper en vader zijn.” (Hadioui, 2009: 8)

‘Identiteit’ kan dus omschreven worden als een combinatie van verschillende subjectposities die een individu kan innemen (Gürses et al in Fortuin et al, 2006: 85). Afhankelijk van de context kunnen sommige subjectposities een meer prominente rol gaan spelen, terwijl andere verdwijnen naar de achtergrond.

De hierboven omschreven identificatieprocessen zijn gebaseerd op culturen. Een cultuur bestaat hierbij uit normen, waarden en betekenissen die zich binnen een gemeenschap van individuen vormen en die leden een identiteit verschaffen. Cultuur heeft te maken met *hoe* we ‘betekenissen’ uitdrukken en vormt een omgeving die het mogelijk maakt om met elkaar te communiceren. In die omgeving liggen de codes verankerd waarmee we het gedrag van anderen kunnen duiden (Fortuin et al, 2006: 80, 81). Cultuur komt net als identiteit tot stand in een recursief proces. Cultuur veronderstelt dus een zekere openheid:

“Cultuur is een medium voor interactie en sociale binding dat voortdurend geherdefinieerd wordt in een recursief proces. [...] De cultuur op een gegeven moment is het uitgangspunt voor interactie en sociale binding. Die interactie en sociale binding hebben op hun beurt weer hun uitwerking op de cultuur op een volgend moment.” (Fortuin et al, 2006: 84)

Binnen een gemeenschap delen leden ervan ‘*symbolic and ideological map references*’ (Droogers in Fortuin et al, 2006: 93). Met andere woorden zij kennen elkaars codes, symbolen en rituelen waardoor zij laten zien dat zij ‘erbij horen’. Reijndorp spreekt in relatie tot wonen over de ‘*verbeelde gemeenschap*’ met cultuur als leefstijl waarbij de gemeenschap zich onderscheidt door symbolen en verhalen (Reijndorp, 2004: 133):

“Bij ‘cultuur als leefstijl’ staat cultuur in dienst van de constructie van culturele verschillen, en gaat het om het gebruik van culturele artefacten, symbolen en verhalen om zich van anderen te onderscheiden. De uitkomst van een leefstijl is een verbeelde gemeenschap, een gemeenschap die niet in de eerste plaats wordt gekenmerkt door praktische verbanden en functionele netwerken, maar door de symbolen waaraan ‘leden’ elkaar herkennen en ook door anderen worden herkend als deel van dezelfde groep. Het uitdragen van een leefstijl werkt zowel uitsluitend als insluitend [...]” (Reijndorp, 2004: 25)

Sociale positionering komt dan tot stand door onderlinge communicatie, sociale interactie en intimiteit, of, als interactie en communicatie niet of minder nadrukkelijk aanwezig zijn, door publieke familiariteit:

“De meeste kennis, en de beste basis om te bepalen of we anderen al dan niet rekenen tot ‘ons’, hebben we in de intimiteit van onze eigen vriendenkring. [...] Maar er is nog een tussenvorm tussen anonimiteit en intimiteit anderzijds: familiariteit.” (Blokland-Potters, 2006: 7)

Familiariteit heeft vooral de betekenis van ‘kennis hebben over’ en van ‘bekend zijn met’ elkaar en niet van persoonlijke netwerken of duurzame relaties. Vandaag de dag ontbreken sociale interactie en publieke familiariteit vaak. Hierdoor kunnen mensen anderen vaak niet meer sociaal plaatsen (Blokland-Potters, 2006: 7).

Door te gaan wonen met gelijkgestemden, mensen met een zelfde activiteiten- en waardenpatroon, oftewel met een soortgelijke leefstijl, ontstaat het gevoel dat de omgeving controleerbaar en op orde is (VROM-Raad, 2009: 41). Sociale identificatie kan natuurlijk ook meer inhouden dan ‘cultuur als leefstijl’. Er is immers ook de mogelijkheid tot persoonlijk contact en het samen dingen doen en ondernemen:

“... saying this or that, participating in rituals, mounting political protests, fishing together, or whatever. It is in and out of what people *do* that a shared sense of things and a shared symbolic universe emerge. It is in talking together about ‘community’ – which is, after all, a public *doing* – that its symbolic value is produced and reproduced” (Jenkins in Blokland, 2005: 67).

‘Plaats’ kan hierbij een bijzondere rol spelen. Gemeenschappen kunnen namelijk ook gevormd worden door collectieve betekenisgeving aan lokaliteit.

“Often, meanings of place seem to be understood as perceptions of individuals, mediated by race and class. However, beyond individual attachment to place, place-making also occurs as a collective process. [...] People turn parts of the public space into parochial or private realms. [...] Places as spaces thus become sites that certain groups can identify with. Celebrations of local histories [...] create and express collective identities.” (Blokland, 2009: 1594)

Blokland spreekt in dit verband over ‘*doing* community’. De gebouwde omgeving kan hierbij een speciale rol spelen:

“When a community cannot be kept alive through interactions in everyday routines that make public space into parochial places (Lofland, 1998, pp. 10-12). It can continue to include processes of place-making, for example by making use of built environments symbolically, especially through processes of collective memory, including nostalgia and selectivity.” (Blokland, 2009: 1607)

We kunnen stellen dat ‘place making’ in dit geval fungeert als ‘cultuurgenerator’. Een ‘cultuurgenerator’ is een proces waarin een nieuwe groep, een nieuwe levenswijze formeert en maatschappelijke ruimte creëert (Van Gunsteren in Reijndorp, 2004: 127):

“Die cultuurgenerator brengt niet alleen artefacten voort, maar ook alledaagse routines, ‘wijzen van doen’, die de nieuwe leefstijl gaandeweg het karakter van een nieuwe levenswijze geven. Bij een sterke verandering in de levenswijze, is het beschikken over een cultuurgenerator van ‘levensbelang’ voor het creëren van patronen die het dagelijks leven op een nieuwe manier structureren en daarmee ook opnieuw betekenis geven.” (Reijndorp, 2004: 127)

In het geval van dit onderzoek is het interessant te kijken hoe de gentrifiers van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ uiting geven aan collectieve identificaties, is er bij hen sprake van ‘cultuur als leefstijl’ of zorgen sociale interactie en communicatie voor gemeenschapsvorming voor meer dan symboliek? Zorgt het project voor een nieuwe wijze van doen en is deze levenswijze ook van blijvende betekenis voor de rest van de buurt?

2.4 Conclusie

Gentripunctuur betreft een strategie die gericht is op het aanjagen van gentrification door het initiëren van kleinschalige renovatieprojecten ten behoeve van een fysiek en sociaal ‘gezonde’ wijk.

Gentripunctuur roept partijen op om met andere middelen méér maatschappelijk rendement te bereiken. Centraal hierbij staan het aantrekken en binden van de hoger opgeleide middenklasse, namelijk de creatieve klasse, met een duidelijk ander bewonersprofiel dan de gebruikelijke huurders en kopers in de wijk Spangen én de blijvende actieve en betrokken rol die zij spelen in de buurt met het oog op de bewoners die er reeds wonen, een leefbare wijk en meer sociale cohesie. Een bijkomend voordeel is dat er binnen het collectief van kopers reeds een hecht netwerk van kennissen en vrienden ontstaat en sociale banden zijn versterkt, vóórdat de nieuwe bewoners in de wijk Spangen wonen. De creatieve klasse kan gezien worden als drager van het concept ‘creatieve stad’. Leden van de creatieve klasse zijn jong, meestal hoogopgeleid en veelal werkzaam in de groeiende ‘creatieve industrie’. Hiertoe behoren de kunsten, media en entertainment, de creatieve professionele dienstverlening. Florida rekent ook de onderwijzers tot de creatieve klasse. In dit onderzoek zal, net als in eerder Nederlands onderzoek (Veldboer et al, 2008), een uitsplitsing worden gemaakt waarbij sociale professionals als een aparte categorie zullen worden bestudeerd. Het is immers interessant om te kijken of er wellicht verschillen bestaan binnen de brede groep van middenklassers en haar veronderstelde karakteristieken. De creatieve klasse is naast haar talent en cultureel kapitaal ook geliefd om haar veronderstelde voorliefde voor diversiteit, openheid en tolerantie. De aanwezigheid van de creatieve klasse leidt, zo veronderstelt Florida, tot een betere sociale infrastructuur.

Anderen benadrukken juist de ontkoppeling van de nieuwe lichte creatievelingen. Omdat een groot deel werkt als zelfstandig ondernemer leggen zij juist de nadruk op hun commerciële gedrag en hun autonomie. Door een wisselende vraag naar arbeid en flexibilisering van arbeidsprocessen, nemen zij ook ten opzichte van hun werk een flexibele houding aan. Individuele kennis en persoonlijke netwerken zijn belangrijker dan organisaties en duurzame verbindingen. Zij schakelen bovendien eenvoudig tussen de private en publieke sector, waardoor ook idealen vloeibaar en flexibel kunnen worden.

In het kader van dit onderzoek is het interessant om te kijken of bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ inderdaad een blijvende actieve rol blijven spelen in de buurt. Zijn er hechte netwerken ontstaan en hebben zich sterke sociale banden ontwikkeld voordat de creatieve klasse in Spangen ging wonen? Hoe verhouden deze mogelijke ontwikkelingen zich tot de buurt? Is er gedreven door een voorliefde voor diversiteit, een zekere openheid en tolerantie sprake van overbruggend contact? Gaan bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ contacten aan met andere buurtbewoners waardoor ook voor hen een betere sociale infrastructuur ontstaat? Om deze vragen te beantwoorden dienen we nader in te gaan op de aard van verschillende sociale netwerken en op hoe gemeenschapsvorming vandaag de dag tot stand kan komen. In dit onderzoek definiëren wij gemeenschapsvorming in termen van netwerken

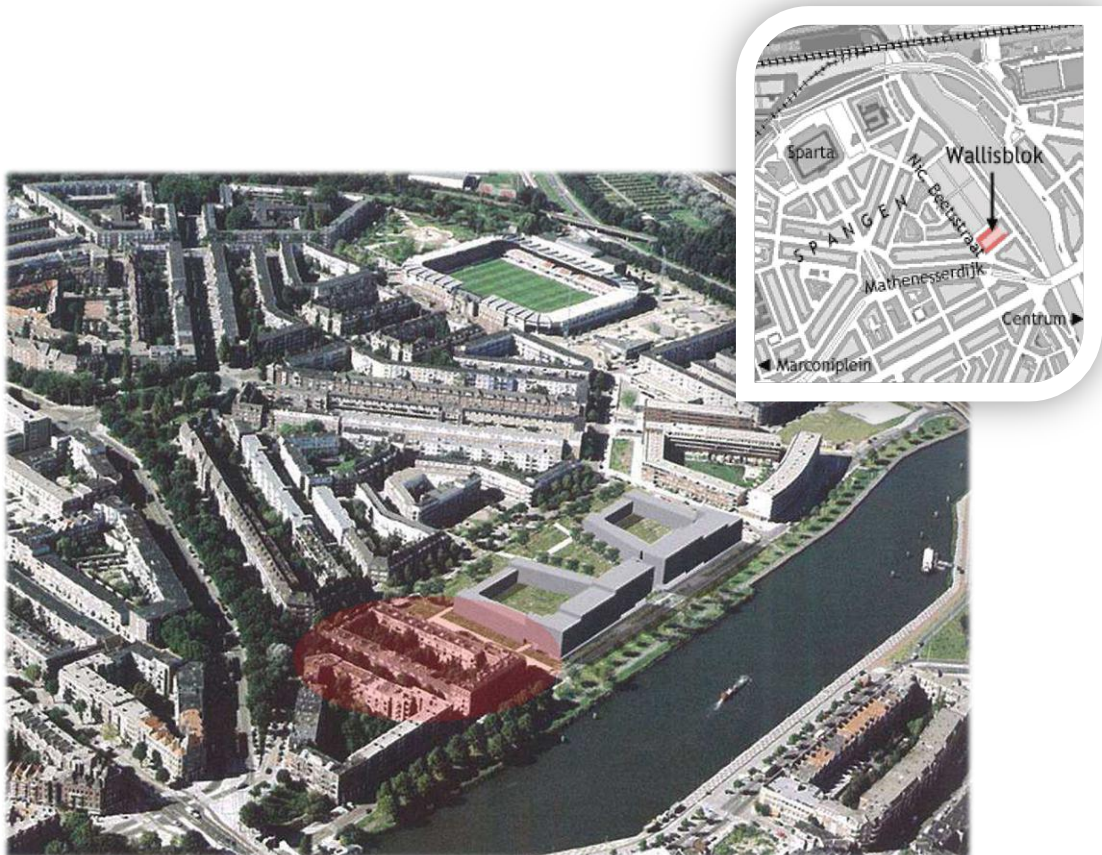
en sociale identificaties.

Netwerken vormen de belangrijkste ondersteuning in alle domeinen van het dagelijks leven, praktisch, emotioneel en informatief. Naar Marques hanteren we een onderscheid in primaire sociabiliteiten, zoals familie, burens en vrienden en institutionele sociabiliteiten. De primaire sociabiliteiten zijn hierbij vooral van ondersteunende aard ('bonding') en de institutionele sociabiliteiten, de meer open netwerken, zijn meer gericht op overbrugging ('bridging'). Lang niet alle netwerken hebben gelijke toegang tot hulpbronnen. Juist de institutionele sociabiliteiten kunnen een belangrijke rol spelen bij bijvoorbeeld het verwerven van cultureel kapitaal. De mate van integratie of segregatie van sociale netwerken is hierbij van doorslaggevende betekenis. Omdat de verwachting is dat de in Spangen neergestreeken creatieve klasse van een blijvende betekenis zal zijn, óók voor de rest van de buurt, is het in dit onderzoek interessant om te kijken of er al dan niet gezamenlijk wordt gebouwd aan netwerken die elkaar versterken en wie of wat hierin een rol speelt óf dat er wellicht dóór de hechte netwerken van het koperscollectief juist mechanismen, zoals door Elias en Scotson omschreven, overbruggend contact voorkomen.

Bij gemeenschapsvorming is het dus van belang om te kijken naar bestaande sociale relaties die mensen onderhouden in netwerken. Gemeenschap betreft echter meer dan alléén sociale relaties. Gemeenschap komt ook tot uiting door met wie wij ons identificeren. Dit is een dynamisch proces waarbij de meervoudigheid van identiteit een belangrijke notie is. Cultuur, gedeelde normen, waarden en betekenissen, verschaft leden van een gemeenschap een identiteit. Cultuur komt, net als identiteit, tot stand in een recursief proces en bepaalt grotendeels het individuele handelen in een bepaalde sociale context. Individuen hebben dus te maken met verschillende identiteiten en verschillende manieren van handelen die min of meer verankerd zijn in de bijhorende cultuur. De sociale positionering komt tot stand door sociale interactie ('samen dingen doen'), onderlinge communicatie ('contact en afstemming') of door publieke familiariteit ('bekend zijn met'). Deze voorwaarden ontbreken veelal vandaag de dag waardoor sociale identificatie wordt bemoeilijkt. Door te gaan samen wonen met gelijkgestemden ontstaat toch het gevoel dat de omgeving controleerbaar en op orde is. 'Plaats', of de gebouwde omgeving, kan hierbij een belangrijke rol spelen. Door 'place making', collectieve en symbolische betekenisgeving aan lokaliteit, kan uiting worden gegeven aan 'cultuur als leefstijl', een gemeenschap die niet in de eerste plaats wordt gekenmerkt door praktische verbanden en functionele netwerken, maar door symbolen die insluitend en uitsluitend werken. 'Place making' kan echter óók fungeren als 'cultuurgenerator', die niet alleen symbolen en artefacten voortbrengt, maar tevens nieuwe alledaagse routines. In het kader van dit onderzoek is het interessant te kijken hoe de gentrifiers van 'De Dichterlijke Vrijheid' uiting geven aan collectieve identificaties en of er bij hen sprake is van 'cultuur als leefstijl' of dat sociale interactie en communicatie bijdragen aan méér dan alleen symboliek. En, als er al een nieuwe wijze van doen te observeren valt, is deze levenswijze dan ook van blijvende betekenis voor de rest van de buurt?

3. Spangen en het Wallisblok

Dit hoofdstuk beschrijft de lokale en politieke context waarbinnen het project 'De Dichterlijke Vrijheid' is ontstaan. De problemen in Spangen lopen in de jaren negentig van de vorige eeuw zó hoog op dat buurtbewoners het heft in eigen hand nemen. De gemeente is besluiteloos en de marktpartijen en wooncorporaties lijken niet geïnteresseerd in het woonblok en zijn niet bereid te investeren in de woningen. Na de memorabele verkiezingsoverwinning van Leefbaar Rotterdam in 2002 ontstaat er bestuurlijke noodzaak voor verbeteringen in Spangen. De gemeente ontwikkelt de Hot Spotaanpak. Het Wallisblok is één van deze Hot Spots. Gelijktijdig ontstaat er vanuit de 'civil society' een idee dat individuen de ruimte en vrijheid moet geven zélf hun stadswoningen te ontwikkelen. Het idee van 'De Dichterlijke Vrijheid' is geboren. Dit idee wordt omschreven in de laatste subparagraaf. Eerst gaan we kort nader in op het Wallisblok en de ontwikkelingen rondom dit wooncomplex van de afgelopen decennia.

Locatie van het Wallisblok / 'De Dichterlijke Vrijheid'

(Bron: Google)

3.1 Het Wallisblok

In totaal telde het Wallisblok oorspronkelijk 96 appartementen³. Het betreft 91 huurappartementen (VROM, 2006:15) en vijf⁴ particuliere woningen. De oorspronkelijke panden bestonden uit een zelfstandige benedenwoning en twee bovenwoningen met gedeelde opgang en een gedeelde zolder⁵. Oorspronkelijk wonen er veel ambtenaren, onderwijzers en ambachtslieden in Spangen. Dit is het geval tot de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw (Zoethout, 2008: 28).

In de jaren zeventig zorgt de zogeheten Verordening op de Organisatie Stadsvernieuwing⁶ voor de renovatie van hele woonblokken. Het woningtype met een benedenwoning en twee bovenwoningen met een gedeelde opgang raakt helemaal uit de gratie⁷. De woonruimte in bestaande panden in Spangen moet worden vergroot:

“Bestaande gevels werden verhoogd en er kwamen platte daken. Rotterdammers noemen de extra woningen op de zolderetages gekscherend ‘caravans’. [...] [D]e oorspronkelijke architectuur [is] geweld [...] aangedaan en het rustige straatbeeld van weleer [heeft] een rommelige aanblik [...] gekregen.” (Voet en Klaassen, 2007: 5)

Het Wallisblok lijdt niet onder deze renovaties, maar kent wel een ander schijnbaar fysiek aandachtspunt: de fundering.

“Eind jaren tachtig kocht de gemeente de eerste woning van het Wallisblok aan vanwege de slechte fundering. Het doel was om het woonblok na aankoop te slopen en te vervangen door nieuwbouw. Toen later bleek dat de staat van de fundering meeviel, wisselden de ideeën van bestuurders en ambtenaren over renovatie of sloop-nieuwbouw elkaar af. De beslissing hierover werd jarenlang vooruit geschoven.” (Zoethout, 2005: 29)

In de jaren tachtig en negentig gaat de wijk hard achteruit. Veel oorspronkelijke inwoners verhuizen naar suburbane gebieden. De nieuwkomers in Spangen, veelal Turkse en Marokkaanse immigranten, hebben meestal een ernstige sociaaleconomische achterstand. De werkloosheid groeit. Huisjesmelkers, leegstand, drugsoverlast⁸, criminaliteit en prostitutie⁹ teisteren de wijk. Spangen dat in de jaren twintig

³ Bron: <http://www.worldhabitatawards.org/winners-and-finalists/project-details.cfm?lang=00&theProjectID=984E128C-15C5-F4C0-99E68A6D67161EFB>. Geraadpleegd op: 21-11-2010.

⁴ http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=295. Geraadpleegd op: 28-1-2012.

⁵ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2009/07/24/uitgebreide-omschrijving-van-het-wallisblok.html>. Geraadpleegd op 29-10-2011.

⁶ In 1973

⁷ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2009/07/24/uitgebreide-omschrijving-van-het-wallisblok.html>. Geraadpleegd op 29-10-2011.

⁸ In december 1994 werd Perron 0, het terrein naast het Rotterdamse centraal station ontmanteld. Drugsverslaafden werden hier van 1987 tot 1994 opgevangen. Ook konden zij hier schone spuiten en methadon krijgen. Na de ontmanteling nam de drugsoverlast in Spangen snel toe.

⁹ Prostitutie wordt gedoogd aan de nabij Spangen gelegen Keileweg

van de vorige eeuw met veel elan werd gebouwd en bekend stond vanwege de architectuur, het symmetrische stratenplan en de gemeenschappelijke tuinen (Steenhuis et al, 2008), krijgt landelijke bekendheid, maar dit maal als één van de slechtste wijken van Nederland. De veranderende bevolkingssamenstelling en de hoge criminaliteitscijfers zorgen voor veel spanningen in de wijk:

“Spangen has a population of approximately 9,000, 87 per cent of whom are migrants (primarily Turkish and Moroccan). It had become one of the city’s drug dealing centers and was recognized as a ‘no-go’ area in the early 1990s and violence regularly flared up because of growing tensions in the area.”¹⁰

Leegstand is een groot probleem. De gemeente probeert illegaal gebruik van deze panden tegen te gaan door ramen en deuren dicht te zetten met stalen platen. Voor het Wallisblok geldt dat meer dan 30% van de woningen leeg stond (Hulshof, 2008: 2). Hoewel de gemeente diverse appartementen en woningen heeft aangekocht, blijft het onduidelijk welke kant het op moet met het Wallisblok.

“Many houses in the block were bought by the municipality to avoid annoyance by drugs dealers and users. For a long time, starting in 1990, it wasn’t clear what to do with the houses. The planning of the redevelopment started in 1990 but failed to redevelop the Wallisblok as it was impossible to buy all the houses or to get the private owners interested in any development. Empty houses dilapidated and in 2003 the situation was very bad.” (Hulshof, 2008: 2)

Getergde buurtbewoners nemen het heft in eigen hand. Op de Spangensekade, vlakbij het Wallisblok, gooien bewoners stenen naar auto’s van drugstoeristen. Ook worden er kentekenplaten van buitenlandse auto’s afgesloopt.

“Het was de groep van Annie Verdoold [woordvoester in 1993 namens de verontruste buurtbewoners]. [...] Het was vooral bedoeld om de overheid wakker te schudden, politie, brandweer, en vooral de gemeente en deelgemeente, dat er gewoon wat moest gaan gebeuren. En de Woonstad. De grootste strijd is, dat dit jaren geduurd heeft voordat ze wakker werden. [...] Wij riepen al jaren: “Verplicht mensen zich te identificeren.” Dat kon niet en dit en dat. Nu heb je allemaal uitzonderingswetgeving, dat heeft ontzettend lang geduurd. Af en toe hebben wij het idee dat zij expres de boel hebben laten verkrotten, omdat ze eigenlijk vonden dat Spangen een volkswijk was geworden, terwijl het oorspronkelijk een koper en knopen wijk was.” (22)

¹⁰ Bron: <http://www.worldhabitatawards.org/winners-and-finalists/project-details.cfm?lang=00&theProjectID=984E128C-15C5-F4C0-99E68A6D67161EFB>. Geraadpleegd op: 21-11-2010.

Er volgt meer politie-inzet tegen het drugstoerisme, maar de buurtbewoners willen naast deze inzet voor de korte termijn ook een échte oplossing van de politiek¹¹. Een oplossing voor de lange termijn. Het Wallisblok is dan inmiddels al jarenlang een bron van zorg en overlast. De panden lijken rijp voor de sloophamer, maar geen enkele *marktpartij* ziet brood in renovatie¹². Ook de *woningcorporaties* zien geen heil in de renovatie van het monumentale woonblok aan de Wallisweg en Balkenstraat. De procesbegeleider van Urbannerdam:

“[...] [D]at was [...] één van de plekken in Spangen waar eigenlijk niemand interesse in had. De woningcorporatie [WBR; Woningbedrijf Rotterdam is inmiddels gefuseerd met de Nieuwe Unie tot Woonstad], die zag het niet zitten om het gewoon op de traditionele manier te gaan renoveren voor hun eigen huurders. [...] De projectontwikkelaar [...] Proper Stok [...] deed de ontwikkeling [van de naast het Wallisblok gelegen Schieoevers] en die had ook geen interesse in deze locatie. Sterker nog, die had als voorwaarde voor de ontwikkeling van het nieuwbouwproject [...] [Schieoevers IV en V] de gemeente eigenlijk verzocht om ook een aanpak voor dit [...] blok te ontwikkelen, omdat zij verwachtten, met de situatie zoals die toen was, zij de woningen niet verkocht kregen, als daarnaast zo'n krot stond.” (20)

3.2 Het project ‘De Dichterlijke Vrijheid’

Na de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 (*inmiddels 9 jaar later*) treedt er een nieuw college aan. De coalitie bestaat uit Leefbaar Rotterdam (17 zetels), CDA (5 zetels) en VVD (4 zetels) (COS, 2006: 6). De PvdA, sinds 1947 aan de macht in Rotterdam, neemt plaats in de oppositie (11 zetels). Leefbaar Rotterdam doet voor het eerst mee aan de verkiezingen en behaalt onder leiding van Pim Fortuyn 34,7% van de stemmen (COS, 2006: 6). Alle andere partijen verloren.

Het college wil het totaal anders aanpakken en zet in op veiligheid, huisvesting, onderwijs en jeugd, economische ontwikkeling en inburgering. De meest verpauperde buurten krijgen via de Hot Spotaanpak een extra impuls. Het college van B&W reserveert hiervoor 33 miljoen euro (Sour, 2009:34). Een Hot Spot bestaat uit één of meer straten waar criminaliteit, overlast, vervuiling en verloedering het beeld bepalen. Sociale structuren ontbreken evenals ontwikkelingsmogelijkheden voor individuen en groepen. Kwetsbare groepen zijn oververtegenwoordigd (Gemeente Rotterdam, 2008). De kern van de Hot Spotaanpak is om de ‘angel’ uit het gebied te krijgen. Dit kan een veiligheidsprobleem zijn, maar het kan ook gaan om sociale of fysieke problemen. In totaal worden er negen Hot Spots aangewezen (Gemeente Rotterdam, 2008: 6)¹³. Eén van die Hot Spots is het Wallisblok in Spangen.

¹¹ *De Dichterlijke Vrijheid. Klushuizen Wallisblok Rotterdam* (2009). dS+V, SEV, gemeente Rotterdam. Rotterdam: SEV (film)

¹² Bron: [http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-\(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing\)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid](http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid). Geraadpleegd op: 21-11-2010.

¹³ 1. Hot Spot Dordtselaan: - westzijde (Tarwewijk), deelgemeente Charlois; - oostzijde (Bloemhof), deelgemeente Feijenoord.
2. Hot Spot Katendrechtse Lagedijk (Tarwewijk), deelgemeente Charlois.

Gelijktijdig ontstaat er vanuit de ‘civil society’ een idee dat individuen de ruimte en vrijheid moet geven zélf hun stadswoningen te ontwikkelen. Idealen zoals keuzevrijheid en zeggenschap spelen hierbij een belangrijke rol (Sour, 2009: 41). Het oorspronkelijke initiatief voor collectief particulier opdrachtgeverschap in bestaande bouw kwam van Steunpunt Wonen (inmiddels Urbannerdam) en Hulshof architecten.¹⁴ Niet een projectontwikkelaar maar een groep kopers staat aan het roer en ontwikkelt zelf de woning in collectief particulier opdrachtgeverschap. Van Hulten en Hulshof berekenen hoe zich de renovatiekosten verhouden tot de taxatiekosten na renovatie. Zo ontstaat het idee om de woningen ‘gratis’ beschikbaar te stellen.¹⁵

“The result of our survey was a report and calculation showing the investment necessary was equal to the estimated value after redevelopment. This was not including the cost of purchasing the houses and the cost of improving the foundations.” (Hulshof, 2008: 3)

Als Ditty Blom in 2003 als programmamanager Hot Spots dS+V in aanraking komt met het concept van renovatie in collectief particulier opdrachtgeverschap is zij erg enthousiast. Ze wordt projectleider Wallisblok. Ook bestuurlijk ontstaat er dan een flink draagvlak. Het Wallisblok kan bij succes symbool staan voor de nieuwe politiek van Leefbaar Rotterdam en de wederopstanding van Spangen.

“De wethouder [...] had persoonlijk [...] bij ons aangegeven dat als jullie op wat voor manier dan ook weerstand of tegenwerking vanuit de gemeente ervaren, dan stuur je mij een mailtje, of je belt mij, want ik wil gewoon dat dit project succesvol is. Dat was echt gewoon zijn persoonlijke boodschap. [...] Men was [...] heel erg op resultaat gefocust [...], het móest in Spangen [...] beter gaan.” (20)

Maar hoe verleidt je mensen een woning te kopen die volledig gerenoveerd moet worden in een wijk met het slechtste imago van Nederland? Naast de geboden *vrijheid van vormgeving van exterieur en interieur*, besluit gemeente Rotterdam de verpauperde woningen in 2004 onder de noemer ‘kluswoningen’ *om niet van de hand te doen*.

Er reageren 350 huishoudens op het project dat met het ‘gratis weggeven’ van de casco’s landelijk (en zelfs internationaal) nieuws is. Uiteindelijk blijven er slechts 36 huishoudens over. Dat is net voldoende om het project te laten starten (Sour, 2009: 41). De kopers moeten van de gemeente een

3. Hot Spot Bas Jungeriusstraat (Tarwewijk), deelgemeente Charlois.

4. Hot Spot Dirk Danestraat (Spangen), deelgemeente Delfshaven.

5. Hot Spot Wallisblok en koppen Vosmaer (Spangen), deelgemeente Delfshaven.

6. Hot Spot Mathenesserweg (Bospolder - Tussendijken), deelgemeente Delfshaven.

7. Hot Spot Strevelsweg (Vreewijk, Bloemhof), deelgemeente Feijenoord.

8. Hot Spot Wielslag (Hillesluis), deelgemeente Feijenoord.

9. Hot Spot Riederbuurt-Noord (Hillesluis), deelgemeente Feijenoord.

¹⁴ Bron: [http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-\(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing\)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid](http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid). Geraadpleegd op 2-11-2011.

¹⁵ *De Dichterlijke Vrijheid. Klushuizen Wallisblok Rotterdam* (2009). dS+V, SEV, gemeente Rotterdam. Rotterdam: SEV (film)

kopersvereniging vormen die als particulier opdrachtgever kon gaan optreden¹⁶. Zij verenigen zich hiertoe in een kopersvereniging onder de naam ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en worden ondersteund door Hulshof Architecten en Urbannerdam.¹⁷ De toekomstige bewoners tekenen voor een investeringsverplichting. De particuliere investeringen variëren van € 80.000 tot € 350.000 voor woningen met een oppervlakte tussen de 50 en 320 vierkante meter (Sour, 2009: 39). De gemeente begint panden op te kopen van eigenaren die niet mee willen doen aan het project en investeert tevens in het funderingsherstel. Als het project vordert komen er nog enkele panden beschikbaar. Het aantal huishoudens dat participeert in het project neemt hierdoor toe van 36 naar 39.¹⁸

“The City purchased the building when it became apparent that the existing owners were not willing to carry out the renovation work. The total cost to the municipality was €4,700,000 (US\$6,904,000), of which 79 percent was for the acquisition of the building and the remainder of the cost was for the repairs to the existing foundations and relocation expenses for tenants who were provided with alternative accommodation. Comparative costs of renovation and demolition/rebuilding were investigated and although the cost of renovation was more expensive by €400,000 (US\$588,000), it was felt to be worth it in order to preserve a valuable building.”¹⁹

In 2005²⁰ start de aannemer met de uitvoering van de plannen. Nog voordat het project is afgerond winnen de initiatiefnemers eind 2006 de Job Dura prijs²¹ van stichting Job Dura Fonds²² voor het ontwerpen van veilige ruimte. De prijs, een bedrag van € 32.500, willen de initiatiefnemers investeren in een ontmoetingsplek voor de hele buurt (SEV-Realisatie, 2009: 6). Het idee is tot op heden overigens niet gerealiseerd. Eind 2007, het jaar dat het wooncomplex ‘De Dichterlijke Vrijheid’ wordt opgeleverd, is het project één van de twaalf finalisten voor de World Habitat Award. Twee jaar later, in 2009, krijgt het project tijdens de Nationale Renovatiedag in het Nederlands Architectuurinstituut NAI) in Rotterdam, de Innovatieprijs toebedeeld²³ uit handen van minister Winsemius.

¹⁶ Bron: http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=295. Geraadpleegd op 28-1-2012.

¹⁷ Bron: [http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-\(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing\)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid](http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid). 2-11-2011.

¹⁸ Bron: [http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-\(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing\)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid](http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid). Geraadpleegd op 2-11-2011.

¹⁹ Bron: <http://www.worldhabitatawards.org/winners-and-finalists/project-details.cfm?lang=00&theProjectID=984E128C-15C5-F4C0-99E68A6D67161EFB>. Geraadpleegd op: 21-11-2010.

²⁰ Bron: [http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-\(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing\)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid](http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid). Geraadpleegd op: 21-11-2010.

²¹ Bron: [http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-\(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing\)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid](http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid). Geraadpleegd op: 21-11-2010.

²² De stichting ‘Job Dura Fonds’ is opgericht in december 1994 ter gelegenheid van het 140-jarig bestaan van de Dura Bouw-groep, tegenwoordig de Dura Vermeer Groep. (<http://www.dutchwatercity.nl/images/publicaties/DURA/dura2006.pdf>, geraadpleegd op: 28-1-2012)

²³ Bron: [http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-\(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing\)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid](http://www.urbannerdam.nl/nl/9/urbannerdam---projecten-(cpo--klushuizen-vves-en-stedelijke-vernieuwing)/projectitem/37/klushuizen-de-dichterlijke-vrijheid). Geraadpleegd op: 21-11-2010.

3.3 Conclusie

Vanaf de jaren zeventig laat de wijk Spangen een achteruitgang zien in waardering. Eerst alleen in fysiek opzicht als gevolg van de ingrepen in het kader van de stadsvernieuwing. Maar in de jaren tachtig en negentig volgen er serieuzere problemen van sociale aard. We kunnen stellen dat Spangen te maken heeft met vijf problemen die in de periode 1990-2005 de wijk tot een absoluut dieptepunt doen dalen.

Ten eerste zijn er de fysieke problemen in de woningvoorraad. De bestaande woningvoorraad is eenzijdig, esthetisch aangetast en verouderd. Het Wallisblok kampt bovendien met funderingsproblemen. Het tweede probleem betreft een oververtegenwoordiging van sociaal kwetsbare groepen. Zo kent Spangen een instroom van nieuwkomers in de jaren tachtig en negentig met flinke sociaaleconomische achterstanden. Leegstand, illegale verhuur, criminaliteit, drugsoverlast en prostitutie zorgen voor een concentratie van problemen. Ten derde, en als gevolg van bovengenoemde problemen, trekken bewoners, die de mogelijkheid hebben, weg uit de wijk om zich te vestigen in de buiten de stad gelegen ‘*suburbs*’. Ten vierde kampt Spangen met een steeds slechter imago en komt het terecht in een negatieve vicieuze cirkel. Spangen wordt een ‘*no go area*’. Ten vijfde is er geen investeringsbereidheid bij gemeente Rotterdam, bij woningcorporaties en/of ontwikkelaars. Sterker nog, een ontwikkelaar stelt zelfs de voorwaarde aan de gemeente om met een oplossing te komen voor het Wallisblok, om de ontwikkeling van de nieuwbouw aan de Schieoevers mogelijk te maken. Het college Leefbaar Rotterdam, CDA en VVD wil het in 2002 totaal anders aanpakken. Het Wallisblok wordt één van de Hot Spots, verpauperde delen van buurten, die uit één of meerdere straten bestaan en waar criminaliteit, overlast, vervuiling en verloedering het beeld bepalen.

Deze ontwikkelingscrisis in Spangen biedt tevens kansen voor een selecte groep bewoners die graag een eigen stadswoning wil ontwikkelen, los van een projectontwikkelaar. Zij hebben idealen als ‘keuzevrijheid’ en ‘zeggenschap’ hoog in het vaandel staan. De bestuurlijke noodzaak om te komen tot een oplossing, het college Leefbaar wil resultaat in Spangen, biedt hen gelegenheid hun dromen na te streven. De gemeente besluit de woningen casco om niet weg te geven en garant te staan voor het funderingsherstel. De toekomstige bewoners, getypeerd als de creatieve klasse, verenigen zich in een kopersvereniging ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en gaan afhankelijk van de grootte van de woning formeel een financiële investeringsverplichting aan. De nieuwe bewoners doen rechtstreeks zaken met de gemeente en worden bijgestaan door mensen met kennis van zaken. De vraag is of deze nieuwe buurtbewoners naast financieel ook sociaal in de wijk Spangen investeren zoals beleidsmakers veronderstellen en of idealen zoals ‘zeggenschap’ en ‘keuzevrijheid’ ook betekenis krijgen voor reeds gevestigde buurtbewoners.

4. Onderzoeksmethode

Dit onderzoek is volgens de kwalitatieve methode uitgevoerd. Er zijn 22 diepte-interviews afgenomen. Voordat de bewoners zijn geïnterviewd zijn er gesprekken gevoerd met het Opbouwwerk, Urbannerdam dat bij 'De Dichterlijke Vrijheid' betrokken is geweest als procesbegeleider, en met een oud-bewoner van het voormalige Wallisblok, die nu woonachtig is aan het nabij gelegen Staringplein en zich als vrijwilliger bezig houdt met Marokkaanse buurtjongeren in Spangen.

Alle bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' hebben een brief ontvangen met daarin de aankondiging van dit onderzoek en de mededeling dat zij persoonlijk benaderd worden voor een interview. De interviews hebben plaatsgevonden in de maanden mei, juni en november van 2011. Voordat de interviews in november hebben plaats gevonden hebben alle bewoners waarmee nog niet was gesproken een nieuwe brief ontvangen waarin de persoonlijke benadering ten behoeve van een interview werd aangekondigd. Beide brieven zijn als bijlagen opgenomen (II en III). Alle bewonersinterviews vonden plaats in de woning van de respondent of in de tuin behorende bij de woning van de respondent. Eén gesprek vond plaats op de werkplek van één van de respondenten. Omdat het woningcomplex zowel boven als benedenwoningen kent en de benedenwoningen eenvoudiger en direct toegang hebben tot de gemeenschappelijke tuin en dit mogelijk onderlinge contact kan beïnvloeden, is getracht ook zo veel mogelijk bewoners van bovenwoningen te interviewen voor dit onderzoek. De bewoners van de bovenwoningen waren lang niet altijd thuis en soms bovendien minder geneigd om mee te werken aan het onderzoek. Uiteraard is op zo veel mogelijk verschillende momenten getracht met hen in contact te komen. In totaal is er met vijf bewoners van een bovenwoning gesproken en met veertien bewoners van een benedenwoning. Acht adressen zijn anoniem gebleven en de bewoners van negen adressen wilden geen medewerking verlenen. Twee bewoners wilden wel medewerking verlenen maar konden dit pas doen na de onderzoeksperiode van dit onderzoek. Eén woning stond ten tijde van dit onderzoek te koop. De interviews met bewoners zijn afgenomen via semi-gestructureerde vragenlijsten met open en gesloten vragen. Het eerste bewonersinterview heeft gediend als testcase en is afgenomen met een topiclijst, waarna de vragenlijst definitief is vormgegeven. In totaal zijn er negentien bewoners geïnterviewd, waarbij er bij achttien gebruik is gemaakt van de vragenlijst zoals deze is opgenomen in bijlage VI.

In de interviews zijn steeds bepaalde onderwerpen vast aan de orde gekomen. Zo zijn er vragen gesteld over de persoonlijke situatie, over het huishouden, over het wonen in 'De Dichterlijke Vrijheid' en over gemeenschappelijke normen, over leefstijl, over relaties met medebewoners, over relaties met de buurt, over veiligheid en over de samenstelling van sociale netwerken.

De vragenlijst vormde de rode draad tijdens de gesprekken. Maar iedere respondent kreeg ruimte om uit te wijden over eventuele voor hem of haar relevante onderwerpen. De interviewer heeft hiertoe ingespeeld op onverwachte gebeurtenissen en op omgevingskenmerken. De onderzoeker is

doorgegaan met het vinden van nieuwe respondenten totdat in ieder geval één lid van de helft van het totale aantal huishoudens dat woont in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is benaderd en er een verzadigingspunt was bereikt waarop geen nieuwe inzichten meer werden verkregen.

Alle interviews zijn opgenomen met een digitaal opnameapparaat. De kwantitatieve data is nader geanalyseerd met behulp van het computerprogramma PASW Statistics 18. De kwalitatieve data is op haar beurt geanalyseerd met behulp van het computerprogramma Atlas.ti 5.5.9. In de antwoorden van de respondenten is gezocht naar overeenkomende of tegengestelde thema’s die het beantwoorden van de deelvragen van dit onderzoek mogelijk maken.

Tevens heeft de onderzoeker gebruik gemaakt van verschillende projectgerelateerde informatiebronnen zoals relevante evaluatierapporten, een boek over het project, twee films, een website van de kopersvereniging, diverse artikelen, stukken verkregen via de Vereniging van Eigenaren en relevante documenten die zijn gepresenteerd op verschillende congressen. Naast de data die is verzameld uit interviews en andere informatiebronnen heeft de onderzoeker etnografische waarnemingen gedaan met betrekking tot het wooncomplex *an sich*, de gemeenschappelijke tuin en met betrekking tot de buurt. Deze etnografische waarnemingen vormen een belangrijke aanvulling op de kwalitatief verkregen data.

De centrale vraagstelling van dit onderzoek luidt: op welke manieren vormen bewoners gemeenschap na gentrification en welke mechanismen liggen hieraan ten grondslag?

Deze centrale vraag zal beantwoord worden aan de hand van drie deelvragen:

1. Wie zijn de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en hoe kunnen zij getypeerd worden?
2. Hoe geven zij uiting aan collectieve identificaties en gemeenschappelijke normen en wie of wat speelt hierbij een rol?
3. Hoe zijn de sociale netwerken te typeren en hoe verhouden zij zich tot bestaande netwerken in de buurt?

Met betrekking tot de *eerste deelvraag* van dit onderzoek zijn er vragen gesteld die betrekking hebben op de respondent als persoon, de persoonlijke situatie en op het individuele huishouden. In het survey (zie bijlage VI) zijn hiertoe zowel open als gesloten vragen opgenomen die inzoomen op de sociaaleconomische status, cultureel kapitaal, de woonsituatie van de respondent, woonduur, verhuismotieven en voormalige woonlocatie. Dit betreft de vragen 1 tot en met 16.

Op basis van deze individuele kenmerken zijn we geïnteresseerd of geobserveerde overeenkomsten in de persoonlijke situatie en in leefstijl leiden tot gemeenschapsvorming. Gemeenschapsvorming omvat in dit onderzoek collectieve identificaties en wederkerige sociale netwerken. Met betrekking tot de

tweede deelvraag die zich richt op collectieve identificaties zijn vragen geformuleerd rond de volgende indicatoren:

- a) gemeenschappelijke normen;
- b) collectief geheugen;
- c) praktische organisatie van cohesie;
- d) symbolen van collectieve identiteit;
- e) gedeelde situatie / levenswijze.

De indicatoren a) tot en met d) zijn gemeten aan de hand van tien vragen, te weten zes open vragen en vier gesloten vragen. In de vragenlijst betreft het de vragen 17 tot en met 26. Indicator e) is gemeten aan de hand van 4 stellingen, waarbij bewoners op een 5-punts Likertschaal aan konden geven in welke mate ze het met een stelling ‘eens’ of ‘oneens’ zijn. Tevens is er met betrekking tot deze variabele een open vraag gesteld. In de vragenlijst betreft het de vragen 27 en 28.

Met het oog op identificatieprocessen buiten het eigen woningcomplex zijn open en gesloten vragen gesteld over het gebruik van de buurt en buurtvoorzieningen, over of de buurt wordt ervaren als iets waar zij deel vanuit maken, over veiligheid en over diversiteit. Het betreft de open vragen 33, 35, 36 en 38 en de gesloten vraag 34.

Met betrekking tot de *derde deelvraag* van dit onderzoek zijn vragen geformuleerd die ons meer inzicht verschaffen in de sociale netwerken binnen het woningcomplex ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Zijn deze praktisch, emotioneel of institutioneel van aard en hoe verhouden deze sociale netwerken zich tot de buurt en (bestaande) buurtnetwerken. Hiertoe is gekeken naar bestaande relaties tussen medebewoners en relaties van deze netwerken tot de buurt. Voor wat betreft ‘sociale netwerken’ zijn vragen geformuleerd met betrekking tot:

- a) relaties met medebewoners;
- b) relaties met buurtbewoners;
- c) de samenstelling van sociale netwerken.

Met betrekking tot a) zijn er in totaal drie vragen geformuleerd, waarvan twee open vragen en één vraag bestaande uit een zevental stellingen die de respondent kan waarderen op een 5-punts Likertschaal. Het betreft de vragen 29 tot en met 31. Voor b) geldt dat er in totaal twee vragen in dit onderzoek zijn opgenomen. Het betreft twee gesloten vragen met stellingen die de respondent weer kan waarderen op een 5-punts Likertschaal. Vraag 32 bestaat uit tien stellingen. De andere vraag, vraag 34 bestaat uit drie stellingen. Voor c) geldt dat er één gesloten vraag is opgenomen bestaande uit 8 stellingen die de respondent kan waarderen op een 5-punts Likertschaal. Het betreft vraag 37.

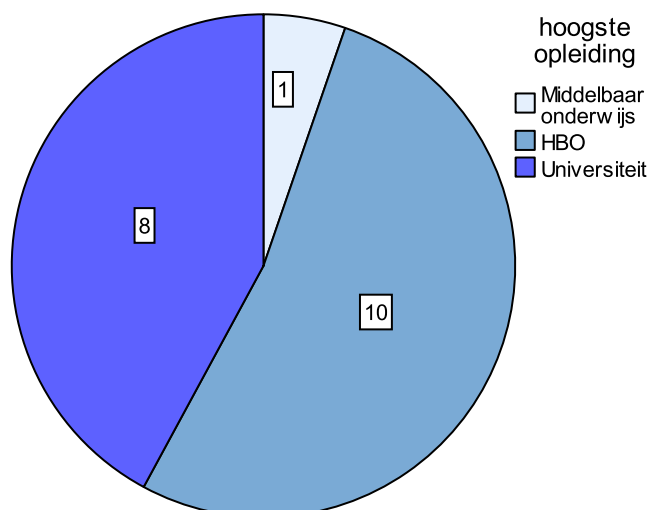
5. Wie zijn de gentrifiers?

In dit hoofdstuk gaan we nader in op de eerste deelvraag van dit onderzoek: wie zijn de gentrifiers die in 'De Dichterlijke Vrijheid' wonen? We staan hiertoe speciaal stil bij de respondent als persoon, de persoonlijke situatie en op het individuele huishouden van de respondent. We zullen in dit hoofdstuk nader ingaan op de sociaaleconomische status, het cultureel kapitaal en de woonsituatie van de respondenten. Ook gaan we in op woonduur, verhuismotieven en voormalige woonlocaties. Op basis van deze individuele kenmerken zijn we uiteraard geïnteresseerd naar overeenkomsten in de persoonlijke situatie en in leefstijl. Bij de vraag of eventuele overeenkomsten dan ook daadwerkelijk leiden tot gemeenschapsvorming en collectieve identificaties staan we vervolgens stil in hoofdstuk 6.

5.1 Sociaaleconomische status

De leeftijdsopbouw van de respondenten in dit onderzoek laat een gemiddelde leeftijd zien van ongeveer 38 jaar. De leeftijden van de respondenten variëren van 18 tot 62 jaar. De groep bestaat voornamelijk uit blanke autochtone bewoners. Zeventien van de negentien respondenten hebben de Nederlandse etniciteit. Eén respondent heeft de Turkse en een andere respondent de Indonesische etniciteit. De bewoners zijn meestal hoog opgeleid. De meesten hebben een HBO-opleiding of een universitaire opleiding afgerond. In dit onderzoek geldt dat achttien van de negentien respondenten HBO of hoger is geschoold. Alleen de Turkse respondent is aanzienlijk lager geschoold. Hij heeft slechts middelbaar onderwijs.

Figuur 1: Opleiding respondenten

De huishoudens die in De Dichterlijke Vrijheid wonen zijn veelal tweeverdieners. Parttime dienstverbanden en zelfstandig ondernemerschap worden niet zelden op de één of ander manier binnen één huishouden gecombineerd. Eén van de respondenten:

“Er zijn er wel een aantal die dezelfde soort leefstijl, eh, dat ze dezelfde leeftijd en eh, ja in de creatieve hoek zitten, daar voel ik me niet zo bij thuis op zich. Qua leefstijl dan. Dat is toch meer de vormgeving, de architecten, die zijn er in een redelijk aantal denk ik. Die zijn dan toch net iets jonger dan ik en die hebben een ander soort stijl [lacht] [...] van heel veel netwerken met elkaar [...] Dat heb ik dan weer ietsje minder. [...] Ik ben wat meer op mezelf. Het zijn vaak van die mensen die zichzelf ook moeten verkopen vaak, zelfstandigen” (11)

Een andere respondent verwoordt het als volgt:

“Nou ja wat ik leuk vind is dat het een hele leuke mix is van eh... bewoners. Dat er veel mensen uit de creatieve hoek eh komen, veel ontwerpers en fotografen, een kunstenares, en, weet je wel, allemaal mensen waar je je eigenlijk heel, wij zijn dus zelf allebei industrieel ontwerpers, dus daar heb je toch een soort affiniteit mee. Nou, dat is leuk dat je dat soort mensen hier vindt. Veel mensen die zelfstandig werken vanuit huis ook.” (2)

Een ander respondent die in het dagelijks leven werkzaam is als technisch consultant en hiervoor verre reizen maakt naar de Verenigde Staten en Azië :

“Die gelijksoortige medebewoners, dat vond ik wel een belangrijk ding [...]. Dat was wel die club, waar we toen die vergaderingen mee hadden. Dan merkte je wel, dat waren allemaal vrije jongens en dat is gewoon leuk. [...] Allemaal, ja, artistieke beroepen, allemaal zelfstandigen, bijna allemaal. Dat is toch wel fijn. [...] Het is misschien meer een gevoel, maar je wordt niet raar aangekeken door het soort arbeidsethos dat je hier eh, aan de hand hebt. Als ik in een gemiddelde buurt zou wonen, nou dan wordt er van alles over me verteld of gedacht. Dat heb je hier helemaal niet. [...] Voor de gemiddelde Nederlander ben ik een bijzonder raar figuur, die veel van huis is en dan zijn dochter alleen thuis laat.” (15)

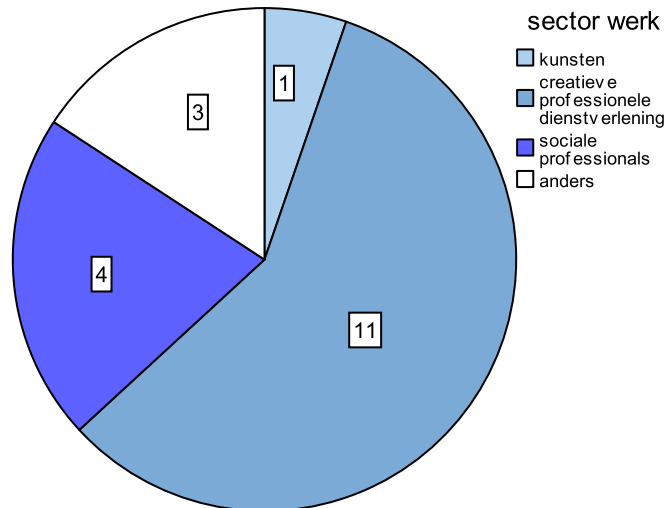
Naast hun afwijkende sociaaleconomische status delen de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ dus nog een ander kenmerk dat opvalt in relatie tot de gevestigde bewoners in Spangen.

“Een specifiek kenmerk van de nieuwe groep bewoners is hun creatieve achtergrond.” (SEV, 2007: 12)

De meeste respondenten uit dit onderzoek zijn inderdaad werkzaam in de creatieve sector (zie figuur 2: twaalf respondenten). Dit zijn dus beroepen in de kunsten, de media, entertainment óf in de creatieve professionele dienstverlening. Het aantal stedelijk professionals, ontwerpers en architecten is

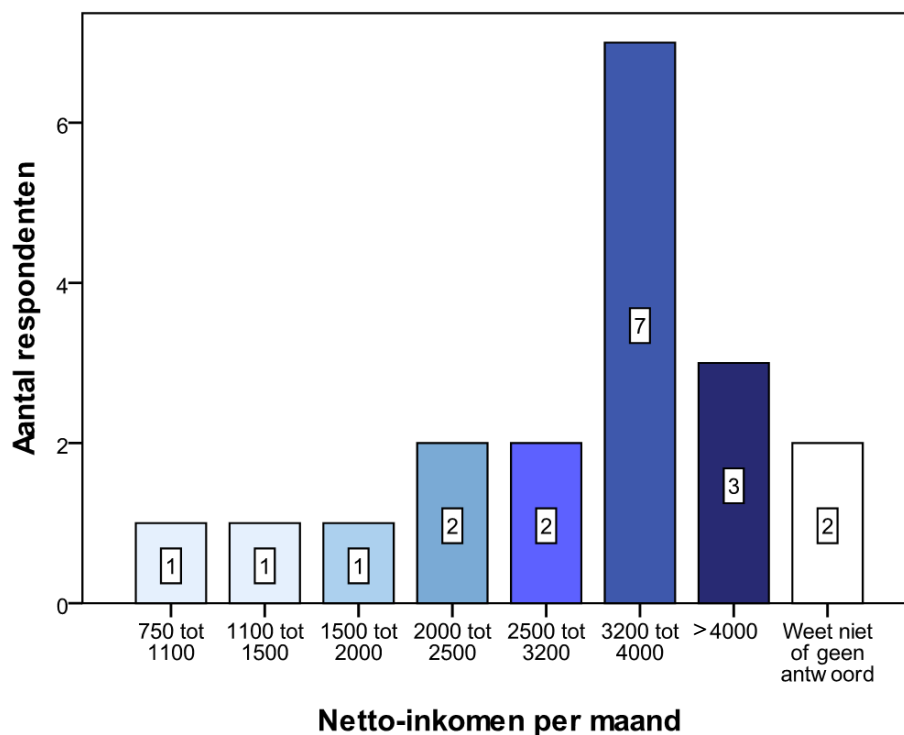
hierbij opvallend. In totaal kunnen vier respondenten worden aangeduid als *sociale professional*²⁴. In dit onderzoek zijn ook leerkrachten opgenomen in de categorie van sociale professionals.

Figuur 2: Sectoren waarin respondenten werkzaam zijn

Tien respondenten geven aan dat het huishouden een netto-inkomen heeft van minimaal € 3200. Het werkelijke percentage ligt mogelijk hoger, omdat twee respondenten geen antwoord hebben gegeven.

Figuur 3: netto-inkomen per huishouden in euro

²⁴ De groep *sociale professionals* bestaat uit lagere middeninkomens met uitvoerende sociale beroepen (Veldboer et al, 2008: 39)

De nieuwe bewoners zijn doorgaans dus hoogopgeleid, autochtoon en tweeverdieners. Het gemiddelde netto-inkomen per huishouden per maand in Spangen bedraagt €25.300²⁵ / 12 = € 2108. Het netto-inkomen van de respondenten in 'De Dichterlijke Vrijheid' ligt dus aanzienlijk hoger dan het gemiddelde besteedbare inkomen per huishouden per maand in Spangen van € 2108. Tussen de twaalf en veertien respondenten hebben een netto-inkomen dat boven dit gemiddelde ligt.

5.2 Woningkeuze, woontijd en herkomst

In de vorige paragraaf zijn we nader ingegaan op de sociaaleconomische status van de respondenten. In deze paragraaf gaan we nader in op de vraag hoe lang de respondenten wonen in 'De Dichterlijke Vrijheid'. Woonden zij hiervoor ook in Rotterdam en zo ja, waar? Allereerst gaan we nader in op de woningkeuze. Eén van de procesbegeleiders zegt over de samenstelling van de groep het volgende:

“[...] [H]un huidige huisvestingssituatie was eigenlijk niet meer passend. Ze waren dus verhuisgeneigd. Er waren ook nog al wat Amsterdamse verhuisgeneigden. En eh, die zeg maar de vergelijking tussen Amsterdam en Rotterdam maakten qua woonvolume voor een bepaalde prijs. Dan scoorde Rotterdam natuurlijk ongelooflijk goed. [...] In Rotterdam kan je gewoon en zeker in dit soort projecten, kan je ongelooflijk veel ruimte voor een relatief heel gunstige prijs realiseren. En je mag het ook nog zelf bedenken. Dus er zaten ook nogal wat architecten onder, ontwerpers, stedenbouwkundigen, fotografen, kunstenaars, planologen, van dat soort types in, die dit echt als een kans zagen om iets bijzonders te doen. Iets, iets, doen wat je elders niet kan doen. Tenminste, niet voor dit geld.” (20)

Eén van de respondenten zegt hierover het volgende:

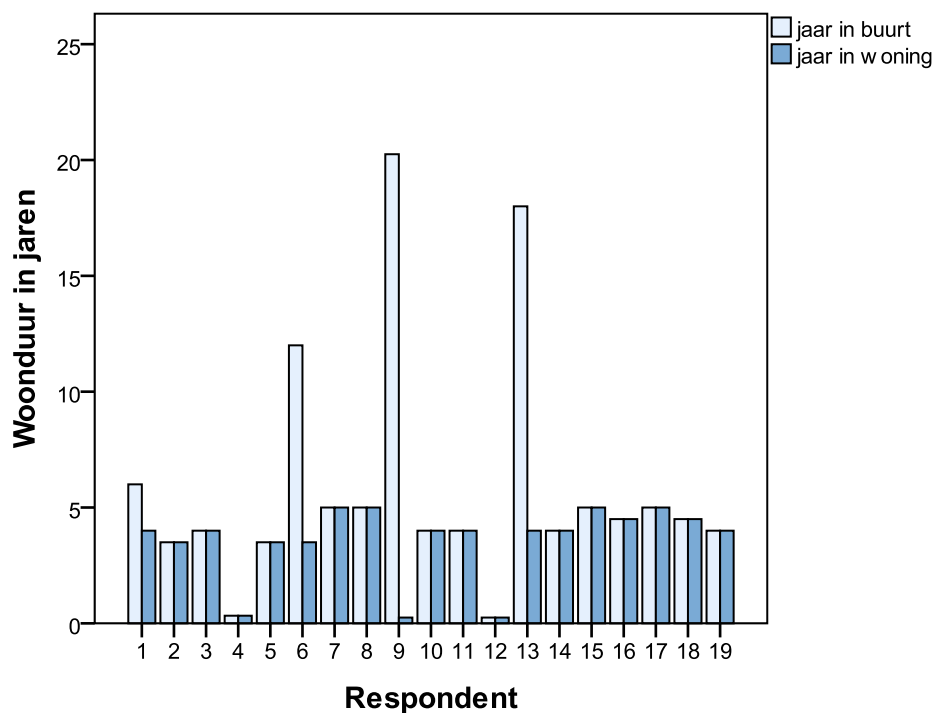
“Ik zie er ook heel veel bij Albert Heijn biologische melk kopen. Misschien zijn het wel allemaal typen die zich willen inzetten voor de wereld ook al zijn sommige heel zakelijk. [...] Het is niet puur idealisme, het is toch eigen belang om in Spangen te gaan wonen, want je wil gewoon een leuk huis. Maar het is wel dat je in Spangen gaat wonen. Het is geen Kralingen.” (1)

De respondenten in dit onderzoek noemen met name de gunstige prijs, de invloed en betrokkenheid bij de ontwikkeling van de woning én het type woning als motieven voor deelname aan het project 'De Dichterlijke Vrijheid'. Hoewel 'keuzevrijheid' en 'zeggenschap' idealen zijn die dus voor veel respondenten een rol hebben gespeeld in het besluit voor deelname aan het project, betreft het hier wel idealen die alléén voor de bewoners zélf interessant zijn. Het is de gunstige prijs in relatie tot het aantal vierkante meter woonruimte dat voor velen de doorslag geeft.

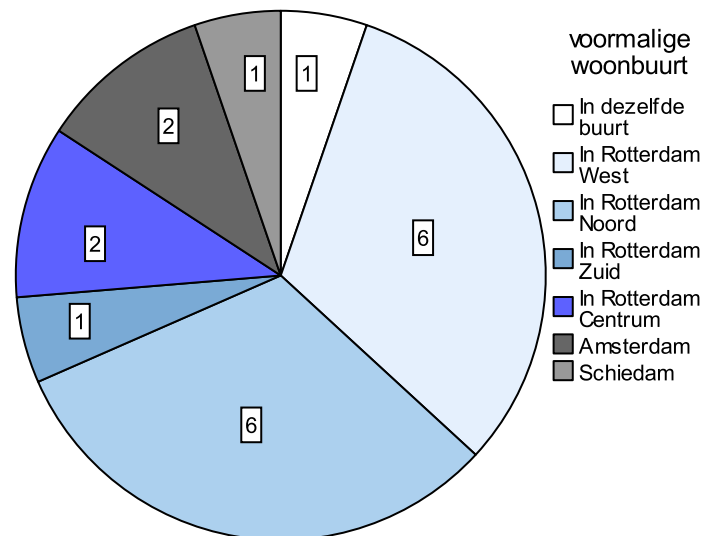
²⁵ Bron: <http://rotterdam.buurtmonitor.nl/report/wijkenbuurttrio2008.pdf> geraadpleegd op 25-11-2011

Voor wat betreft de woontijd geldt dat veel bewoners er in 2012 vijf jaar wonen. Eind 2007 werden de eerste woningen opgeleverd. De bewoners moesten er na oplevering minimaal twee jaar blijven wonen. Inmiddels hebben er al de nodige verhuizingen plaatsgevonden. Onder de respondenten zijn drie nieuwkomers. Een klein deel van de respondenten woont al aanzienlijk langer in deelgemeente Delfshaven, zoals is af te lezen uit figuur 4. De bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' wonen ongeveer even lang in het woningcomplex. De langst wonende bewoner woont ten tijde van dit onderzoek vijf jaar in het woningcomplex. Gemiddeld wonen de respondenten er 3,6 jaar. Drie respondenten wonen er korter dan een kwartaal.

Figuur 4: Woontijd respondenten in jaren

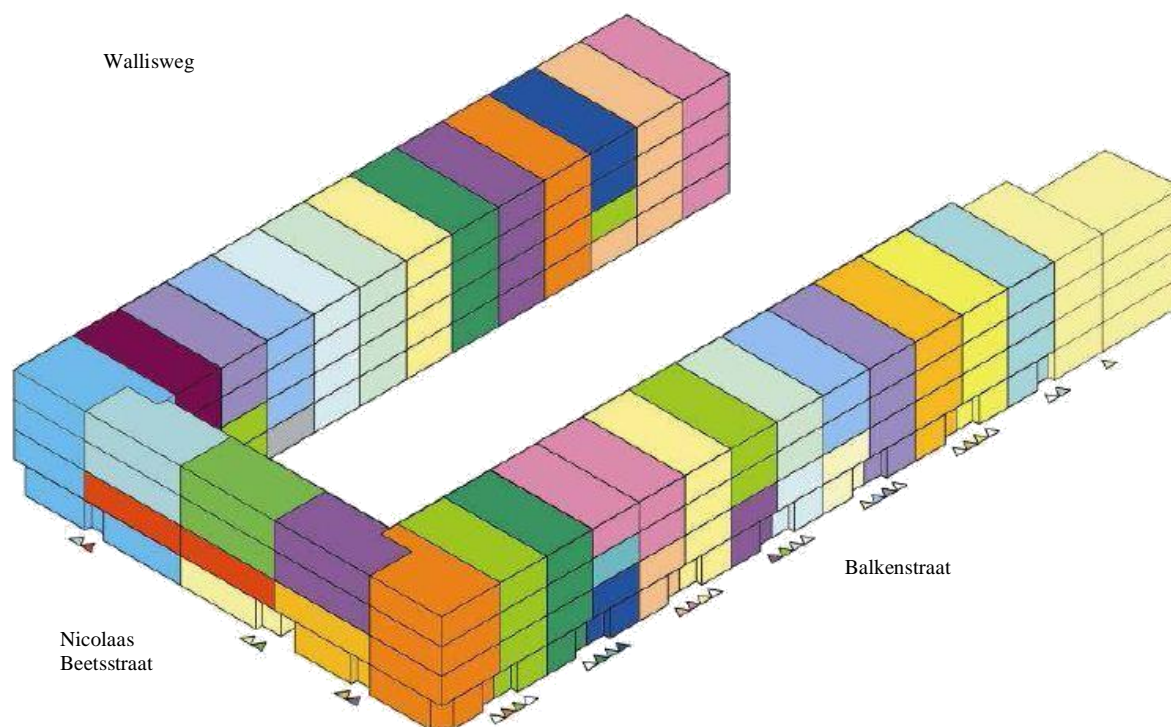
Het grootste deel van de respondenten woonde al in Rotterdam voordat zij deelnamen aan het project. Twee respondenten komen uit Amsterdam en één respondent uit Schiedam

Figuur 5: Voormalige woonlocatie respondenten

5.3 Hoe wonen de gentrifiers?

In 2007 wordt het woningcomplex met in totaal 39 gerenoveerde woningen opgeleverd. De woningen in 'De Dichterlijke Vrijheid' variëren in grootte en indeling. Er zijn bovenwoningen en benedenwoningen. Kenmerkend voor het woningcomplex is dat alle woningen een buitenruimte hebben. De bovenwoningen hebben een eigen dakterras en de benedenwoningen hebben een tuin. De gemeenschappelijke tuin is toegankelijk voor alle bewoners van zowel de boven- als benedenwoningen.

Figuur 6 geeft de indeling weer van het woningcomplex 'De Dichterlijke Vrijheid'. De bovenwoningen bestaan uit één of twee woonlagen en zijn bereikbaar via één of twee trappen direct achter de voordeur. De benedenwoningen bestaan uit één of twee lagen of het betreft een heel pand dat vier woonlagen telt. Er zijn in totaal twintig hele panden. Hiernaast zijn enkele verdiepingen samengevoegd waardoor soms dubbele bovenwoningen of dubbele benedenetages zijn ontstaan. Een enkele woning wordt gebruikt als atelier en in één woning is een *homerecording studio* gebouwd. In sommige woningen wordt geklust, deze bewoners wonen meestal pas enkele maanden in het woonblok. Een enkeling woont er wel vanaf het begin, maar is nog niet klaar: de plafonds zitten er nog niet in en op de trap, maar ook in de woonkamer staan bliken verf en andere klusmaterialen.

Figuur 6: Indeling wooncomplex De Dichterlijke Vrijheid

(Bron: Hulshof, 2008)

De hele panden en grondgebonden een- of tweelaagse woningen hebben een eigen tuin van ongeveer 5 meter breed en zeven meter diep. De woningen staan ongeveer 25 meter uit elkaar. Uit de resterende ruimte in het midden, welke is ontstaan omdat iedereen een stuk privé-tuin heeft afgestaan, is de gemeenschappelijke tuin gemaakt.

De grondgebonden hele panden hebben allemaal een heel ruime woonkeuken op de begane grond. Niet zelden wordt het deel van de woning op de begane grond aan de straatzijde gebruikt als schuurtje of fietsenstalling, waarna via een gang, hal of trappetje de keuken wordt bereikt. De meestal erg ruime keukens zijn vaak strak vormgegeven en voorzien van allerlei moderne apparatuur, zoals ovens, vaatwassers, koel-vriescombinaties en espressoapparaten. In het midden staat vaak een kookeiland. Ook staat er vaak een grote multifunctionele keukentafel, waaraan wordt gegeten, maar waar ook wordt gewerkt en waaraan bezoek wordt ontvangen. Veel bewoners hebben gekozen voor een steriel witte inrichting. Zowel wanden, plafonds als vloeren, soms hout, soms gegoten. Soms steekt het donker gelakte hout af tegen de witte wanden of is met opzet een deel van een wand niet mee gestuukt waardoor de bakstenen structuur van de muur zichtbaar is.

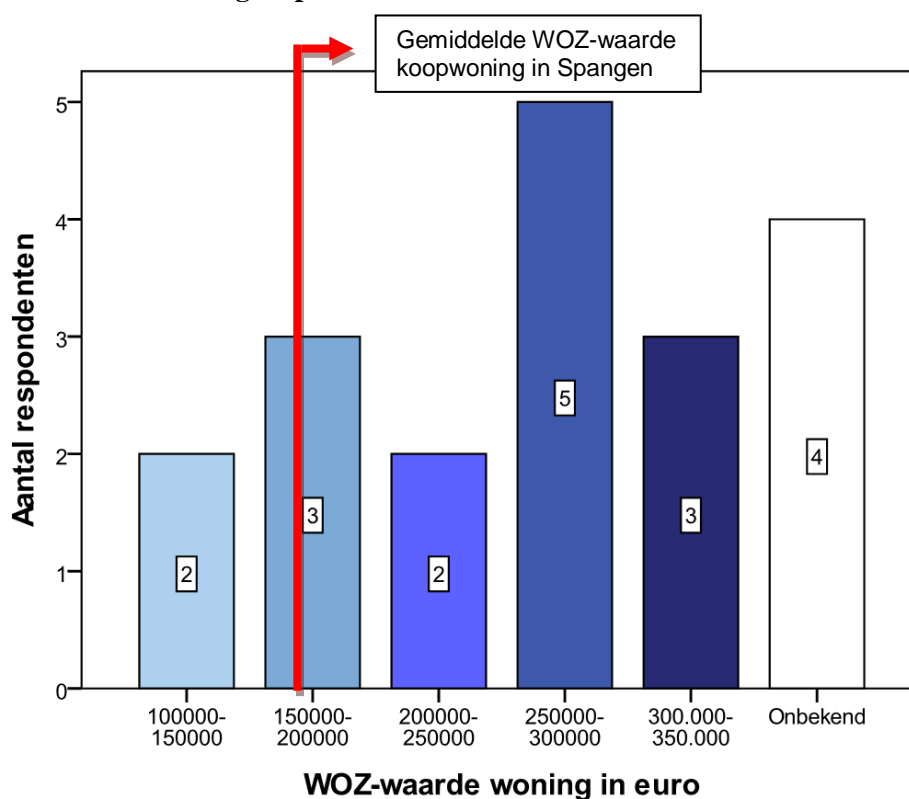
Enkele woningen daarentegen zijn juist heel kleurrijk ingericht en hebben juist een fel rode keuken. In één woning heeft zelfs ieder vertrek een geheel eigen uitgesproken kleur. In veel huizen is de keuken aan de achterzijde van de woning geplaatst waardoor vanaf de keukentafel vaak zo de tuin in gekeken

kan worden. Soms is de eerste verdieping in lengte gehalveerd, waardoor een extra ruimtelijke effect is ontstaan.

De achtergevel van het woonblok is volledig vernieuwd en bestaat uit veel ramen, meestal een schuifpui en in enkele gevallen is de gehele achtergevel van glas. Soms hangen er zelf gemaakte schilderijen aan de muur, een ander heeft een groot transparant tafelkleed op tafel liggen, waaronder allerlei foto's, tekstjes en artikelen liggen. In weer een andere woning hangt een groot memobord met alle afspraken en verjaardagen voor de komende maand. In de huishoudens die kinderen kennen, is de benedenverdieping veelal het domein van de kinderen. Waar in de grote benedenwoningen meestal espresso wordt aangeboden tijdens de interviews, is de koffie in de bovenwoningen meestal van Senseo. De bovenwoningen worden, in tegenstelling tot de benedenwoningen nauwelijks bewoond door huishoudens met kinderen.

De WOZ-waarden van de woningen van de respondenten liggen voor zover bekend tussen de €100.000 en de €350.000.

Figuur 7: WOZ-waarde woning respondent in euro

De gemiddelde WOZ-waarde van koopwoningen in Spangen bedraagt in 2010 €144.479²⁶. In totaal hebben minimaal tien en maximaal zeventien respondenten een huis met een gemiddelde WOZ-waarde die dus hoger ligt dan de gemiddelde WOZ-waarde in Spangen.

²⁶ Bron: dS+V afdeling I&D, bewerking COS, 2011

5.4 Conclusie

Aan het begin van dit hoofdstuk stelden wij ons de vraag wie nu precies de gentrifiers zijn die wonen in het woningcomplex 'De Dichterlijke Vrijheid'. Hoe kan deze vragen nu worden beantwoord?

Ten eerste bestaat de groep respondenten vooral uit dertigers en veertigers. De leeftijdsopbouw van de respondenten in dit onderzoek laat een gemiddelde leeftijd zien van ongeveer 38 jaar. De leeftijden van de respondenten variëren van 18 tot 62 jaar en het betreft voornamelijk blanke autochtone Nederlanders. Ten tweede zijn zij hoogopgeleid. Slechts één respondent, een Turkse graafmachinist, heeft alleen middelbaar onderwijs gevolgd. Alle andere respondenten hebben in ieder geval één HBO of universitaire opleiding afgerond. Ten derde zijn de bewoners in 'De Dichterlijke Vrijheid' veelal tweeverdieners, waarvan een aanzienlijk deel, namelijk twaalf respondenten, werkzaam is in de creatieve sector, zoals de kunsten, media of de professionele dienstverlening. Parttime dienstverbanden en zelfstandig ondernemerschap worden niet zelden op de één of ander manier binnen één huishouden gecombineerd. Vier van de respondenten zijn werkzaam als sociale professional. De andere drie respondenten zijn werkzaam in andere sectoren. Ten vierde ligt het gemiddelde besteedbare inkomen per huishouden per maand voor minimaal twaalf respondenten en maximaal veertien respondenten boven dat van een gemiddeld huishouden in Spangen. Deze respondenten hebben dus een netto-inkomen boven de €2108. Ten vijfde liggen de WOZ-waarden van de woningen binnen het woningblok voor minimaal tien en maximaal zeventien respondenten boven de gemiddelde WOZ-waarde van een koopwoning in Spangen van €144.479. Met betrekking tot de woningen valt op dat een groot deel van de woningen op een soortgelijke manier is ingericht, ingedeeld en vormgegeven.

Met betrekking tot het opleidingsniveau, het inkomen en het beroep van de respondenten kunnen we in reflectie op de literatuur vaststellen dat we in het geval van 'De Dichterlijke Vrijheid' inderdaad te maken hebben met de creatieve klasse. Ook wordt binnen verschillende huishoudens parttime werk gecombineerd met het zelfstandig ondernemerschap. Het relatief grote aandeel stedelijk professionals, ontwerpers en architecten ontleent in ieder geval zelf extra status en prestige aan het project dat in de bouwwereld al verschillende malen in de prijzen viel (zie hoofdstuk 3). Met betrekking tot de woningkeuze van de respondenten in dit onderzoek noemen de respondenten met name de gunstige prijs, de invloed en betrokkenheid bij de ontwikkeling van de woning én het type woning als motieven voor deelname aan het project 'De Dichterlijke Vrijheid'. De bewoners lijken voor een belangrijk deel, ook kijkend naar de inrichting en vormgeving van de woningen, 'cultuur als leefstijl' te delen. Dit geldt met name voor de bewoners van de grotere benedenwoningen die overigens ook vaak kinderen hebben. Omdat we willen weten of er naast het delen van 'cultuur als leefstijl' ook sprake is van gemeenschapsvorming door collectieve identificatieprocessen en hoe zich dit dan verhoudt tot de rest van de buurt, gaan we in het volgende hoofdstuk nader in op collectieve identificaties.

6. Collectieve identificaties

In het vorige hoofdstuk stonden we stil bij de eerste deelvraag van dit onderzoek en gingen we in op de vraag wie de bewoners zijn die in 'De Dichterlijke Vrijheid' wonen. In dit hoofdstuk gaan we nader in op de tweede deelvraag van dit onderzoek, namelijk hoe de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' uiting geven aan collectieve identificaties en wie of wat hierbij een rol speelt. Voor wat betreft collectieve identificaties zijn er vragen gesteld met betrekking tot gemeenschappelijke normen, het collectieve geheugen, de praktische organisatie van cohesie, symbolen van collectieve identiteit en een gedeelde levenswijze. De beantwoording van deze vragen door de respondenten maakt het mogelijk de tweede deelvraag van dit onderzoek in twee stappen te beantwoorden. De bewoners blijken langs twee belangrijke sporen uiting te geven aan collectieve identificaties: via contractualiteit en organisatie en via gedeelde verhalen en betekenissen. Collectieve betekenisgeving aan 'plaats', oftewel 'place making' is hier een onderdeel van. In dit hoofdstuk staan we eerst stil bij collectieve identificaties door contractualiteit en organisatie en daarna bij collectieve identificaties door gedeelde verhalen en door 'place making'.

6.1 Contractualiteit en organisatie

Binnen 'De Dichterlijke Vrijheid' vormt het algemeen reglement een *formele en voorgestructureerde contractualiteit*. Aan het algemeen reglement hebben bewoners zich geconformeerd. Het reglement is goedgekeurd tijdens een Algemene Ledenvergadering. Het reglement omvat de dagelijkse leefregels en bepalingen die onder andere betrekking hebben op de privé-tuinen van de benedenwoningen en de gemeenschappelijke tuin. Eén van de respondenten is een 38-jarige vrouw. Zij woont in een bovenwoning met een ruim dakterras. De woning is twee appartementen breed. De huisgenoot ligt op de bank, naast de designhaard, iets te lezen onder het schuine dak dat sierlijk oogt door de gelakte houten balken die afsteken in het verder licht geverfde huis. Hij komt oorspronkelijk uit Groningen. Voor hem vormt het Wallisblok een ideale omgeving om zijn weg te vinden in een relatief onbekende stad. Enkele medebewoners uit verschillende disciplines, zo blijkt tijdens het gesprek, proberen elkaar te betrekken bij opdrachten. Zo helpen zij elkaar aan werk. Een enkele keer mengt hij zich vanuit zijn comfortabele bank in het gesprek. Zij werkt bij een woningcorporatie in Den Haag. Van deze corporatie is de basis overgenomen van het huishoudelijk reglement.

“Het algemeen reglement zijn gewoon onze dagelijkse leefregels, waar wij ons aan hebben geconformeerd. [...] In het algemeen reglement staat bijvoorbeeld [...] dat je geen vuilniszak over het balkon heen mag kieperen, in de tuin. Want dat heeft gewoon effect op de leefbaarheid in de tuin. [...] We gebruiken het algemeen reglement gewoon echt als een soort leefcontract. [...] [W]ant je kunt niet zeggen, eh, dat datgene dat ik in mijn eigen huis en tuin doe, dat heeft geen effect op de rest. (5)

Met betrekking tot deze formele contractualiteit geldt dat de Vereniging van Eigenaren het orgaan is binnen de residentiële eenheid dat toeziet op de naleving van genoemde regels. Een andere respondent, een 55-jarige docent kunstonderwijs is vanaf het begin bij het project ‘De Dichterlijke Vrijheid’ betrokken geweest. Het tuintje van zijn woning wordt aan het zicht onttrokken door een heg van ongeveer 2 meter hoog. In de heg zit ik ook nog een gazen omheining. In de tuin zit een grote hond vast aan een ketting.

“[...] [N]ou we hebben dus met name regels opgesteld met betrekking tot het gebruik van die gemeenschappelijke tuin en daaraan gekoppeld ook bepaalde regels met betrekking tot de inrichting van de privé-tuinen. Bijvoorbeeld, het is maar een voorbeeld, maar mijn heg is een beetje te hoog. Dus daar moet wat aan gedaan worden. En er is ook wel een sociale controle [...] en vergaderingen van de VvE die daarin een rol spelen.” (10)

De voorzitter van de Vereniging van Eigenaren dient bewoners aan te spreken indien zij handelen in strijd met het algemeen reglement. De medewerker van de woningcorporatie:

“De VvE en de voorzitter, die zijn formeel degenen die mensen erop aan moeten spreken, als er dingen zeg maar, in tegenspraak met het algemeen reglement gebeuren. En wat we dan doen, dan laten we die punten in de VvE-vergadering altijd nog even een keer passeren en noteren.” (5)

De organisatiestructuur kent verschillende commissies die elk belast zijn met specifieke taken. De respondenten onderscheiden de technische commissie, de tuincommissie, de kascommissie en de feestcommissie. Een respondent, een 35-jarige architect, getrouwd met een onderwijzer, werkt als zelfstandige. Ze verdienen samen nu voldoende zodat ook zij vrij kan nemen in de schoolvakanties. Ze trekken er vaak op uit en staan in het blok dan ook bekend als het stel dat vaak op vakantie is.

“Kijk die mensen die in die commissies zitten he, ja, dat zijn wel degenen die, die zich verantwoordelijk voelen voor het hele blok natuurlijk. [...] Goh, hebben mensen nog last van klemmende deuren? Want dan kunnen we dat in één keer melden en dan kan die in één keer langs komen om alle deuren te, weet je wel, bij te stellen. Dat vind ik heel sociaal, voor iedereen. Ik denk altijd als ik, me eigen deur klemt, dan bel ik ze op en dan komt er één iemand, maar de mensen die in de commissie zitten die denken dan sneller voor iedereen. Ik denk dat daar wel een groot verschil zit.” (8)

De mensen die zitting hebben in deze commissies beschikken over een zekere kennis en over zekere kwaliteiten. Zij weten inhoudelijk veel over de onderwerpen waarmee zij in de commissies zijn belast en niet zelden hebben zij hier ook beroepsmatig mee te maken. Bovendien hanteren zij een zekere handelingswijze binnen genoemde structuren die vertrouwen wekt bij andere of nieuwe bewoners. Eén van de nieuwe bewoners is een 47-jarige onderwijzer. Sinds enkele maanden woont hij in een lichte

bovenwoning in ‘De Dichterlijke Vrijheid’. De woonkamer oogt ruim en opgeruimd ondanks dat zij er nog maar net wonen en heeft een open keuken met een raam dat uitkijkt over de gemeenschappelijke tuin.

“Nou het ziet er best wel professioneel uit. Het zijn ook mensen die [...] ook wel iets daar mee hebben. Of dat nou beroepsmatig is, of dat het nou een uit de hand gelopen hobby is. Die écht iets met de tuin hebben, of met techniek. [...] Of misschien wel werken bij instanties of zo, bedrijven. [...] Die komen in ieder geval heel overtuigend over.” (9)

Enkele van deze personen hebben al vanaf het begin van het project *strategische posities* ingenomen. Eén van hen is een 44-jarige productontwerper en vader van twee kinderen van vier. Hij woont in een ruime woning met vier verdiepingen. Potloden, tekeningen en speelgoed domineren beneden het interieur. Dit is duidelijk het domein van de kinderen. Hier en daar staan wat trendy oranje stoeltjes aan een grote lange tafel. Aan het plafond hangen 3 grote bollen van lampen. Die zijn uit. Het is ook niet nodig die overdag aan te hebben want aan de tuinzijde kent de woning hoge ramen tot aan de tweede verdieping. Zijn overburen hebben een belangrijke rol gespeeld in de Wijkontwikkelingsmaatschappij:

“Wij waren ook een WOM, een Wijkontwikkelingmaatschappij [de voorloper van de VvE]. Zo’n stichting is opgezet. Daar hebben we een ton subsidie voor gekregen. Dat kregen we gewoon allemaal erbij, zeg maar. Dat kon allemaal besteed worden.” (6)

De bewoonster, die juist in deze WOM een belangrijk rol heeft gespeeld, wilde niet meewerken aan dit onderzoek. Zij liep wat opgelaten weg toen de hierboven vermelde respondent haar nader over dit onderzoek informeerde. Veel bewoners die actief zijn geweest binnen de WOM blijken nog steeds betrokken te zijn bij besluitvorming en activiteiten. De docent kunstonderwijs:

“[...] [N]ou je hebt hele actieve en minder actieve bewoners. [...] Er zijn natuurlijk de voortrekkers van het eerste uur. Dus in de WOM [Wijkontwikkelingsmaatschappij], dat was dus een voorfase van die VvE. De mensen die in contact met de gemeente dit hele renovatietraject hebben geleid, die hebben heel veel werk verzet. Dat had ook gewoon de structuur van een stichting, met een voorzitter en een penningmeester en leden. En veel van die mensen zijn nog wel steeds heel actief, soms in het bestuur van de VvE, of als lid.” (10)

Door strategische posities te bekleden zijn sommige bewoners in staat eigen of gedeelde idealen na te streven én vorm te geven. Een 59-jarige bewoner heeft sterk de indruk dat er vooraf afspraken zijn gemaakt. Ze woont in een appartement op de begane grond en haar vriendin woont in het appartement daarboven. Ze is werkzaam als sociaalpsychiatrisch verpleegkundige en gaat voor haar werk onder

meer in Rotterdam de straat op om daklozen met psychische problemen hulp te bieden. Ze woont vanaf het begin in ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Ze heeft niet verschrikkelijk veel contacten in het blok. Wel kent ze alle bewoners en heeft ze vooral met een paar directe burens goed contact. Het kleine privé-tuintje bij haar woning is afgescheiden van de gemeenschappelijke tuin met een bamboeheg van ongeveer 2 meter hoog. Ze vertelt:

“Opeens was er een voorzitter en opeens was er een penningmeester. Ja en ik heb sterk het gevoel dat die van tevoren al afspraken hebben gemaakt.” (7)

Een andere respondent, een 62-jarige alleenstaande onderwijzeres wonend in een bovenwoning, verwoordt het als volgt:

“Er was een groep van vijf mensen of zeg maar vijf stellen, die elkaar schijnbaar kenden. En die zeiden: ‘Wij willen dat project wel aangaan, maar gaan jullie dan mee, alleen durven we niet. [...] Maar ik vind soms, maar ik denk niet dat zij dat door hebben, dat ze hun normen, zoals zij het zien, wel erg opleggen aan het geheel. [...] Ze zaten ook heel erg in het bestuur en allemaal heel ja, ja, ja... [...] Zo met elkaar alles erg beschermen, maar erg vanuit hún eigen woonsituatie.’” (18)

Een oud-bewoner van het Wallisblok, nu elders wonend in Spangen, is al vierentwintig jaar actief als vrijwilliger in de wijk voor jongeren en ouderen. Op dit moment krijgt hij met name islamitische jongeren over de vloer. Hij runt als vrijwilliger en ID-er een huiskamerproject voor islamitische jongeren vanaf zestien jaar. Hij woonde nog in het Wallisblok toen de eerste toekomstige bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ er hun licht kwamen op doen en zegt hierover het volgende:

“[...] [E]r was nogal een dominante groep [...] die in het begin ook een beetje verstopt hadden dat zij elkaar al kenden. [stil] Een beetje sekte-achtig. En die begonnen ineens door te drukken. Het punt was, [...] hebben we een compleet communale tuin of hebben we deels privé tuinen of deels communaal. Zij wilden een grote communale tuin. Uiteindelijk is het half-half geworden. [...] Op een gegeven moment heb ik wel begrepen dat de grote groep individuele bewoners [...] door had dat er een soort koekoeksei in hun club zat...” (22)

Een productontwerper is juist samen met een vriendengroep het project is binnen gestapt:

“Het feit dat je, dat we met elkaar zo’n binnentuin zouden, hè, dat voelde je al vrij snel, dat we dat met elkaar konden organiseren [stil] en dat de mensen die je kent toch een aardige vinger in de pap hebben in wat hier gebeurt met elkaar, dat heb je met voortrekkers [...] Er zijn ook een aantal mensen die vinden dat helemaal niet leuk. Als jij geen kinderen hebt, of dat je gewoon helemaal niks met het sociale plan te maken wilt hebben, wat nou, ik wil gewoon een huis, wat moet ik met al die vrolijkheid [lacht] Ja [...] Er wonen twee dames, die zijn ook een beetje ingebouwd, naast het schuurtje. Dat zie je

ook, die hebben niet zo, die hoeven dat allemaal niet, weet je wel, [...] die willen een beetje in de tuin zitten, maar al die kinderen, al die herrie, daarmee hebben ze helemaal niks. Die hebben liever 12,5 meter tuin met een schutting er omheen, denk ik. Maar ja, dan ben je een vereniging, dan moet je tóch beslissen. Dús wordt het heel sociaal en groot.” (6)

Hoewel de organisatie van gemeenschap voor sommigen dus wordt ingezet om eigen en gemeenschappelijke idealen na te streven, hebben anderen daar totaal geen weet van. Zo is er een 30-jarige Turkse graafmachinist. Hij woont in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ met zijn vrouw, zijn moeder en twee broers. Hij woont al sinds 1993 in Spangen en heeft in 2007 zijn huidige woning betrokken. Hij heeft weinig of geen contact met andere bewoners in het blok en totaal géén goed beeld van wat de Vereniging van Eigenaren nu precies doet:

“Ja, ik weet ook niet wat ze doen, betalen en zo. Ik krijg wel overzichten.” (13)

Anderen zijn minder op de leefregels gefixeerd en haken af. Zoals bijvoorbeeld de uithuizige architecte en haar man:

“[J]a we hebben gewoon regels over hoe hoog een eh, een berging mag zijn. Nou ja, dan wordt er wel eens gezegd, die is te hoog, wat doen we daarmee? Maar, daar zijn we het nooit over eens [lacht]. Daar zijn echt duidelijke voor- en tegenstanders van te zien. Ja, ja, maar dat komt uiteindelijk in de vergadering. [...] We hebben ons in het begin ook overal wel mee bemoeid, maar we hebben dat inmiddels helemaal losgelaten. [...] Ik vind het eigenlijk allemaal niet heel relevant. Dus eh, ja, eerlijk gezegd ben ik ook niet bij de laatste ALV [Algemene Ledenvergadering] geweest. Dus ik weet niet wat daar allemaal besproken is, precies.” (8)

Naast de Algemene Ledenvergadering en de verschillende commissies is er nog een voorgestructureerd medium met betrekking tot de formele organisatie van gemeenschap. Een respondent, een 47-jarige vrouw, projectmanager Groen en Recreatie bij provincie Zuid-Holland en moeder van een kind van zes jaar:

“Iedereen heeft een emailadres @ddv.nl. Dus je kan iedereen in een keer [...] Dus dan is het van eh, nou dan en dan is er een feestje [...] Nou, dat kan wat geluidsoverlast geven [...] dat soort dingen. Dan is er eigenlijk niemand die daar [stil] weet je, als het niet elke week is, dan [...] Mensen vinden het vooral fijn natuurlijk om even te weten. Zoals de gemeenschappelijke barbecue, dan doe je even een mailtje naar iedereen, ik wil dan en dan het ei reserveren, nou klaar. Dus dat is heel simpel. Dus je kan elkaar heel makkelijk bereiken.” (2)

De algemene emailadressen binnen het wooncomplex worden formeel en informeel gebruikt. Bijvoorbeeld voor het bevorderen van gevoelens van sociale veiligheid. De nieuwe onderwijzer:

“Ik kreeg een mailtje van ja, jongens, [...] in die straat daar [wijst richting Wallisweg] ik zag vanmiddag een man en die hield zich op bij de fietsen. En die ging helemaal kijken en foto's maken en een filmpje, weet ik wat ie allemaal niet deed. En daar krijgen we een waarschuwing voor van je kan je fiets beter eh...binnen...” (9)

Soms gaat een melding gepaard met informatie over instanties waarnaar bijvoorbeeld wordt doorverwezen, zo vertelt een andere respondent, een 46-jarige interieurarchitect. Hij woont in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ met zijn vriendin en hun 3 kinderen. Hij en zijn vriendin zijn vanaf het begin bij het project betrokken geweest. Ze zijn in het project gestapt, omdat verschillende vrienden ook mee gingen doen. Deze vrienden kende hij van zijn studie. Met een groep van 5 bevriende gezinnen hebben ze zich aangemeld voor het project. Het huis is groot en bestaat uit 5 ‘laatjes’, zoals hij het zelf noemt. De familie heeft een volledig pand, dus vier etages en tevens de begane grond van de woning ernaast. Grote ramen kijken uit op de privé-tuin die niet is afgeschermd van de gemeenschappelijke tuin. Hij vertelt het volgende:

“En verder, qua veiligheid, als er iets op straat, pas zijn er weer dealers gezien in de Balkenstraat. Dan wordt er gelijk weer een mailtje rondgestuurd in het blok. Binnen de vereniging. Met het telefoonnummer erbij, waar je dat kunt melden. Dus wat dat betreft zijn we wel heel actief met zijn allen. We adviseren elkaar, we sturen mailtjes rond als er wat gebeurt bij het blok.” (14)

6.2 Gedeelde verhalen en ‘place making’

Naast de in de vorige paragraaf genoemde elementen van formele organisatie geven de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ook uiting aan collectieve identificaties door gedeelde verhalen en ‘place making’ (Blokland, 2009). Er bestaat onder het grootste deel van de bewoners óók een zekere saamhorigheid die samenhangt met emotie en affiniteit. In deze paragraaf zoomen we nader in op deze elementen van sociale binding.

Van de negentien respondenten geven vijftien respondenten aan in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ te wonen met mensen bij wie zij zich thuis voelen. Eén respondent, een onderwijzer woonachtig in één van de bovenwoningen, geeft aan het hiermee niet eens, maar ook niet oneens te zijn. Slechts één respondent, de Turkse graafmachinist, laat weten zich niet thuis te voelen bij de medebewoners. Dit heeft met name te maken met het feit dat hij niet of nauwelijks wordt gegroet en bewoners een zekere afstand tot hem en zijn familie bewaren. Dertien van de negentien respondenten geven aan te wonen met mensen met een zelfde leefstijl. Alleen de graafmachinist en een student waarderen deze stelling negatief. Tot slot geven tien respondenten aan samen te wonen met bewoners die in dezelfde levensfase zitten. In de individuele bewonersgesprekken wordt duidelijk waarom zij zich thuis voelen en welke leefstijl of levensfase zij delen. Niet zelden gebruiken zij de term ‘gelijkgestemden’. Wat verstaan de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ hier precies onder?

6.2.1 Sociale identificaties

Afgezien van de nieuwe bewoners hebben de overige respondenten het ontwikkeltraject samen doorlopen. Gezamenlijk ontwikkelden zij het woningcomplex en maakten zij keuzes, waardoor, hoewel niet allemaal nieuw, zekere sociale banden zijn ontstaan. Eén van de respondenten vertelt over de saamhorigheid. Hij is een 36-jarige strateeg bij een bureau dat websites ontwerpt en woont er met zijn vrouw en twee kinderen. Het huis is erg ruim en licht. Hij zit in het bestuur van de Vereniging van Eigenaren en is vanaf het begin betrokken geweest bij de totstandkoming van het woonproject. Ook heeft hij in het bestuur van de kopersvereniging gezeten.

“Er is een hoop saamhorigheid. Dat komt mede doordat je natuurlijk met zijn allen tegelijk begonnen bent. Hè, dus je hebt met je bureaus samen iets gedaan, namelijk dat hele ding, dat project gepland en georganiseerd. Mensen hebben ook samengewerkt. Mensen zaten samen in een bouwgroep en die hebben overlegd met de architect. Er zaten mensen in het bestuur en er zaten mensen in de tuingroep die de plannen bedachten voor de tuin. Dus dat schept een band.” (3)

Deze band hangt samen met enerzijds individuele idealen, de mogelijkheid om zelf een woning in te richten en te ontwikkelen en anderzijds met het collectieve karakter van het project. Dit ontwikkelen gebeurt met andere nieuwe bewoners die ook *zeggenschap en keuzevrijheid* hoog in het vaandel hebben staan. De 49-jarige voorzitter van de Vereniging van Eigenaren en eigenaar van een dubbele benedenwoning:

“[...] [I]edereen is er gewoon bij betrokken. Ik denk dat dat gewoon ook komt door eh, iedereen zijn eigen huis gewoon heeft kunnen tekenen en heeft kunnen bouwen. Iedereen heeft zo een beetje zoiets van, eh, [stil] dit is mijn huis en dit is ons ding zeg maar.” (11)

De bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ creëren een collectief privé-domein dat voldoet aan hún wensen. Een deel van hen, dus niet alle bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’, heeft ook speciaal gekozen voor het project omdat zij iets gemeenschappelijks willen. De medewerker van een woningcorporatie:

“[...] [M]ensen die hier samenwonen die willen een groene omgeving. En eh, die willen, eh, ook iets gemeenschappelijks. [...] vooral de mensen volgens mij die een heel huis hebben en die een eigen tuin hebben, dat zijn mensen die zijn bewust gaan zitten hier voor eh, een gezin en kinderen. Dan is zo’n tuin, is gewoon ideaal.” (5)

Naast de primaire binding die samenhangt met de ontwikkeling van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is er meer aan de hand. De bewoners hebben namelijk ook andere overeenkomsten dan de gezamenlijke projectontwikkeling alleen. Niet zelden gebruiken bewoners de term ‘gelijkgestemden’. Een term die

met name samenhangt met homogeniteit, huishoudensamenstelling, interesses, idealen, familiariteit en verwantschap. Allereerst zijn de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ met elkaar vertrouwd:

“[...] [I]k had wel het gevoel dat ik hier ging wonen met vrienden. Heel positief vond ik dat. [...] Ik vond het ook heel leuk om te weten wie er naast me woonde en achter me en om me heen.”(8)

Naast een zekere *familiariteit* hebben de bewoners ook overeenkomsten. Ze zijn dus niet alleen vertrouwd, maar hebben ook *verwantschap* met elkaar. Deze gelijkgestemdheid omvat echter méér dan het feit dat zij tot de creatieve klasse behoren. Kinderen spelen hierbij een belangrijke rol. De alleenstaande onderwijzers:

“Er zijn tien kinderen geboren in het eerste jaar.” (18)

En een andere respondent, de sociaal psychiatrisch verpleegkundige:

“Toen we begonnen was er nog niks. En inmiddels zijn er geloof ik, 23 kinderen.” (7)

De aanwezigheid van de kinderen is van invloed op het ontstaan van nieuwe sociale codes en ongeschreven regels. Zo vertelt de productontwerper en vader van twee kinderen van vier:

“[...] [J]e wil ook eh, regels die er langzamerhand in komen. Uit, eh, praktisch, heel veel mensen hebben kinderen. Dus als je ook buiten wil eten als het zomer is, [stil], dan gaan de kinderen niet naar elkaar, naar iemand toe, die zit te eten, want die zijn aan het eten. Dat zijn een soort codes die er langzaam insluipen. Dat is heel prettig. Want anders zitten wij te eten en dan komt dat vriendje, [hoog stemmetje] “kom je spelen?”, [normale stem], “nee, we zijn aan het eten.” En dan gaan we weer weg. Dan hoeft je dat niet drie keer uit te leggen zeg maar. Dat soort codes, die ontstaan. Dat is toch een soort camping, eh, drukke camping die, waar je, nou ja, als je het niet een beetje rechtlijnig doet, de chaos uitbreekt zeg maar.” (6)

En:

“Het is altijd wel ingewikkeld om tegen iemand te zeggen dat jouw kind vervelend doet, weet je wel, [lacht], maar goed... [...] Hierdoor is er heel erg een soort [stemmetje] ‘sorry!’ [stil] -cultuur bij de kinderen. De één slaat de ander voor z’n kop en dan moeten ze ‘sorry’, zeggen. [stil] En dan is het weer goed of zo... Nou, ja. Maar dat zijn een soort cultuurtjes natuurlijk die dan met mensen ontstaan.” (6)

De kinderen zijn binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ een dankbaar gespreksonderwerp en een factor van belang in relatie tot verwantschap:

“Er zitten nogal wat gezinnen met kinderen [...]. En dan gaat het dus over scholen en waar gaan ze heen. [...] Het is grappig om te zien hoe je scholen selecteert op de mensen die je kent. Toch. Wij gaan naar eh, Vos, Van Oldenbarneveld. Daar zijn we heel blij mee. In die hoek [wijst] zitten mensen met kinderen erop, die zijn wat ouder, die [wijst andere kant op] zijn er bijna vanaf, die waren erg enthousiast, waren ook erg leuke mensen, en vanuit de kinderopvang, zo ken je natuurlijk ook ouders, [...] dat heb je met gezinnen je hebt het daarover, het is ook een soort stress. Waar komt je kind terecht?” (6)

Deze onzekerheid verbindt bewoners die kinderen hebben. De stress rond de kinderen zorgt voor een gedeelde behoefte aan *sociale controle én veiligheid*.

[vrouw:] Sociale veiligheid is er ook wel een onderdeel van. [respondent:] Ja ook wel, dat mensen gewoon een beetje opletten... op elkaars kinderen.” (3)

Sommige bewoners verbinden de term ‘*dorpsheid*’ met zowel praktische als meer sociale elementen in het woningcomplex. Eén van de respondenten is een 41-jarige vrouw en moeder van een pas geboren zoon. Ze studeerde Communicatiewetenschappen in Amsterdam en is werkzaam als zzp’er in de projectondersteuning. Haar partner is interieurontwerper. Zij ziet ‘De Dichterlijke Vrijheid’ als een dorpsgemeenschap:

“Dit is een dorp in de stad. Mensen lopen bij elkaar binnen en vooral in de zomer heeft iedereen de deur achter altijd open of niet op slot in ieder geval. Het is echt een dorpsgemeenschap, daar vergelijk ik het zelf altijd mee. [...] Dat je weet dat je altijd iemand hebt waarbij je terecht kunt. Om praktische dingen, maar ook om even mee koffie te leuten. Sociaal en ook praktisch gezien. Ik denk dat mensen die hulp nodig hebben, die kunnen daar denk ik ook wel een beetje op bouwen. [stil] Nou, het is heel erg vertrouwd. De omgeving is heel erg vertrouwd, we kennen elkaar natuurlijk goed door dat hele proces. [...] Je kent je burens. Dat geeft een totaal andere sfeer als dat niet zo is.” (17)

Een andere respondent, een 42-jarige moeder van een kind van 6, woont in een bovenwoning en komt oorspronkelijk uit Limburg en werkt in de kinderopvang. Omdat ze last heeft gehad van RSI, zit zij niet vaak achter de computer. Ze is dus niet echt een ‘online typje’. Haar mobiele telefoon gebruikt ze alleen voor haar werk. Een enkele keer een sms’je. Ze weet dat sommigen hun netwerken erg onderhouden via deze nieuwe communicatietechnologieën, maar ‘daar hoort zij niet bij’. Zij geeft aan dat de hierboven omschreven ‘dorpsheid’ ouders de ruimte geeft om niet continu met het kind of met de kinderen bezig te zijn. Het geeft hen een zekere *vrijheid*. De omgeving is immers veilig en de bewoners zijn vertrouwd en te vertrouwen:

“Dus die spelen bij elkaar in de tuin. Soms zie ik [noemt naam kind] de hele dag niet. Dan is ze daar en dan daar, dan eet ze daar een boterham en... [...] Dat is wel heel leuk. [...] Het is een soort dorps gevoel.” (1)

En de productontwerper:

“[...] [J]e gaat weg en je brengt de babyfoon naar de burens. Super handig.” (6)

Naast een zekere veiligheid en vrijheid, biedt de genoemde ‘dorpsheid’ overigens ook uitkomst bij andere heel praktische problemen. De projectmanager Groen en Recreatie:

“Het is hier nog redelijk zo van eh, joh buurvrouw mijn melk is op, weet je wel, van dat soort simpele dingen. [...] Het is nog een beetje lekker dorps.” (2)

Deze omschreven ‘dorpsheid’ lijkt ook haar weerslag te kennen in een zekere liefde voor de ‘oude stad’. Deze liefde gaat voor een deel van de bewoners gepaard met juist het verafschuwen van zogeheten Vinex-wijken. Deze gedeelde distinctie is een bindend element. Centraal hierbij staat de beleving van de woonomgeving. De medewerker van de woningcorporatie:

“Maar ik merk wel dat het wel, zeg maar een eh [...] ook met die nieuwbouw daar [Schieoevers] zorgt voor een strook van, eh, [stil] eh, bewoners die wel ongeveer dezelfde leefstijl hebben, enne, die hier het voorzieningenniveau ook op peil houden. En die liefde hebben voor de oude stad, voor de oude architectuur, nou, en dat werkt gewoon. [...] Het gaat om groepen bewoners die vooral niet in de Vinex willen wonen. Dat is vooral wat ons bindt. We hebben allemaal een schurftkel aan Vinex. [...] Gewoon die nieuwe burgerlijkheid.” (5)

En, de productontwerper:

“Vinex vind ik wel heel erg C&A.” (6)

De projectmanager Groen en Recreatie:

“[...] zo’n Vinexwijk of nieuwbouwcomplex waar meteen twee meter of nog hogere schuttingen staan en zo’n enorme idioot hoge schuur van tweeënhalve meter hoog, nou dat vind ik echt verschrikkelijk. Dus nu heb je niet zo’n hele grote tuin, maar het voelt wel als een hele grote tuin.” (2)

6.2.2 Sociale desidentificaties

Naast genoemde *sociale identificaties* is er ook sprake van *sociale desidentificaties*. Deze sociale desidentificaties zijn waar te nemen zowel binnen het woningcomplex ‘De Dichterlijke Vrijheid’ als daar buiten. Eerst staan we kort stil bij de sociale desidentificaties binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Deze komen tot stand door een onderscheid dat bewoners onderling maken op basis van het type huis, het type huishouden, werk en de mate van participatie binnen het collectief. Ten eerste is er het onderscheid tussen de woningen met tuin, veelal hele panden bestaande uit vier woonlagen, die direct toegang hebben tot de collectieve binnentuin en de meestal kleinere bovenwoningen met een dakterras die de tuin alleen via een poort kunnen bereiken vanaf de straatzijde. De bewoners met een benedenwoning hebben door de tuin makkelijker en sneller contact met elkaar. Het tweede onderscheid dat bewoners maken is dat op huishouden, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen enerzijds individualistische bewoners, die meer op zichzelf zijn en vaker in een bovenwoning wonen en anderzijds gezinnen met kinderen die meestal wonen in de hele panden met een tuin. De gezinnen met kinderen hebben door de gedeelde buitenruimte makkelijker en vaker contact met elkaar. Eén van de respondenten, een industrieel ontwerper, werkzaam als strateeg bij een ontwerp bureau en vader van twee kinderen:

“[...] vooral de mensen die aan een tuin wonen hebben veel contact. Sowieso hebben wij dan ook veel contact met de mensen met jonge kinderen.” (3)

Een andere respondent, een docent en bewoner van een bovenwoning:

“Uhm, mensen met een groot huis en een tuin, die kleven het meest aan elkaar. Die doen het meest samen. En die zijn het meest betrokken. En de mensen die of alleen boven wonen, en dan kunnen ze in principe wel in de tuin, maar dan moeten ze door de poort, en de mensen die wat kleiner wonen, die houden zich wat meer op een afstand.” (9)

En:

“De bovenburen zien we niet allemaal even veel [...] We groeten elkaar op straat zeg maar. [...] Mensen die een tuin hebben, krijg je wel heel veel meer te spreken. Je komt elkaar makkelijker tegen, zeker met dat mooie weer.” (8)

Het derde onderscheid dat bewoners maken is het onderscheid op basis van werk. Onder hen zijn veel zzp'ers. Een deel van hen is ook erg bezig met het onderling netwerken:

“[...] dat wilde ik jou nog vertellen [noemt naam van huisgenoot]. [Noemt een naam van een ander bewoner] die werkt nu zelfstandig als tekstschrijver, als communicatiemedewerker, dus als jullie die

nog nodig hebben? Kijk, zo gaat dat. Ze was met mij in de tuin en ze vertelde dat en die woont ook hier.” (5)

Een laatste onderscheid dat de bewoners maken is op basis van participatie. Een deel van de bewoners is erg actief, zet zich in voor het blok en neemt deel aan gemeenschappelijke activiteiten. Er is ook een deel van de bewoners dat meer op zichzelf is en hierdoor door sommigen worden gelabeld als ‘*free riders*’. Een respondent, interieurarchitect en vader van drie kinderen:

“We hebben een heel actief bestuur. En vooral in het begin, dat was het meeste werk, toen hadden we een kopersvereniging. En toen het af was, is het omgezet naar een VvE. Maar die kopersvereniging, dat bestuur, er moesten hele ingewikkelde dingen besloten worden, omdat het een vrij uniek project was. En er zijn een aantal mensen heel actief [...] Maar het is altijd weer hetzelfde groepje wel. Ja, ongeveer de helft, zeg maar. De helft van alle bewoners die wel actief zijn in dat soort dingen. Maar er is zeker 1/3 die nooit wat doet.” (14)

Naast de onderlinge sociale desidentificaties zijn, zeker met het oog op veronderstelde overbruggende contacten, met name collectieve desidentificaties in relatie tot de buurt interessant. Opvallend hierbij zijn de percepties van de respondenten als het gaat om de buitenruimte en het daar door anderen vertoonde sociale gedrag.

Veel respondenten geven aan eigenlijk weinig gebruik te maken van de directe woonomgeving. Ze wónen vooral in ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Omdat het woonblok op de rand ligt van Spangen zijn zij vaak snel de wijk weer uit. Voor veel voorzieningen gaan bewoners richting het nabijgelegen Mathenesserplein, waar vooral gebruik wordt gemaakt van winkels als de Albert Heijn, het Kruidvat, de Hema, het postkantoor in de Primera en Eetlokaal ‘Van de Boer’ bij de Mathenesserbrug. Hoewel zij voor voorzieningen dus niet dieper Spangen in hoeven, hebben de meeste respondenten hier wel een uitgesproken mening over. In relatie tot de buurt bestaat er een zeker unheimisch gevoel om zelf als ‘buitenstaander’ te worden gezien. De voorzitter van de Vereniging van Eigenaren, vader van drie kinderen en werkzaam bij de Milieudienst Rijnmond, verwoordt het als volgt:

“Je komt hier als een soort nieuwelingen allemaal, een eindje verder zijn mensen die hier al weer langer wonen die dan weer zeggen wat komen die mensen hier doen. Er zit ook een heel hechte Turkse gemeenschap volgens mij en die dat, eh, ja... Als je dan gewoon met een kinderfeestje ergens was dat die kleine jochies dan begonnen van: ‘Hé, wat doen jullie hier, dit is helemaal jullie wijk niet.’ Dat waren zulke kleine kinderen. [...] Ja, daar merk je wel wat van zo eh... Hoe verder je de wijk in gaat hoe meer, nou daar voel ik me niet helemaal thuis, dan voel ik me een beetje... Daar wordt ik een beetje gezien als buitenstaander.”

[...]

“Nou als je dus ineens een paar straten verder komt [in het oude gedeelte van Spangen], dan heb je soms het idee dat je echt in culturen komt, dat je als eni...eenling in een andere cultuur komt, dan denk ik van nou eh, [stil] dan voelt dat minder prettig soms.” (11)

Dit onbehagelijke gevoel wordt mede gevoeld door de buitenruimte en de sfeer die het bij de respondenten oproept.

“Een paar straten verderop daar hangt toch een ander sfeertje. Het is allemaal wat *rommeliger* daar in die straten. Daar wordt ook wel veel buiten gespeeld.” (6)

En:

“[...] [I]n het begin gingen we zo nu en dan wel eens een keer naar, de Bokkensprong, geloof ik, heet dat ding. Het kinderboerderijtje, [...], die vluchtheuvel, zei iemand eens een keer. Dat is toch een gekke plek, als je binnen komt zijn die ganzen al *agressief*. Jeetje mina man.” (6)

Een andere respondent, een bewoonster van een bovenwoning die werkzaam is in de kinderopvang::

“[...] [H]et is gewoon niet leuk lopen hier. Allemaal van die hondjes die aan de lijn moeten. [...] Die Staffords [terriers] vertrouw ik zelf ook niet. Ik ben blij als ik een keer een gewone hond zie. “[...] de omgeving vind ik ook niet, ik vind het *niet leuk* wandelen. Nee, nee.” (1)

Afgezien van een negatieve sfeer ervaren zij ook een zekere verschraling van de buitenruimte. Ook de uitstraling van andere woongebouwen ervaren zij als negatief:

“Als ze [de dochter] zes is mag ze van mij naar het speeltuintje. Dáár [wijst naar Staringplein]. Het is het meest *depressieve* speeltuintje van Rotterdam, van allemaal [verheft stem] maar eh, ze zijn het nu wel een beetje aan het opknappen maar...” (1)

Een andere respondent:

“De rest van Spangen, daar kom ik niet zo vaak eigenlijk. En daar word ik *niet zo blij* van hoor, als ik verder Spangen in ga. Er liggen straatjes bij. Het schiet nog niet op met die wijk, denk ik dan. Kijk bij ons is het heel mooi en wij hebben nieuwbouw aan de overkant. [...] Dus dit is een heel mooi stukje. Allemaal nieuw, gerenoveerd, netjes. Maar als je verder Spangen in loopt, daar zijn echt straatjes bij, gewoon *crisis*. Veel afval op straat en zo.” (14)

Naast de negatieve beleving van de kwaliteit van de buitenruimte wordt er door bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ook wel gesproken over de houding en het gedrag van sommige buurtbewoners,

waarmee zij zich niet identificeren. Wat opvalt is dat ook hier met name kinderen (en jongeren) onderwerp van gesprek zijn:

“Dan waren de *plantjes* er vaak *uitgetrokken*. Dat soort dingen, maar volgens mij is dat ook wel... Maar dat konden ook gewoon kwajongens zijn. Je wil zelf dat het mooi wordt en dat anderen daar ook blij mee zijn. Ja, het werd wel vaak, dat was wel moeizaam. Soms denk ik van ja... [...] Er werden wel erg veel bloemen geplukt [...]” (1)

De nieuw gekomen onderwijzer, wonend in een bovenwoning:

“Nou, echt, dat mensen wel heel makkelijk *rommel* op straat gooien. [Zij:] Nou echt een paar jongens, [...] blikje leeg, en dan gewoon [maakt sierlijk wegwerpgebaar] gewoon zonder gêne, gewoon, zo, hoppa! [...] Gewoon niet eens doorlopen, gewoon een beetje langzaam, dat ik denk van, maar daar durf ik dan niks van te zeggen, want ik woon hier, weet je, dat is dan weer mijn schijterigheid. Maar, ik, daar kan ik wel boos om worden. Dan denk ik echt: ‘Hallo zeg!’ Hoeveel verpakkingsmateriaal ik al niet op mijn fiets heb gevonden.” (9)

Eén van de respondenten, tot voor kort bestuurslid, huidig lid van de technische commissie en vader van drie kinderen ziet vooral culturele tegenstellingen in de buurt in de vorm van verschillen in *leefstijl én etniciteit*:

“[...] [H]et zal toch ook wel, het autochtoon/allochtoon verhaal heeft daar toch ook wel mee te maken. Er zijn natuurlijk heel veel allochtonen hier en soms beheersen die een beetje gebieden of zo, ik weet niet. Ik vind het heel moeilijk. Net als hier in de wijk, er zijn gewoon heel veel mensen hier in de wijk waar ik gewoon niks mee heb en die doen ook niks om de wijk leuker te maken, heb ik het idee. Ik zie bijvoorbeeld heel vaak dat er allemaal afval op straat gegooid wordt. Dat is voor hun waarschijnlijk heel gewoon, maar ik kan daar dan gewoon niet tegen. En soms word ik er dan gewoon een beetje moe van. Je wilt gewoon dat het vooruit gaat in zo’n wijk. En op dat soort momenten denk ik echt: ja, het wordt nooit wat zo. Dus daar heb ik een beetje moeite mee. En dat is in Rotterdam best wel extreem, vind ik hoor.” (14)

Een andere respondent, lid van de technische commissie en vader van twee kinderen, verbindt ook leefstijl met etniciteit. Hij beschrijft een *dreigende boosheid* verbonden aan ‘straatcultuur’ tegenover ‘blank zijn’:

“Wat je nog steeds houdt is een soort straatcultuur om het zo te zeggen. Niet dat ik gelijk, [stil], daar bepaalde jongeren in wil stoppen, maar... het is wel natuurlijk de houding. Je rijdt niet rustig door de straat als je daar bij wil horen. Hè, scheuren of eh, een soort, bozig. De houding of zo. Daar heb ik niet zo veel, daar word ik niet blij van als je dat veel ziet. Toen ik voor het eerst in Spangen woonde, stond

dat echt op mijn netvlies. Die *agressie* zeg maar. Ja, ja. Toen voelde ik me ook heel blank. Ja, ja, dan ben jij die andere in elk geval.” (6)

Tot slot ervaren sommige bewoners *jeugdcriminaliteit* van Marokkaanse jongeren. Ook hier hangt diversiteit voor veel bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ dus samen met negatieve associaties van buitenaf en gevoelens van onveiligheid. Deze jeugdcriminaliteit zou voorkomen in verschillende gradaties. Zo wordt er volgens enkele bewoners gedeald vanuit een pand tegenover ‘De Dichterlijke Vrijheid’, maar ook op straat. Eén van de respondenten:

“Je hebt natuurlijk altijd hier van die eh, hangjeugd [wijst richting Mathenesserdijk] Marokkanen. [Noemt naam van huisgenoot] zegt dat die ook eh, [...] ik heb het niet gezien, maar [noemt naam van huisgenoot] zegt dat hij regelmatig ziet, dat zij ook dealen. Enne, [...] bij de halte hierboven, dan lopen ze naar beneden om het in zo’n zakje te doen zeg maar. Dus eh, dat gebeurt nog steeds wel. Maar je ziet dat sinds we hier zijn die groep verandert ook wel, dus dat is echt een soort, ja, ze blijven allemaal ongeveer dezelfde leeftijd, [stil; daarna zachtjes] ja, we kunnen er ook niet zo heel veel tegen doen. [...] Op heterdaad dat kan wel, maar dan na twee dagen dan staan ze er weer. Dat heeft niet zo veel zin. [...] De situatie dat er hier getippeld werd enne dat er allerlei, en in harddrugs werd gehandeld en dat openlijk op straat werd gespoten en dat mensen met eh, geweren rondliepen, dat eh, dat is natuurlijk allang voorbij. Dat heeft de gemeente echt heel goed aangepakt, anders waren wij hier nooit komen wonen.” (5)

Ook zou er in 2011 in de Balkenstraat al zes keer zijn *ingebroken*. Een 59-jarige sociaal psychiatrisch verpleegkundige wonend in een bovenwoning:

“[...] [H]ier in de straat, wordt er veel ingebroken, er is sinds januari al zes keer ingebroken. Dat is erg veel. En dan verdenk ik toch een beetje die blowende hangjongeren in de portieken. Want die weten precies dat wij niet thuis zijn. Want iedereen werkt hier overdag. En zomers met mooi weer dan hangen ze bij de heuveltjes. Dan ga je die trap op. En het was zo’n olifantenpaadje, want iedereen is te lui om die trap te nemen dus die gaat dan over het grasveld. Dus daar is nu een hek voor gezet. Met als gevolg dat ze op die hekken gaan zitten natuurlijk. En ik zie daar ook wel rare mannen met dure auto’s uitstappen. Het is allemaal een beetje linke soep. Maar wel veel minder dan het was.” (7)

Hoewel de bewoners het erover eens zijn dat de situatie lang niet zo ernstig is als het ooit in het voormalig Wallisblok was, lijken de perceptie van de buitenruimte en het gedrag van sommige buurtbewoners de sociale afstand te voeden. Illustratief is de opmerking van één van de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ als hij vertelt over een gesprek met een fietsenmaker, waarin positieve buurtassociaties zijn verbonden met sociaaleconomische en etnisch geladen indicatoren:

“Naderhand ben ik naar de fietsenmaker geweest, die kende ik een beetje, die zei: ‘Ja, nu verkopen we steeds meer van die K-3 fietsjes.’ [...] Ja, jonge gezinnen en blanke gezinnen. Dus dan voel je al, [...] dat zijn dan de indicaties. Dat zijn dan al indicaties van het gaat ergens heen met die buurt. Het ergste is eraf.” (6)

En:

“Ja, eh, voor mij is dit een soort resultaat van Pim Fortuyn, in feiten, de revolte uit de buurt. Wat kan je op buurtniveau weer doen? Ik weet niet of het zo is hoor. Het is natuurlijk echt een soort buurtproject, he? Straatniveau, eh, politiek. En daar heeft, daar hebben ze, heeft Leefbaar Rotterdam zich wel een beetje overheen gebogen, denk ik.” (6)

Bovenstaande sociale desidentificaties van verrommeling, agressiviteit, criminaliteit, verschraling, onveiligheid, asociaal gedrag, culturele diversiteit en culturele tegenstellingen hebben betrekking op de buitenruimte en sociaal gedrag dat buiten ‘De Dichterlijke Vrijheid’ tentoongespreid wordt. Deze percepties staan haaks op het eerder omschreven en binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zo gewaardeerde dorpse karakter van het woningcomplex, waarbij juist monoculturaliteit, vrijheid, veiligheid en vertrouwdheid vormgeven aan de eerder omschreven collectieve identificaties.

6.2.3 ‘Place making’

De tuin is het belangrijkste symbool voor gemeenschappelijkheid binnen het wooncomplex ‘De Dichterlijke Vrijheid’. De tuin is omringd door het woonblok en voor de bewoners van de bovenwoningen toegankelijk via een hek aan de Nicolaas Beetsstraat. Er is een halve begane grond woning opgeofferd zodat de poort gerealiseerd kon worden. De bewoners van de bovenwoningen kunnen de tuin via deze poort bereiken. Zij hebben overigens ook nog een eigen buitenruimte, namelijk een dakterras.

Hek aan de Nicolaas Beetsstraat dat toegang geeft tot gemeenschappelijke tuin

(Bron: Urbannerdam)

In de gemeenschappelijke tuin meandert een paadje door het aangebrachte groen dat de verschillende tuintjes met elkaar verbindt.

Overzicht van de collectieve binnentuin en de daaraan grenzende privé-tuinen

(Bron: Hulshof, 2008)

Achterin de gemeenschappelijke tuin, richting de Spangense kade, eindigt het paadje in een grasveld waar de kinderen vaak spelen. In de tuin rennen ook tijdens de interviews op verschillende momenten kinderen rond. De ene keer verkleed als *spiderman* en *batman* en de andere keer zijn zij gehuld in heuse zebra- en tijgerpakken.

Hek aan de Nicolaas Beetsstraat dat toegang geeft tot gemeenschappelijke tuin

(Bron: Hulshof, 2008)

De tuin kan worden omschreven als het sociale domein waar veel bewoners, met name de bewoners met kinderen die wonen in de grondgebonden woningen, elkaar ontmoeten. De gemeenschappelijke tuin faciliteert ontmoetingen en biedt de mogelijkheid samen dingen te doen en te ondernemen. Dat komt deels doordat de tuin een heel *open karakter* heeft.

“[...] [D]at vind ik nou juist het unieke van dit project, dat we die gezamenlijke binnentuin hebben en dat we het zo open houden.” (8)

Het onderhoud van de tuin zorgt voor een *gezamenlijke verantwoordelijkheid*.

“En ik zit dan in de tuinclub. He, we hebben een soort groepje waarmee we het tuinonderhoud doen. [...] We hebben ooit het plan ontworpen met elkaar en dan gaan we eens zitten, nou, welke planten gaan we nog weer eens erbij of moet er nog ergens iets veranderd worden? Enne, nou, dan organiseren we een aantal dagen per jaar een tuindag. Nou dat iedereen een beetje mee helpt. Nou [...] Eh, je hebt natuurlijk altijd de vaste groep die het leuk vindt. En sommige mensen haken aan als ze kunnen. En je hebt mensen die vinden het wel heel erg leuk, maar die ... weet je die hebben zoiets van laat andere mensen het maar doen, want die hebben het te druk.” (2)

Het zijn met name de projecttrekkers van het eerste uur, die nu veelal kinderen hebben, die deze verantwoordelijkheid delen en dragen.

“Dus op een gegeven moment is dat altijd hetzelfde cluppie, eigenlijk. Maar dat is ook een beetje het cluppie die ook wel, ik voel me wel verantwoordelijk voor mijn kinderen, die rennen met veel plezier hier doorheen. Dus dan vind ik ook dat ik daar, bovendien zijn die andere tien ongeveer vrienden en goede kennissen in elk geval.” (6)

Een andere respondent, de voorzitter van de Vereniging van Eigenaren, beschrijft het als volgt:

“Nou, niet met z'n allen. Lang niet iedereen. Maar dat hoeft ook niet [...] Zo'n tien tot twintig man die daar eh, bezig zijn. Dan worden er allemaal taarten gebakken [stil] kopje thee...” (11)

Naast het tuinonderhoud zorgen ook de kippen voor een gezamenlijke verantwoordelijkheid. De bewoners hebben ten tijde van de oplevering kippen gekregen. Het kippenhok staat in de gemeenschappelijke tuin.

“Steunpunt Wonen heeft dat bedacht, Hulshof Architecten, en die hebben ons een kippenhok gegeven. Dat kippenhok inderdaad met vier kippen, waarvan er drie ter ziele zijn inmiddels, [...] die vreten nogal wat op. Met je mooie plantjes, ze krabben alle zaad eruit en alle bolletjes, enzovoort. Ze maken ongeveer twee rondjes per dag, dat is uitgerekend, ze komen twee keer langs in je tuin. En mensen die

dan fanatiek tuinieren [...] die zijn een beetje tegen die kippen. Anderen vinden het heel erg gezellig. [...] Komen de kinderen met een worm aan: [hoge stem] “Voor de kippen”. Daar wordt ik altijd een soort ontroerd van. [...] Dat vind ik wel heel leuk. [...] ik denk wel dat het een gezamenlijke verantwoordelijkheid schept.” (6)

Naast de tuin als gezamenlijke verantwoordelijkheid, is er ook de tuin als *bron van contact*.

“Je komt elkaar tegen in de tuin. Je maakt eens een praatje over de tuin. [...] Die tuin is een hele meerwaarde. Anders had je een eigen tuin gehad, nou die was dan 13 meter diep geweest maar dan had je niet het contact met je burens gehad via de tuin. Hé, dat heb je dan meer met de burens die je op de stoep tegenkomt en nu heb je zowel vanuit de stoep als vanuit de achtertuin.” (2)

En, de tuin als *bron van gezamenlijke geprogrammeerde activiteiten*. Zoals samen klussen, waarbij het eindresultaat van de gezamenlijke handeling als zinvol wordt ervaren. Eén van de respondenten is een 40-jarige architect en moeder van twee kinderen van acht. Ze is één van de nieuwkomers in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en woont pas vier maanden in haar beneden woning met tuin:

“Er staat daar een schuurtje. En dat was al heel lang het plan, daar staat het gemeenschappelijke tuinmateriaal en we hebben een hele grote gemeenschappelijke barbecue, die komt daar ook te staan. En dat heeft onze buurman uitgetekend. Met een aantal mensen zijn de panelen gemaakt. En wij hebben laatst geholpen om dat allemaal in elkaar te zetten.” (4)

Maar óók samen feesten, waarbij het samen zijn *an sich* als betekenisvol wordt ervaren:

“[...] we hadden een bruiloft in de tuin. Dat was ook wel heel leuk. [...] Ja, iedereen gebruikt het wel. Ook voor privé-feesten dan schuift bijna iedereen aan, weet je wel.” (8)

Naast de tuin als bron voor gezamenlijke geprogrammeerde activiteiten is er ook de tuin als *bron van spontane acties*, zoals samen eten:

“We hebben een barbecue gekregen [...]. Dat was volgens mij een hele dure, maar goed... Dat ding staat er over dertig jaar nog denk ik [lacht]. Dan doet ie het nog.” (1)

“[...] [D]ie barbecue blijft heel lang warm dus als jij in je eentje zit te barbecueën dan is er altijd wel iemand die zegt: ‘Oh mag ik ook even erbij?’ [lacht] [...] Dan schuift iedereen aan. Dat is wel heel leuk.” (8)

“Die hebben we ooit van wethouder Pastors [Leefbaar Rotterdam] nog gekregen. [...] Nou, dan zetten we een grote tafel neer in het midden van de tuin, iedereen neemt wat lekkers te eten mee en je zit met z’n allen aan tafel, ja, een soort Italiaanse familie eh, idee, weet je wel. [...]” (2)

Voor de ouders en kinderen is de tuin tot slot een *veilig (speel)domein*:

“[...] [D]ie kinderen, de tuin, dat is hun wereld, weet je wel. Ze kunnen er niet uit, er gebeurt niks. Dan zitten ze bij die thuis en dan weer dat of dan komen ze weer hier binnen. Dat is heel vrij.” (6)

Een andere respondent die net voor het eerst moeder is geworden:

“Ik zit nog niet zo in de kinderen routines, maar Sinterklaas en met Sint Maarten altijd, dan lopen ze een rondje.” (17)

En de nieuw gekomen architect en moeder van twee kinderen:

“Wij waren zelf weg met Pasen, maar volgens mij wordt er wel met Pasen gezamenlijk eieren verstoppt. Dus dat is ook echt voor de kinderen.” (4)

De tuin is een belangrijke katalysator voor sociale processen binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’. De tuin creëert voor een deel van de bewoners dus een gezamenlijke verantwoordelijkheid, het faciliteert sociale interactie, geprogrammeerde sociale activiteiten én spontane participatie. Hiernaast vormt de tuin een veilige speelomgeving voor kinderen waar altijd een vorm van sociale controle aanwezig lijkt. Maar, naast het *faciliterende karakter* kent de tuin ook een zeker *dicterend karakter*. Het is namelijk óók de plek waar allerlei regels gelden en waar de collectieve identiteit de individuele identiteit overstijgt. De tuin biedt dus enerzijds een zekere vrijheid, maar is tegelijkertijd de plek waar individuele vrijheden juist worden beperkt door het collectief. De tuin, gemeenschappelijk en privé, is hierdoor dé plek binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ waar de gezamenlijke cultuur tot uiting komt. Eén van de weinige moeders die woont in een bovenwoning:

“We hebben een tuingroep, een tuincommissie. Tuinpolitie noemen we het ook wel eens, want het zijn echt van die dames die eh, precies weten wat ze willen [lacht].” (1)

Een andere respondent, vader van twee kinderen van vier en lid van de technische commissie:

“De tuin taliban, die hebben we ook ja. Nou ja, zo gaat het. Wij hebben ook op de volkstuintjes gezeten. Nou, daar mag je weer niet fietsen. [...] Dat is best streng. Dat komt uit de angst van, ja, als we het niet doen dan eh...”

Hoewel cultuur tot stand komt in een recursief proces, is er binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ dus toezicht op de uiting en totstandkoming van deze gezamenlijke cultuur. Zo fungeert de tuincommissie bijvoorbeeld als een beheersingsinstrument van gentrypunctuur dat culturele normen en waarden, gekoppeld aan leefstijl, dicteert en uitdraagt. De vraag is hoe zich dit verhoudt tot *‘place*

making' als cultuurgenerator en wat dit impliceert voor 'place making' in relatie tot de buurt. Hier gaan we in het hierna volgende hoofdstuk nader op in.

6.3 Conclusie

In dit hoofdstuk stelden wij de vraag hoe bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ als onderdeel van gemeenschapsvorming uiting geven aan collectieve identificaties en wie of wat hierbij een rol speelt. We hebben gezien dat collectieve identificatieprocessen langs twee belangrijke sporen verlopen: enerzijds langs contractualiteit en organisatie en anderzijds langs gedeelde verhalen en ‘place making’. Collectieve identificatieprocessen vinden plaats zowel binnen als buiten de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Eerst staan we stil bij collectieve identificaties binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’.

Ten eerste is er de *formele voorgestructureerde organisatie* van gemeenschap. De gemeenschap binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is niet vanzelfsprekend, maar berust voor een deel op contractualiteit en formele organisatie. Het algemeen reglement, gebaseerd op een huishoudelijk reglement van een woningcorporatie, bevat leefregels waaraan bewoners zich hebben geconformeerd. Verschillende voorgestructureerde instituties zorgen voor toezicht en handhaving. Zo is er de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging van Eigenaren en zijn er verschillende commissies, zoals de tuincommissie, de technische commissie en de kascommissie. De algemene email binnen het woonblok zorgt ervoor dat iedereen direct en eenvoudig te bereiken is.

Enkele projecttrekkers en mensen die gezamenlijk het project zijn binnen gestapt en elkaar al kenden, nemen in bovengenoemde formele instituties strategische posities in. Het stelt hen in staat om op deze manier hún gemeenschap te vormen en hún woonomgeving in hún ogen veilig, overzichtelijk, controleerbaar en op orde te houden. Hierdoor trekken de collectivistische bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’, waarvan een groot deel (inmiddels) kinderen heeft, zich niet terug in het privé-domein, in dit geval de eigen woning, maar delen zij juist een collectieve binnentuin. Naast de formele organisatie van gemeenschap vormen zich ook *structurerende elementen* die zorgen voor de *informele en symbolische organisatie van gemeenschap*. De gemeenschappelijke tuin én de kinderen binnen het woningcomplex spelen een belangrijke rol in de gedeelde verhalen en de gedeelde cultuur. De collectieve binnentuin heeft een open karakter en zorgt voor een gezamenlijke verantwoordelijkheid, de tuin is een bron van sociaal contact, faciliteert gezamenlijke geprogrammeerde activiteiten, gezamenlijke spontane activiteiten en vormt tevens een veilig en groen speeldomein voor kinderen. De gemeenschappelijke tuin en de aanwezigheid van kinderen zorgen voor onderlinge familiariteit, communicatie, verwantschap en sociale interactie. Dit geldt met name voor de huishoudens met kinderen die wonen in de benedenwoningen. Tot de hierboven genoemde structurende elementen behoren ongeschreven regels en sociale codes die in de loop der tijd zijn ontstaan en verbonden zijn aan gebruikswaarden van het collectieve binnenterrein en sociale omgangsvormen. Zo zijn er vooral cultuurtjes door familiariteit en verwantschap ontstaan rondom het gedrag van spelende kinderen.

Naast het omschreven faciliterende karakter kent de tuin ook een zeker dicterend karakter. Het is immers óók de plek waar regels gelden en waar de collectiviteit de individualiteit overstijgt. De tuin biedt dus enerzijds een zekere vrijheid, maar is tegelijkertijd de plek waar individuele vrijheden juist worden beperkt door het collectief. Hoewel cultuur tot stand komt in een recursief proces, is er in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ wel sprake van enig toezicht op de uiting en totstandkoming van deze gezamenlijke cultuur (namelijk: ‘*gentricultuur*’). Zo fungeert de tuincommissie feitelijk als *beheersingsinstrument van gentrypunctuur*, dat culturele normen en waarden, gekoppeld aan leefstijl, dicteert en uitdraagt. Het is een paradoxale notie in relatie tot de veronderstelde tolerante en open houding van de creatieve klasse.

We kunnen dus stellen dat enerzijds sprake is van instrumentele en reglementaire organisatie van gemeenschap gebaseerd op geprogrammeerde sociale interactie en anderzijds van ongeschreven regels en gedeelde informatie als gevolg van spontane sociale interactie én sociale codes die ontstaan door alledaagse praktijken. We kunnen daarom concluderen dat cultuur binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ voor een deel van de bewoners zich niet beperkt tot ‘cultuur als leefstijl’, met ‘slechts’ symbolische waarde(n), maar dat ‘place making’ fungeert als ‘cultuurgenerator’, waarbij ook nieuwe alledaagse routines ontstaan.

Een deel van de collectieve identiteit van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ laat zich kenmerken door een soort ‘*dorpsheid*’, waarbij ‘vertrouwdheid’, ‘veiligheid’ en ‘vrijheid’ een belangrijke rol spelen. Deze saamhorigheid komt ook tot uiting in een zekere vorm van *distinctie*. Deze behoefte aan ‘dorpsheid’ gaat voor sommigen namelijk gepaard met een afkeer van Vinex en een liefde voor de oude stad, zoals deze ook bij de oorspronkelijke ‘gentrifiers’ was waar te nemen. Het zijn meer paradoxale noties dit maal in relatie tot de stad Rotterdam, de wijk Spangen en de veronderstelling van beleidsmakers dat de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ook van blijvende betekenis zijn voor de rest van de buurt. Het zijn namelijk al deze elementen die juist een rol spelen bij verdere in- en uitsluitingsprocessen binnen, maar ook buiten de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’.

Collectieve identificaties met betrekking tot de buurt zijn er voornamelijk negatief. Omdat het woonblok op de rand ligt van Spangen zijn de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ vaak snel de wijk weer uit. Voor veel voorzieningen gaan bewoners richting het nabijgelegen Mathenesserplein, waar vooral gebruik wordt gemaakt van winkels als de Albert Heijn, het Kruidvat, de Hema, het postkantoor in de Primera en Eetlokaal ‘Van de Boer’ bij de Mathenesserbrug. Hoewel zij voor voorzieningen dus niet dieper Spangen in hoeven, hebben de meeste respondenten hier wel een uitgesproken mening over. In relatie tot de buurt zijn voornamelijk sociale desidentificaties te observeren die haaks staan op het eerder omschreven en door een deel van de bewoners binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zo gewaardeerde dorpse karakter van het woningcomplex,

waarbij juist monoculturaliteit, vrijheid, veiligheid en vertrouwdheid vormgeven aan de eerder omschreven collectieve identificaties. Verrommeling, agressiviteit, criminaliteit, verschraling, onveiligheid, asociaal gedrag, culturele diversiteit en culturele tegenstellingen resulteren voor een belangrijk deel dat bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ met name naar binnen gericht opereren in Spangen. *Ze wonen* vooral in Spangen waarbij ‘De Dichterlijke Vrijheid’ een soort dorp lijkt in de stad.

In het volgende hoofdstuk gaan we nader in op de vraag of hoe zich de sociale relaties binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ hebben ontwikkeld en, of er ondanks de in dit hoofdstuk beschreven contra-indicatieve identificatieprocessen, tóch sociale relaties en sociale netwerken zijn ontstaan in relatie tot de buurt. Is er sprake van ondersteunende of overbruggende netwerken omdat de creatieve klasse een voorliefde heeft voor diversiteit, openheid en tolerantie?

7. Sociale netwerken en sociale relaties

In dit hoofdstuk gaan we nader in op de derde deelvraag van dit onderzoek, namelijk hoe de sociale netwerken van de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' zijn te typeren en hoe zij zich verhouden in relatie tot de buurt. Voor wat betreft de sociale relaties die bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' onderhouden, maken we, naar Marques (2010), een onderscheid tussen de zogeheten primaire sociabiliteiten, zoals familie, burens en vrienden én institutionele sociabiliteiten zoals bijvoorbeeld verenigingen, werk en religie. Zowel de primaire als de institutionele sociabiliteiten kunnen intern én extern worden bekeken. Ten eerste staan we stil bij de sociabiliteiten binnen de muren van 'De Dichterlijke Vrijheid' en de soms onderlinge verwevenheid van deze soorten verbondenheid en het effect hiervan op het sociaal handelen van bewoners. In het tweede deel van dit hoofdstuk staan we specifiek stil bij de verbondenheid van de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' in relatie tot de buurt.

7.1 Relaties met medebewoners

De functie en intensiteit van sociale bindingen zijn egocentreeerd en onder andere afhankelijk van hoe sociabel een individu is. De strategie van het ontwerp bureau:

“[...] [E]r zijn 20 hele panden, dus vier etages en de overige 20 appartementen zijn dus kleiner en die zijn voor een deel gestapeld. Dus iemand die beneden woont met een 100 m2 en iemand die boven woont met een 100 m2. Ja en je hebt dan mensen die hebben wat met zo'n groep, en je hebt mensen die denken: joh ik doe lekker mijn eigen ding.” (3)

Zeven respondenten geven aan sterk op medebewoners te zijn gericht. Onder hen enkele projecttrekkers van het eerste uur en tevens leden die strategische posities bekleden binnen de 'De Dichterlijke Vrijheid', hetzij binnen de Vereniging van Eigenaren of één van de commissies zoals de tuincommissie of de technische commissie. Opvallend is dat twee nieuwkomers, die vier maanden of korter in 'De Dichterlijke Vrijheid' wonen, een architect met kinderen wonend in een benedenwoning met tuin en een onderwijzer wonend in een bovenwoning, ook aangeven sterk op medebewoners te zijn gericht. Mogelijk zijn zij aangetrokken door het collectivistische imago van 'De Dichterlijke Vrijheid'. Negen respondenten zijn juist niet gericht op medebewoners. Twee respondenten hebben geen uitgesproken mening over stelling: “Ik ben sterk op medebewoners gericht”.

Het persoonlijke contact is er in verschillende gradaties: van noodzakelijk en vederlicht tot praktisch en intiem. Vijftien respondenten geloven dat medebewoners klaarstaan in gevallen van nood. Drie individualistische respondenten, de Turkse graafmachinist, een student en een alleenstaande onderwijzeres zijn het niet eens maar ook niet oneens met bovengenoemde stelling. Eén van de bewoners beschrijft het contact als volgt:

“[...] iedereen kan je wel aanspreken op iets, of zo. Die sfeer is er wel.” (6)

Deze toegankelijkheid zorgt onder de meeste bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ook voor een transactionele verbondenheid. Zestien respondenten geven aan spullen en gunsten uit te wisselen met medebewoners. We vroegen de respondenten ook of zij specifiek op elkaar gericht zijn. Uit de antwoorden blijkt dat zij niet specifiek op elkaar gericht hoeven te zijn om toch spullen en gunsten uit te wisselen. Eén respondent, de student, antwoordt negatief op de stelling spullen en gunsten uit te wisselen met medebewoners. Binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ wordt één pand volledig en alleen bewoond door studenten. Tussen hen en de andere bewoners is de genoemde transactionele verbondenheid afwezig. Een architect, die zelf aangeeft bekend te staan als ‘het stel dat er nooit is’ antwoordt neutraal op de stelling spullen en gunsten uit te wisselen met medebewoners. De uitwisselingen zijn vooral praktisch van aard en variëren van *sociale controle*, tot het *aannemen van postpakketjes*, het *uitwisselen van informatie*, of *hulp* bij bijvoorbeeld een verbouwing.

Naast *transactionele verbondenheid* waarbij sociale relaties vooral praktisch van aard zijn, gaat het soms ook om *emotionele verbondenheid* waarbij de sociale relaties een meer intiem karakter hebben.

“Het contact is inderdaad heel praktisch van aard, maar er zijn ook wel een aantal mensen bij wie ik wel vraag van: hoe gaat het met je? En wat doe je? Dus dat gaat wel wat verder. Maar het is niet zo dat ik mijn hele ziel en zaligheid bij iedereen neerleg.” (4)

Soms is deze intimiteit gerelateerd aan woonduur, soms op zich doorontwikkeldende sociale relaties:

“Ik weet wel dat een groep vrienden eh, dit hebben gedaan. Dus die hebben al een heel hechte band. Dat zie je ook aan de tuin enne... Voor de rest, ja, ik vind het super fijn dat ik iedereen ken. Ik heb niet zo zeer echt nieuwe vrienden hier gemaakt, maar wel dat ik eh, enkele mensen gewoon heel aardig vind.” (1)

Zoals we al eerder hebben geconstateerd zijn de netwerken in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ niet geheel nieuw. In enkele gevallen bestonden de sociale relaties al vóór het project ‘De Dichterlijke Vrijheid’:

“Je hebt hier zoveel sparpartners om door moeilijke periodes te komen. En onlangs is iemands moeder hier overleden, en zij krijgt volgens mij heel veel sociale steun vanuit de gemeente. Ja je merkt dat er meegeleefd wordt door burens. En als iemands partner opeens een tijdje in het ziekenhuis lag, en waar dan burens heel erg meelevend en dan zeggen van: Joh, weet je, wij zorgen wel even voor eten. Klop even aan als je wilt eten, dan koken wij wat meer en dan kun je mee-eten. Uhm, dat soort dingen zie je hier wel heel veel. Wat daarbij wel helpt, wat goed om te weten is, is dat een aantal bewoners, ik denk een groep of vijf, zes, kenden elkaar al heel goed voordat ze... Die stapten gezamenlijk in het project. Dus die kenden elkaar al via studie, werk [...]” (3)

Maar, in sommige gevallen krijgt de intimiteit ook pas vorm in ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Een andere respondent:

“[...] [N]et de mensen die in de tuin zaten, dat zijn al heel lang goede vrienden, die wonen hier tegenover. [kucht] [noemt naam van één van de projecttrekkers] kennen we heel goed, die woont hier tegenover. [noemt andere naam], eh, buurman hebben we goed leren kennen.” (6)

Veel respondenten kennen elkaar bij naam. Vijftien respondenten geven aan veel bewoners bij naam te kennen. Sommigen kennen zelfs alle medebewoners bij naam:

“[...] [O]mdat ik vanaf het begin bij het project betrokken was, ken ik alle deelnemers bij naam en voornaam en de kinderen bijna allemaal bij naam. En het gaat toch om 40 huishoudens, dus ja, als je ergens in de grote stad woont, of je werkplek hebt, is dat vrij uniek.” (10)

De nieuwe onderwijzer kent niet veel bewoners bij naam, maar hij woont ook nog maar 3 maanden in ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Verder geven ook de student en de Turkse graafmachinist aan niet veel bewoners bij naam te kennen. De Turkse graafmachinist:

“Nee helemaal niet. Alleen van die Marokkaan op de hoek [wijst naar andere woning in blok].” (13)

Zestien respondenten geven aan regelmatig een praatje te maken met medebewoners. De nieuwe onderwijzer woont er nog te kort. Een andere bewoner geeft aan door werk niet vaak aanwezig te zijn. Onder de meeste bewoners bestaat een mate van familiariteit die een zeker (vederlicht) contact legitimeert:

“Met de ene buur heb je wat meer contact als met de andere. Maar in principe zeg je elkaar allemaal gedag.” (18)

En:

“Er zijn gewoon mensen die er wonen, enne, blijkbaar veel werken en die je bijna nooit ziet. Die je heel af en toe op straat tegenkomt en dan goedendag zegt.” (11)

Een uitspraak van de Turkse graafmachinist onderstreept het belang van familiariteit dat blijkbaar tussen hem en andere bewoners niet aanwezig is:

“[...] [H]et zijn ook alleen maar Nederlanders in dit blok. Ik zie ze wel eens beneden, maar ze zetten de eerste stap niet om je te groeten. Misschien omdat ik hier nog maar pas ben” (13)

Een praatje is soms slechts een bevestiging van een zekere vertrouwdheid. Maar in bepaalde gevallen gaat deze familiariteit over in intimiteit en emotionele verbondenheid:

“[...] [M]et een groot aantal is het gewoon voornamelijk een beetje over algemene dingen praten. En met een klein aantal mensen vertel ik veel meer wat ik nu doe en wat me bezig houdt en waar ik me zorgen om maak en dat soort dingen.” (4)

En een andere respondent, een nieuwkomer, een architect die pas een kwartaal in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ woont:

“Ik raak ook wel geïnspireerd zeg maar soms. [...] Het is niet het praten vanuit beleefdheid, maar gewoon dat je dingen met elkaar uitwisselt en wat aan elkaar te vertellen hebt.” (5)

In sommige gevallen gaat het dan over meer persoonlijke dingen, zoals relaties en gevoelens:

“Ja, dat zijn wel redelijk goeie gesprekken. Niet super oppervlakkig. Het gaat niet alleen maar over de plantjes. Het gaat ook wel over [stil] nou een sterfgeval van eh m'n schoonmoeder of eh, dat zijn dingen waar mensen wel naar vragen. Heel persoonlijke dingen. Dat eh, ja, ja, dat [stil] Het spreekt zich ook wel snel rond. Dus dan, ja, zijn er toch wel mensen die dan oprecht zijn geïnteresseerd, ja. [...] En dan zijn er altijd wel mensen die ernaar vragen, die dan niet denken van eh, ik mijd ze nu of zo.” (8)

Deze emotionele verbondenheid is selectief:

“[E]r zijn geen dingen die niet besproken kunnen worden. Maar of ik dat ook altijd doe? Dat is een ander verhaal. Maar in gesprekken die je hebt, vertel je wel alles. Het gaat dan wel om afzonderlijke bewoners. Het gaat natuurlijk niet voor iedereen op. Er zijn drie, of vier, of vijf mensen met wie je gewoon de zaken des levens uitwisselt.” (10)

En:

“Nou ja, ik wil je m'n I-phone wel even laten zien, dan wordt het wel heel persoonlijk, nou ja, echt heel persoonlijk. [Laat foto zien op zijn I-phone] Mijn dochters waren jarig geweest, net, en de slingers hingen daar. En twee weken later, of een week later, want de slingers hingen er nog, was de moeder van [noemt naam meisje] overleden, vrij plotseling. Dus dan staat ze in de tuin, met drie, vier buurvrouwen eromheen zo half, en toen heb ik met mijn I-phone, ik kon het niet laten, een foto daarvan gemaakt. Je hebt de slingers nog en zo'n moment. Dat is wel heel fijn. Dan hoeft je niet te bellen, ja, bellen kan natuurlijk ook, dat doe je ook, maar je staat daar en het is even, [stil], en natuurlijk niet iedereen, maar wel genoeg, zal ik maar zeggen. Dat is heel fijn. Dat is toch behoorlijk, eh, persoonlijk, heel persoonlijk. En dat scheidt ook steeds meer een band. En dat is het fijne aan, en dat is misschien wel dat gezegde: een goeie buur is beter dan een verre vriend. Dat is het wel ja. Je hebt een soort omkomend

praatje, je hoeft er niet meer in te komen van hoe is het nou hulhulhul en dan... Je weet allemaal wat er een beetje speelt en hoe het werkt.” (6)

Een andere respondent:

“[...] [W]e hebben inmiddels twee echtscheidingen, een sterfgeval, maar er zijn ook leuke dingen. Er zijn regelmatig feesten, dus bruiloften, het laatste feest was afgelopen zaterdag toen [noemt naam] 50 jaar werd. Dat was eigenlijk ook wel weer bijzonder, omdat [noemt naam] een jaar geleden een hersenbloeding heeft gehad. En de saamhorigheid is zo groot, dat iedereen daar ook van weet. Dus ja, dan is er een feest in de tuin. Ik moet erbij zeggen, ik ben er niet altijd bij. En ook bij dit feest waren niet alle bewoners uitgenodigd. Wat ik ook wel weer een beetje vreemd vind. Dat gebeurt dus wel.” (10)

Bij het tot stand komen van deze emotionele verbondenheid spelen naast reeds bestaande sociale relaties ook woonduur, onderlinge communicatie, roddel en groepsdynamiek een belangrijke rol:

“[...] [W]at je vooral ziet is dat er allemaal subgroepjes zijn. Zeg maar, bijvoorbeeld, dat je Oud en Nieuw viert met een aantal van je burens. Met een stuk of zes of zeven gezinnen bij een van die mensen thuis. [...] Dat zijn dan de mensen binnen het blok die het heel goed met elkaar kunnen vinden. [...] Dat zijn in ieder geval twee of drie groepen. [...] In het begin waren we zeg maar noodgedwongen één groep en je ziet gewoon nu dat daar wel gewoon wat variatie in optreedt. Kijk, toen moesten we gewoon met z'n allen die ontwikkeling trekken. Het was één ontwikkeling. [...] Enne, nu is daar gewoon wat meer vrijheid. [...] Mensen die eh, van nature gewoon al interesse in elkaar hebben en elkaar leuk vinden, die zie je nu wat meer naar elkaar toetrekken.” (5)

Het naar elkaar toetrekken van sommige groepen bewoners, betekent ook dat de afstand tussen deze groepen en andere bewoners juist groter wordt. Eén van de respondenten en lid van de tuincommissie:

“We roddelen over andere mensen [lacht] Het kan van alles zijn.” (2)

Een andere respondent:

“Er zijn gewoon altijd mensen bij wie je informatie kan krijgen [lacht]. Niet dat je dat altijd nodig hebt, maar die zijn er. [...] In mijn geval is dat mijn buurvrouw. [...] Zij is echt héél sociaal. Ze is veel thuis en werkt al een paar maanden niet. Kijk, ja, ze spreekt gewoon mensen heel veel. Ehm, dus als ik iets wil weten, nee, niet als ik iets wil weten [lacht] [...] Zij weet altijd net iets meer dan eh [...] Er staat nu bijvoorbeeld een huis te koop bij ons aan de achterkant, aan de Wallisweg. Die heeft het gelijk onderhands verkocht, maar zij wist dus al aan wie en voor hoeveel enne, weet je wel. [lacht] Dat vind ik dan wel leuk om te horen.” (8)

Het beïnvloedt ook de formeel georganiseerde communicatie, zoals de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging van Eigenaren:

“[...] [O]mdat je elkaar eigenlijk al vanaf het begin kent, dat is natuurlijk wel vrij uniek. Dat je ergens gaat wonen en voordat je er gaat wonen ken je al je burens al. [...] En je hebt er natuurlijk al die vergaderingen al mee gehad. Je ziet wel dat dat minder wordt, he, op het moment dat je er woont en dan valt er niet meer over zoveel dingen te vergaderen [...]” (6)

We zouden kunnen zeggen dat ‘De Dichterlijke Vrijheid’ getransformeerd is van een dynamisch *proces in wording* tot een bestaand *fenomeen dat is* en dat de focus is verschoven van ontwikkeling naar beheer. Bij dit beheer zijn de verschillende manieren waarop bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ met elkaar verbonden zijn van belang. We onderscheiden naar Marques (2010) naast de omschreven primaire sociabiliteiten ook institutionele sociabiliteiten.

Hoewel de collectieve ontwikkeling onderlinge relaties heeft beïnvloed, zijn de netwerken, zoals we in de vorige paragraaf en het vorige hoofdstuk²⁷ hebben gezien, niet geheel nieuw. Sommige netwerken bestonden al en zijn studie en/of werk gerelateerd. Enkele huishoudens zijn gezamenlijk het project ingestapt. Publiek – privaat en privé zijn hierdoor soms sterk met elkaar verweven. Bewoners delen soms opleidingen, werk, werkplekken en nemen deel aan projecten. Privé en privaat kennen geen harde scheiding. Eén van de respondenten, een 33-jarige architect, werkzaam als zzp’er en wonend in een bovenwoning, omschrijft de verwevenheid als volgt:

““Je doet constant alles door elkaar” (19)

Het betreft met name de zelfstandigen:

“Ik kende die mensen van werk. Een aantal mensen zaten in een bedrijfsverzamelgebouw. [...] Naar aanleiding daarvan zijn we naar die voorlichtingsdag gegaan. Toen bleek dat een aantal mensen uit dat bedrijfsverzamelgebouw ook hier gingen zitten. Daar kende ik ze van. [...] allemaal creatieve beroepen.” (16)

De procesbegeleider van Urbannerdam geeft bovendien aan dat enkele huishoudens gezamenlijk zijn ingeloot in het project:

“Ik denk dat zes stellen elkaar al eerder echt kenden. [...] Die schreven zich ook samen in. Die hebben ook aangegeven, dat als er loting uitkomt, dan willen we niet los van elkaar, maar we willen samen in een envelop en dat hebben we dus ook netjes gedaan.” (20)

²⁷ 6.1 Contractualiteit en organisatie

Het betreft met name stedelijk professionals, ontwerpers en architecten. Een andere respondent:

“[...] [D]e vormgeving, de architecten, die zijn er in een redelijk aantal denk ik. Die zijn dan toch net iets jonger dan ik en die hebben een ander soort stijl [lacht] [...] van heel veel netwerken met elkaar [...] Het zijn vaak van die mensen die zichzelf ook moeten verkopen vaak, zelfstandigen.” (11)

Soms spelen opleiding en specifieke projecten een rol:

“Hij heeft al een keer eerder aan zo’n project mee gedaan. Huurhuizen waren dat toen. Die zaten helemaal vol met Marokkaanse gezinnen en daar wilden ze heel graag wat, eh ja, diverse afgestudeerden uit Eindhoven, de halve Design Academy, [...], op de Mathenesserdijk.”(17)

Deze bestaande relaties hebben natuurlijk effect op gemeenschapsvorming binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Zo heeft een deel van deze groep strategische posities ingenomen in de sociale instituties van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ om eigen (collectivistische) idealen na te streven, en vormen de bestaande sociale relaties voor hen een *stimulerende* omgeving die weet hoe het werkt en die elkaar versterkt waar nodig. De omschreven vormen van verbondenheid komen dus zelfstandig voor, maar zijn soms ook met elkaar verweven. Sociale banden bestaan in dit laatste geval al langer en zijn van zowel primaire als institutionele aard. Dit deel van de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is dus meervoudig met elkaar verbonden hetgeen effect heeft op hun sociaal handelen en dus op gemeenschapsvorming binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’. In de volgende paragrafen gaan we hier nader op in en komen nog enkele paradoxale noties aan het licht die op basis van de literatuur opmerkelijk zijn te noemen.

7.1.1 Tolerantie versus sociale hypochondrie

Enkele respondenten wonen nog maar kort in ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Onder hen een leerkracht, een architect en een student. Zij wonen nog maar een paar maanden in het blok.

De nieuw gekomen onderwijzer:

“De bewoners komen wel echt naar je toe. Nou welkom, dit en dat. Dan komt de andere buurvrouw langs, eh, nieuwe buurman? Dat eh, is wel heel uitnodigend ook. [...] Ze doen echt wel hun best om, om, om, je, ja [stil], het gevoel te geven dat je echt welkom bent. Ze willen je echt erbij betrekken.” (9)
[...]

“Het is niet zo dat ik al zo ingeburgerd ben van: ‘Hé, hallo!’ Maar, ik heb daar wel een positief gevoel over, dat dat gaat komen. [...] Daar hebben we het wel met z’n tweeën over gehad toen we hier kwamen wonen, dat het wel een club mensen moet zijn die heel erg bij elkaar betrokken is. [...] Dan kan het zijn van nou, wij kennen elkaar en jullie zijn nieuw, maar dat idee kreeg ik niet. [...] Nou, die inschatting klopte. Dat klopt ook.” (9)

De vier maanden geleden naar ‘De Dichterlijke Vrijheid’ verhuisde architect en moeder van twee kinderen:

“[...] [Z]oals hoe het tot nu toe op mij overkomt, is er een mooie vorm gevonden van privacy en dingen doen met elkaar. Als je niet wilt, dan doe je niet mee en het is ook niet zo dat je dan een stempeltje op krijgt.”

[...]

“Mensen gaan gewoon op een heel open manier met elkaar om. Dus je zegt gewoon wat je vindt en waar je voor staat en dat is niet een punt of zo. Het is niet zo dat je denkt: ‘Ik moet me aanpassen aan de normen hier’. Of zo komt het op mij niet over.” (4)

Deze nieuwkomers passen als leerkracht en architect prima in het homogene, monoculturele en door de gemeente via gentrypunctuur gepromote bewonersprofiel. Op het moment dat ‘cultuur als leefstijl’ echter wordt bedreigd, reageert ‘De Dichterlijke Vrijheid’ heel anders. Hoewel er meerdere groepjes als ‘buitenstaanders’ kunnen worden aangeduid, zoals de huishoudens met een niet-Westerse etniciteit²⁸, die overigens soms wel contact hebben met elkaar óf de directe burens, enkele bewoners van benedenwoningen die zich proberen te onttrekken aan de binnentuin én andere individualistische bewoners van de bovenwoningen, is er over de studenten in het ‘studentenpand’ veruit het meest gesproken. Dit voorbeeld is exemplarisch voor hoe idealen, zoals keuzevrijheid, zeggenschap, tolerantie en openheid, flexibel worden op het moment dat de ‘*gentrycultuur*’ wordt bedreigd. Ondanks het feit dat de (conservatorium)studenten²⁹ door de gemeente als een kansrijke categorie bewoners wordt gezien die gemeente Rotterdam graag aan zich wil binden, zijn de bewoners allerminst gecharmeerd van de komst van de studenten. Hun veronderstelde open en tolerante houding ten spijt, vrezen de bewoners voor overlast, een verlies aan controle, waardevermindering van hun woningbezit en andere onbekende sociale bedreigingen voor de door hen verworven woonsituatie. De studenten zijn op zichzelf en niet eenvoudig te beheersen. Eén van de respondenten, een productontwerper en vader van twee kinderen die samen met enkele bekenden heeft deelgenomen aan het project:

“Het zijn natuurlijk, [lang stil], de, eh, het zijn mensen waar je bijna geen grip op hebt, omdat ze weggaan en komen. Het voelt heel anders als met de andere mensen die hier wonen, denk ik. [...] En je wilt graag dat het...want dat is zo, er is wel een harde kern, maar van de zachte kern, daar hebben we geen last van, als bewoner. Die zijn niet tegen of zo. Die zijn er gewoon en doen hun ding. Je bent wel een beetje, of bang, dat het verstoord wordt in dingen die je al hebt. Misschien is het dat ook wel een beetje. En studenten, ja, over het algemeen wordt het er niet beter van.” (6)

²⁸ Er wonen een Turkse, een Marokkaanse en een Pakistaanse familie

²⁹ Inmiddels wonen er andere studenten.

Het veronderstelde innovatief vermogen van de creatieve klasse ten spijt, worden *institutionele netwerken* en andere *beheersingsinstrumenten* ingezet bij een reactionaire poging om de verworven woonsituatie te beschermen. Eén van de leden van de tuincommissie:

“[De studenten] deden heel moeilijk over dat ondertekenen van dat reglement. Ik weet ook niet of dat ooit gebeurd is. [...] En nou, de gemeente erbij gehaald, van goh, kan dat dan wel, nou dat bleek dan toch wel te kunnen, want Rotterdam is een studentenstad en de voorzieningen zijn natuurlijk prima.” (2)

In een email³⁰, als antwoord op vragen en opmerkingen van medebewoners, schrijft de vertrokken eigenaar van het bewuste studentenpand het volgende:

“Gelukkig leven we in een rechtstaat, en heeft het gemeentebestuur na ruggespraak met Urbannerdam, ingezien dat wij een woongroep vormen, en dat er dus geen enkele sprake van illegale bewoning kan zijn. Onze grote en intelligente leiders zijn nu aan het bezien, hoe dit ongewenste besluit van de gemeente aangevochten kan worden. Het is binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ namelijk niet de bedoeling dat iemand zomaar met mensen gaat samenleven, zonder dat vooraf aan het politieke bestuur te vragen. Dat de bewoners ongecontroleerd binnen hun eigen vier muren doen wat ze willen, willen we dat soms? Nee, dat moeten we niet willen!”

Mogelijke veranderingen in de verworven woonsituatie voeden dus een zekere angst die fungeert als aanjager van sociale hypochondrie (Schinkel, 2007) binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’:

“Lawaai [...] Studenten van het conservatorium die dan heel de tijd muziek maakten. [...] Past dat nou. En, stel dat iedereen dat gaat doen, weet je wel, kan je zo maar je huis verhuren? [...] De gemeente heeft dat gecontroleerd en heeft gezegd dat dit dus geen bezwaar was. Volgens mij eh [stil] is het daarmee afgedaan. [...] Vooral dat het ineens een studentenhuus was. Nu is het een studentenhuus en straks zit het vol met eh [stil] Oostblokarbeiders of zo. En dan? Vinden we het dan ook nog leuk? Die mensen hebben dan ook niks meer aan hun tuin gedaan. Gewoon bestraat. Weet je wel.” (2)

De komst van de studenten lijkt dus symbool te staan voor de bedreiging van de via ‘*gentripunctuur*’ geïnjecteerde ‘*gentricultuur*’ en wordt gekoppeld aan de komst van mogelijk andere groepen met andere leefstijlen, culturen en gebruiken en mogelijk financieel verlies. Eén van de respondenten, een 55-jarige bewoner van een benedenwoning, schrijft in een email³¹ gericht aan alle medebewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ het volgende:

“Tenslotte hoop ik dat een toekomstig bestuur de voortvarendheid die betracht is bij het naleven van het tuinreglement ook aan de dag zal leggen in de kwestie van het studentenhuus. Nu wonen er nog

³⁰ De email is oorspronkelijk verzonden op dinsdag 28 september 2010 21:39 aan alle bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’

³¹ De email is oorspronkelijk verstuurd op zondag 26 september 2010 21:42 aan alle bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’

blowende muziekstudenten, maar straks zijn het brallende corpballen en voor je het weet liggen er elk weekend kotsende Bulgaarse gastarbeiders in de loofgang. DDV let op uw grens.”

Een oud-Wallisblokbewoner die nu elders woont in de wijk Spangen onderschrijft de mogelijk negatieve kwalificaties die sommige bewoners hebben bij culturele diversiteit en verschillende leefstijlen:

“Toen ze begonnen, kwamen er allemaal groepjes, dat waren de mensen die er nu wonen, kwamen de boel bezichtigen en bekijken. Ik zat wel eens in mijn tuin. Ik heb wel eens wat gesprekken gehoord. [...] En ik heb die met elkaar horen overleggen van wij willen Spangen terug veroveren op de Nederlanders. Daar kwam het even simpel gezegd op neer. Eentje zei dat ook letterlijk.” (22)

Eén van de bewoners, een 44-jarige productontwerper, omschrijft de uitwerking van gentrifunctuur als volgt:

“[...] [D]it soort, andere mensen in de wijk krijgen. Dat klinkt een beetje gek van jezelf, maar dat is natuurlijk, denk ik, wat Rotterdam wil. En, mensen houden. Jonge, of ja, jonge gezinnen. Wij zijn, als gezin in elk geval, jong [lacht] Toch? [lacht]” (6)

Een andere respondent, één van de projecttrekkers, een strateeg bij een ontwerpbureau en vader van twee kinderen over de komst van de studenten in ‘De Dichterlijke Vrijheid’:

“[...] [D]aar vielen wel een heleboel mensen overheen. Ik stoorde me er ook wel aan. Het is niet de geest van dit project. Dit hele project komt vanuit de gedachte: in Spangen moeten meer mensen hun eigen huis, er moeten meer zelfstandig eigenaar-bewoners komen. Ja, en dan kun je zeggen: ‘In principe mag het, er is niks wat het in de weg staat’, maar dan gaan mensen er wel wat van zeggen.” (3)

Nog een respondent die samen met bekenden het project is ingestapt:

“Zij zijn vertrokken met de noorderzon. Er zijn nog wat dingen met hun, maar in elk geval, hij verhuurt nu onder aan studenten. Er zitten vier studenten. Wat vinden wij daarvan? De één zegt: ‘Ja, dat is zijn ding, dat moet hij weten.’ De ander denkt: ‘Ja ho es even, dit is niet de opzet van het hele project.’ Hè? We hebben daar heel veel geld voor gekregen, gemeenschapsgeld, om hier te wonen, minstens twee jaar, nou, daar zijn we allang over heen. Maar niet om onder te verhuren. Dat is niet de opzet, want het was natuurlijk juist de bedoeling om al die huisjesmelkers eruit te krijgen. Dus nu gaan we dat weer doen?” (6)

En weer een andere respondent:

“[...] [H]et is ook de wet, die man is eigenaar. Er was een beding in het koopcontract dat je twee jaar lang niet mocht onderverhuren. En die twee jaar zijn verstreken. Dus juridisch gezien is daar niks tegen, maar moreel gezien vinden wij dat dat wel verkeerd is.” (10)

Hoewel bovenstaand geluid via de instituties van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is verspreid, zijn niet alle bewoners het ermee eens. Een alleenstaande onderwijzeres van een bovenwoning:

“Eén gezin is verhuisd en die hebben allemaal studenten in huis. En eerst hadden ze allemaal studenten in huis die muziekoverlast gaven, maar nu niet meer. Ik bedoel, je kan van kopers óók last hebben, zeg maar. [...] Nu was er het idee dat er niet onderverhuurd zou mogen worden, maar dat vind ik een beetje [stil] smal zicht. In hún situatie, maar er zijn andere situaties van mensen waarin dat wel belangrijk zou kunnen zijn. Ik vind dat je daar een beetje af moet blijven.” (18)

De vertrokken eigenaar van het bewuste pand schrijft in een email³² aan de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ het volgende:

“Ik ben geen huisjesmelker. De mensen die bij mij wonen zijn gewone studenten, net als de meeste van ons dat ooit waren. Ze hebben het geluk dat ze niet in een klein donker hokje zitten, waar ze een vermogen voor moeten betalen, maar dat ze voor €250,- elk een eigen kamer van 20 of 25 m² hebben, met vloerverwarming, een bloedsnel draadloos internet, en drie grote badkamers. We hebben een prachtige keuken, gezellige woonkamer en voldoende buitenruimte voor ons konijn. [...] Op welke gronden ik mijn medebewoners uitzoek, gaat jullie geen reet aan!”

Duidelijk is dat de komst van de studenten onder een groot deel van de collectivistische bewoners zorgt voor verontwaardiging. Enerzijds heeft dit te maken met een differentiatie in het ‘vertrouwde’ bewonersprofiel en de angst om een deel van de controle en beheersing te verliezen. In een reactionaire poging waarbij beheersingsinstrumenten en institutionele netwerken worden ingezet, proberen zij de verworven woonsituatie te beschermen. Naast de bovengenoemde *angst voor verandering*, spelen ook angst voor *financieel verlies* en *angst voor juist de vrijheden van eigenaar-bewoners* zelf een rol in hun drang naar beheersing en controle. Er bestaat een zeker wantrouwen of een ieder ander wel juist met genoemde vrijheden kan omgaan. Hoewel meedoen niet verplicht is, heeft het er wel alle schijn van dat ‘meedoen’ ook ‘erbij horen’ betekent. Van een zekere ‘labeling’ van ‘de ander’ lijkt, bij sommigen in ieder geval, wel degelijk sprake:

“Er zijn ook bewoners tussen die hier al die tijd wonen en die nog nooit, ook niet toen we nog bezig waren met ontwikkelen, een vinger hebben uitgestoken. Die heb je ook. Maar ja, meelifers die heb je

³² De email is oorspronkelijk verstuurd op dinsdag 28 september 2010 21:39 aan alle bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’

altijd in een groep die zo groot is als veertig man. [...] Als wij een algemene tuinwerkdag hebben, dan komen die ook nooit. [...] De mensen die daar niet aan meedoen, ja dat zijn, die heb je altijd, in dit geval zijn dat gewoon profiteurs. Ja.” (5)

De meeste conflicten hebben betrekking tot de binnentuin, de plek waar de snijpunten liggen van de individuele leefsfieren en de collectiviteit van ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Een architect zonder kinderen die zich in de loop der tijd wat meer aan het gemeenschappelijke heeft onttrokken:

“Ik denk dat de tuin nog wel datgene is waar de meeste discussie over is ontstaan, waar de meeste regels voor zijn. Wel of geen speelgoed van kinderen in de tuin. Wel of geen hekjes, wel of geen eh, ehm, hoe heet het, van die bergingen, van die erfafscheidingen, groene, eh, hoe hoog mag het groen dan zijn, wie onderhoudt het gemeenschappelijke deel, daar, en dat is misschien wel logisch, ontstaat wel de meeste spanning en daar zijn de meeste mailwisselingen over geweest. Als er weer eens iets wordt gebouwd, ja, het is net niet volgens de regels, ja, hoe gaan we daar dan mee om?” (8)

Op de collectieve binnentuin en de daaraan grenzende privé-tuinen zijn dan ook de meeste regels van toepassing.

“We hebben zo’n, hoe noem je dat, convenant, of weet ik wat, afsprakenboek. Het muurtje mag niet hoger dan dit, je mag alleen maar dit eh, dat is destijds tijdens al die vergaderingen al vastgelegd. We wilden toch die openheid van die tuin houden.” (1)

Meerdere respondenten die wonen in een benedenwoning vergelijken de binnentuin met een camping. Rechtlignigheid moet chaos voorkomen. De individualistische bewoners hebben echter veel minder met de regeldrang dan sommige collectivistische bewoners. Zij zien hun handelingsvrijheid én dat van anderen juist beperkt. Eén van de jongste respondenten, een 33-jarige individualistische bewoner van een bovenwoning:

“In principe was ik al niet blij met de regels die werden opgesteld. Het kon volgens mij veel en veel vrijer.” (19)

Een andere, wat oudere respondent, een 61-jarige alleenstaande onderwijzeres, hekelte eveneens de regeldrang. Volgens haar zou juist in een combinatie van toegankelijkheid, vrijheid en begrip de oplossing liggen:

“Erg veel regels. Wat wel en niet mag en niet voetballen en niet dit en geen schreeuwende kinderen. Ik had zoiets van, jezus, laat die kinderen gewoon spelen. [...] En als je er last van hebt, dan moet je er wat van zeggen natuurlijk. Dat moet wel kunnen, vind ik.” (18)

Ook een autonome technisch consultant, met de grootste woning van allemaal, een voormalig portiekflat, getrouwd met een Amerikaanse, had graag meer ruimte gezien voor diversiteit:

“We zijn allemaal vrije beroepers. Ik denk dat dat echt wel meer doet dan dat je eigenlijk zo maar kan verwoorden. Aan de andere kant zit er ook een hoog geitenwollen sokkengehalte, om het zo maar te noemen, he, dus wel vrijdenkende mensen, maar gewoon toch wel heel erg in communegedachtes leven. Dus toch weer vanuit die grondslag proberen iedereen hetzelfde te laten doen. [...] Dat iedereen aan bepaalde regeltjes moet voldoen, of zo...” (15)

Feit is dat er een huishoudelijk reglement is met hierin bepaalde leefregels. Indien er onenigheid bestaat over één van de in het reglement opgenomen bepalingen, of over mogelijk andere niet vastgelegde zaken, dan komt dit ter tafel tijdens de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging van Eigenaren. Het handelen gebaseerd op idealen als ‘keuzevrijheid’ en ‘zeggenschap’ en de ruimte voor eigen invulling, zoals deze symbolisch is opgenomen in de naam ‘De Dichterlijke Vrijheid’, wordt in de gevallen van de individualistische bewoners beperkt door de collectiviteit van de collectivistische bewoners. De volgende paragraaf gaat nader in op de juist niet-rechtlijnige handhaving van contractualiteit in relatie tot de sociale wenselijkheid hiervan.

7.1.2 Contractualiteit versus sociale wenselijkheid

Contractualiteit leidt in sommige gevallen tot starheid, maar indien starheid niet sociaal wenselijk is, blijken dezelfde regels in sommige gevallen flexibel. Terug naar het studentenpand. Onenigheid over de oplevering en dus over de betaling, zorgen ervoor dat het collectief, de kopersvereniging, nu dus de Vereniging van Eigenaren, aansprakelijk wordt gesteld door de aannemer.

“[...] [E]r loopt al een soort rechtszaak, omdat hij zijn laatste deel van zijn huis niet heeft afbetaald aan de BAM, de aannemer. Omdat de BAM een muur, een trappenhuis verkeerd had geplaatst enzovoorts. Maar we hebben een WOM [Wijkontwikkelingsmaatschappij] opgericht, ja dat is een beetje een ingewikkeld verhaal. [...] Maar omdat nou die ene bewoner weigert om zijn laatste termijn te betalen van de bouw, is de WOM aansprakelijk gesteld, en wij dus ook. Dus omdat die ene bewoner niet betaalt, daar zijn wij allemaal de dupe van. Wij moeten advocaatkosten betalen, dus dat is nogal heftig.” (3)

Het collectief dat gezamenlijk het project ontwikkelde, had ook de kant van de andere bewoner kunnen kiezen. Maar afgezien van het zakelijke geschil, is er meer aan de hand. Ogenschijnlijk lagen de desbetreffende bewoners al minder goed in de groep:

“We [...] hadden [...] al moeite met die man. En nu is hij opeens vertrokken, opeens verhuisd, maar hij zegt niet dat hij vertrokken is, maar dat hij gewoon even ergens anders is, maar dat hij hier gewoon nog is. Maar dat huis zit opeens vol met zeven, acht studenten.” (3)

Het desbetreffende pand is echter niet het enige pand waarbij van verhuring sprake is:

“[...] [D]ie van [...] hier beneden, die verhuurt ook door, maar daar is bijna nooit iemand. [...] En [noemt naam van technisch consultant], die heeft de grootste woning van allemaal, die heeft iets van vierhonderd vierkante meter, maar dat was toen hij nog met eh, z'n tweede vrouw was, alleen die had ook een heleboel kinderen, en [noemt andere naam] ook, maar die is, die zijn alweer gescheiden.” (5)

Opmerkelijk genoeg zijn de bovenstaande situaties geen onderwerp van gesprek. *De interpretaties van moraliteit en contractualiteit lijken* dus in dit opzicht *flexibel*. Eén van de respondenten steekt de hand in eigen boezem:

“[...] [I]k heb zelf boter op mijn hoofd. Ik gebruik het zelf als werkruimte en er stond in de koopvoorwaarden dat dit bedoeld is als woonruimte en niet als werkruimte. Maar ik heb daar zelf voor de commune, ik ga het bijna een commune noemen, voor de vereniging nooit een geheim van gemaakt en er maakt ook niemand een probleem van. En het is nu ook al zo lang gedoogd dat niemand dat ook...” (10)

Het *patroon van starheid* in regels, komt vaker voor in relatie tot de meer individualistische bewoners die minder goed liggen in de groep van collectivistische bewoners, omdat zij er bijvoorbeeld andere prioriteiten of andere levensgewoonten op na houden. Eén van de collectivistische bewoners, vader en lid van de technische commissie, illustreert dit als volgt:

“Ja, eh, daar [wijst] waar die schutting een beetje schuin afgezaagd is. [...] Maar dat kwam dan weer omdat dan daar een soort hokje, dat is nu ook gebouwd, maar dat hokje zou een glijbaan hebben en die mensen voelden zich toch al niet zo heel erg opgenomen door de groep, want dat krijg je dan ook weer weet je wel, wie hoort erbij en wie hoort er niet bij, en we hadden daar het hokje ook gebouwd een beetje, er zou een glijbaantje van komen. En die dacht: ‘Eh, al die klote kinderen, hup, dan zetten wij die schutting er omheen’. Dus wij weer: ‘Ho ho, die schutting mag niet [...]’.”(6)

Van starheid lijkt veel minder sprake op het moment dat het gaat om leden van de *peergroup* zelf. Zoals bijvoorbeeld blijkt uit onderstaande uitspraak:

“[...] [N]u is er een conflict over die kast [wijst]. [Noemt naam van een vrouw] heeft, even kijken, ja, waar je het dan over kan hebben met elkaar, je ziet daar een klein schuurtje, een groot schuurtje daar achter, en daar achter heb je een heel lange kast zeg maar. Dat houten ding. Maar dat is 100% van je grens. En dat mag niet. Je mag maar maximaal 60% van je grens afsluiten. [...] Anders wordt het een soort muur. “Ja”, zegt ze, “het is een kast en er zitten wielen onder.” Ja, [hoge stem] koe-koek. Dus daar moet je het dan in de vergadering over hebben met elkaar. Nou vinden wij [noemt naam van een vrouw]

allemaal wel heel erg leuk, dus dat is ingewikkelder. Want om bij gezinnen die je leuk vindt, van nou het móet, nee. Ik weet nog niet hoe het eindigt.” (6)

Soms worden *gemeenschappelijke eigenschappen* dus gebruikt als *legitimatie voor de flexibilisering van contractualiteit*. Eén van de collectivistische bewoners, vader van drie kinderen en tot voor kort bestuurslid van de Vereniging van Eigenaren:

“We hebben bijvoorbeeld ook zo’n regel met kinderspeelgoed dat in de tuin ligt. Soms is het gewoon een grote puinhoop in de tuin en die kinderen laten gewoon alles liggen. Maar ja, we hadden eigenlijk zo’n regeltje dat aan het eind van de dag, dan moet je alles van je eigen kind even in je eigen tuin leggen en dan is het weer klaar. Maar ja, dat is... dan zijn dan soms van die dingen waar dan gedoe over is. [...] er zijn een paar mensen zonder kinderen, zoals hiernaast, die zich dan daaraan... En ja, het zijn nou eenmaal heel veel kinderen hier in het blok.” (14)

De interpretatie van contractualiteit en moraliteit lijkt dus flexibel en verbonden aan de sociale wenselijkheid tot starheid. Leden die niet tot de *peergroup* behoren, lijken een groter risico te lopen om verstrikt te raken in de starheid van contractualiteit, dan leden die wel tot de *peergroup* behoren. Afwijkend sociaal gedrag wordt op deze manier zo veel mogelijk emotioneel en transactioneel geïsoleerd en vervolgens waar mogelijk institutioneel gecultiveerd. De bovenstaande noties betreffende tolerantie en vrijheden binnen de eigen ‘*gentricultuur*’ kunnen indicatief zijn voor de relatie die de creatieve klasse onderhoudt met de rest van buurt. In de volgende paragraaf gaan we nader in op de vraag hoe de sociale netwerken van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zich verhouden in relatie tot de buurt.

7.2 Relaties tot de buurt

In de vorige paragraaf gingen we in op de aard van onderlinge sociale relaties tussen bewoners binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’. We zagen dat de banden van de sommige bewoners langer bestaan en dat zij van zowel primaire als institutionele aard zijn. Omdat zij meervoudig met elkaar verbonden zijn heeft dit effect op hun sociaal handelen en dus op gemeenschapsvorming binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’. In deze en de volgende paragraaf gaan we nader in op de verbondenheid van de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ in relatie tot de buurt. We zullen hiertoe nader ingaan op de sociale relaties die bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ onderhouden met andere buurtbewoners buiten het eigen wooncomplex.

7.2.1 Publieke familiariteit versus ruimtelijk determinisme

In paragraaf 6.2.2 zagen we dat bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ de beleving van de omliggende buitenruimte en het gedrag van sommige buurtbewoners negatief waarden. De vraag is

of deze sociale afstand desalniettemin wordt overbrugd. De fysieke aard van het woningcomplex ‘De Dichterlijke Vrijheid’ geeft hier in ieder geval geen aanleiding toe. Het woonblok is immers volledig afgesloten en het belangrijkste medium voor gemeenschapsvorming, de gemeenschappelijke binnentuin, is alléén toegankelijk voor bewoners van het blok zelf. Niet zelden valt in de interviews het woord ‘enclave’ in relatie tot het woonblok.

“Als je gewoon een dagje hier voor het raam zou gaan zitten en je zou gaan zitten turven, dan zijn het toch vaak allochtonen die je voorbij ziet komen. Ga je naar die kant van het raam [wijst naar raam dat uitkijkt op de binnentuin], eh, ja, dan zijn het allemaal Hollanders. [...] Toch een soort enclave, weet je wel.”(9)

De binnentuin is ommuurd door de verschillende woningen aan de Balkenstraat, de Nicolaas Beetsstraat, de Wallisweg en de Spangensekade. De tuin is alleen vanuit de benedenwoningen met tuin of via een poort vanaf de Nicolaas Beetsstraat toegankelijk voor bewoners van het blok:

“[...] In die zin is het best naar binnen gericht wonen hier. [...] Ja, je hebt een heel fijne buitenruimte direct aan je huis liggen, dus daarvoor hoeft je niet de deur uit. En dan heb je daar ook nog eens makkelijk aanspraak of een praatje met iemand, waardoor je ook daarvoor niet perse...” (3)

De gemeenschappelijke binnentuin lijkt de ontmoetingskans tussen bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en buurtbewoners aanzienlijk te verkleinen. Daar komt bij dat in veel woningen ook de (woon)keuken aan de achterzijde van de woning is geplaatst. De voorzijde wordt veelal gebruikt als fietsenstalling of bergruimte, waardoor zichtlijnen vanuit de woning naar de straat ontbreken. Eén van de respondenten, een architect, gebruikt zelfs de term ‘*gated community*’.

“In de architectuur zie je sowieso natuurlijk die ‘gated communities’. Dit is eigenlijk ook een ‘gated community’ bijna. We hebben een poort naar buiten. Als je ziet hoe ons huis ingericht is, nog erger, we hebben gewoon een halletje daarvoor. Niet eens straatniveau. [...] We zijn er he-le-maal niet op gericht. De woonkamer is zelfs hier en niet daar [wijst richting straatzijde]. We zijn niet eens naar de straat toe gericht. De keuken óók naar de tuin.” (6)

Een oud-bewoner van het Wallisblok, nu woonachtig in de oudbouw verderop aan het Staringplein, bevestigt het naar binnen gerichte karakter van ‘De Dichterlijke Vrijheid’:

“Ze durven niet naar buiten. En, of, ze willen niet naar buiten [...] Alles speelt zich binnen af. Je weet er niets van, nee.” (22)

Eén van de individualistische bewoners van een bovenwoning in het blok:

“Ik moet eerlijk zeggen dat ik soms een beetje het idee heb dat het project, het moet in de tuin allemaal heel netjes zijn. [...] Dat is wel allemaal heel zorgvuldig gedaan. Maar, ik mis soms die zelfde betrokkenheid naar de buitenkant. Dus als je soms langs het complex heen loopt, hebben heel veel mensen, omdat ze geen schuur hebben, nou ja, ze hebben inpandige bergingen, dus dan kijk je naar binnen en dan zie je fietsen staan [...] en soms vind ik portieken wel vies of zo. [...] Het zou ook wel wat meer naar de buitenkant verzorgd mogen wezen. Ik vind het zo tuingericht.” (18)

Het naar binnen gerichte karakter heeft ook effect op de kinderen die wonen in het woonblok. De binnentuin, zoals één van de respondenten het verwoordt, is ‘hún wereld’, of ‘het kasteel’. De consequentie van dit veilige speeldomein is echter wel dat zij dus minder of niet op straat te vinden zijn. De huisgenote van een leraar:

“Kinderen die je hier bijvoorbeeld in de tuin ziet spelen, die zie je hier niet op straat zeg maar... Ik vind dat wel apart.” (9)

De fysieke verschijningsvorm van het woningcomplex zou zo, in tegenstelling tot de veronderstelde openheid van de creatieve klasse, juist een zekere beslotenheid en geslotenheid kunnen reproduceren. In de volgende paragraaf gaan we daarom nader in op de vraag of ontmoetingen tussen bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en andere buurtbewoners überhaupt tot stand komen en op de vraag op wat voor manier bewoners zijn verbonden met de buurt.

7.2.2 Symbolische binding versus sociale binding

In de vorige paragrafen zagen we hoe bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ onderling zijn verbonden en dat enkele morfologische kenmerken van het woningcomplex ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ontmoetingen tussen bewoners van het blok enerzijds en andere buurtbewoners van buiten ‘De Dichterlijke Vrijheid’ anderzijds, mogelijk in de weg kunnen staan. In deze paragraaf gaan we nader in op ontmoetingen tussen bewoners van het blok en andere buurtbewoners.

Ontmoetingen tussen bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en andere buurtbewoners op andere locaties in de buurt of daarbuiten vinden inderdaad nauwelijks plaatsvinden. De respondenten is gevraagd naar hoe vaak zij buurtbewoners ontmoeten van buiten het eigen woningcomplex op verschillende locaties. De respondenten konden kiezen uit ‘op het werk’, ‘tijdens het winkelen’, ‘op politieke bijeenkomsten’, ‘op of bij school’, ‘tijdens sport of recreatie’, ‘in de horeca’, bij een vrijwilligersorganisatie’, ‘in een buurthuis’, ‘in een gebedshuis’ of ‘bij een bewonersorganisatie’. De stelling konden respondenten beantwoorden aan de hand van een 5-punts Likert-schaal waarbij zij konden kiezen uit de categorieën ‘nooit’, ‘soms’, ‘niet van toepassing’³³, ‘regelmatig’ of ‘vaak’. ‘Tijdens het winkelen’ en ‘op of bij school’ scoren relatief het hoogst. Het gemiddelde van beide scores ontstijgt echter niet de categorie ‘soms’. De meeste kinderen uit ‘De Dichterlijke Vrijheid’

³³ Deze score is gehercodeerd tot ‘nooit’

gaan overigens *niet naar school in de wijk Spangen zelf*, maar vooral naar scholen in Middelland en het Nieuwe Westen. Maar, kwantiteit hoeft natuurlijk nog niets te zeggen over kwaliteit en mogelijk is de openbare ruimte in de directe omgeving van het woningcomplex de plek bij uitstek waar ontmoetingen plaatsvinden en publieke familiariteit ontstaat. We zijn daarom nieuwsgierig hoe vaak de respondenten een praatje maken met mensen uit de buurt.

Zeven respondenten geven aan niet regelmatig een praatje te maken met mensen uit de buurt. Acht respondenten geven aan wel degelijk regelmatig een praatje te maken met mensen uit de buurt. Zij maken dit praatje dus tijdens het winkelen of bij school (zie vorige stelling) óf zij ontmoeten en spreken de andere buurtbewoners in de directe omgeving van het eigen woningcomplex. Ontstaan er uit deze ontmoetingen wellicht contacten die van betekenis kunnen zijn voor de rest van de buurt? We zullen deze vraag aan de hand van aangesproken hulpbronnen door bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’, buurtcontacten en de vooral symbolische waardering van diversiteit beantwoorden. Eén van de bestuursleden van de Vereniging van Eigenaren zegt over de buurtgerichtheid van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ het volgende:

“Als je het vraagt aan de mensen dan zijn ze inderdaad heel erg gericht op de buurt en zo. Maar je merkt wel, in uitvoering, dat je dan toch [stil], dat je [lang stil] Het idealen karakter is niet hoogwaardig.” (19)

Omdat er behoorlijk wat gemeenschapsgeld in het project is geïnvesteerd (zie 3.2) is de vraag of ook de rest van de buurt hiervan mee profiteert legitiem. Bovendien is dit ook één van de veronderstellingen die beleidsmakers hebben gekoppeld aan ‘gentripunctuur’. Bewoners lijken zich hier overigens ook wel bewust. Eén van de respondenten:

“Toen wij hier kwamen wonen, toen heb ik, toen waren er, hebben er ook krantenberichten gestaan, van ja, enclave van gelijkgestemden, die zich nergens wat van aantrekt en wat is dat nou voor verrijking voor de buurt? Enne, alsof wij ons zouden moeten verantwoorden voor het feit dat je een risico neemt om in een wijk met een slechte reputatie te gaan wonen. Ehm, ik had namelijk kunnen voorstellen dat je vindt dat er heel veel gemeenschapsgeld in is gaan zitten. Er is hier wat gemeenschapsgeld ingeschoten.” (5)

De vraag is of dit ook effect heeft op hun handelen in relatie tot de buurt. Een oud-bewoner van het Wallisblok, die zich vrijwillig bekommert om vooral Marokkaanse jongeren uit de buurt en nu woonachtig is ‘dieper in Spangen’, is hierover heel uitgesproken:

“Ze investeren niet in de wijk, ze investeren in hun huis. Ik investeer in de wijk, want de helft van mijn uitkering gaat naar dat project.” (22)

En:

“[...] [K]ijk, de gemeente en deelgemeente, hadden een bepaald idee, Woonstad, OBR, WBR, noem het maar op: Wij willen die blokken opgeknapt hebben. We willen ook publiciteit. Dat is redelijk goed gelukt. Ik denk dat ze ook misschien gehoopt hadden dat er inderdaad een soort influx van mensen met bepaalde kwaliteiten en met bepaalde interesse in oude wijken en bepaalde, wetenschappelijke, zo zie ik dat ook, universiteit en HBO, dat ze net als ik [vrijwilliger] in die wijk zouden gaan zitten en dat is dus niet zo.” (22)

De bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ weten in ieder geval wel allerlei hulpbronnen aan te wenden. Een 46-jarige interieur architect, vader van drie kinderen en tot voorkort ook actief als lid van de kascommissie:

“Dit is natuurlijk zo’n Vogelaarwijk en er wordt van ons een beetje verwacht, of dat was in het begin, dat ze aan ons gingen vragen: ‘Wat gaan jullie dan betekenen voor de buurt, behalve dat jullie hier gaan wonen?’ En er werd ook verwacht dat we dus een beetje dingen zouden gaan doen voor de wijk [...] en wij weten dat soort potjes te vinden natuurlijk, dus we hebben al heel wat bij elkaar gesprokkeld.” (14)

En weer een andere respondent, een bewoonster van een bovenwoning, moeder van één kind en werkzaam in de kinderopvang:

“Überhaupt het feit dat je weet dat je subsidie kan aanvragen. Die potjes die worden dan ook wel aangesproken.” (1)

Nog weer een andere respondent, lid van de tuincommissie en projectmanager Groen en Recreatie bij de provincie Zuid-Holland:

“[...] [I]k heb bij de gemeente gewerkt dus dan weet je ook wel een beetje wat slim is om daarin te verwerken [...] Ik weet wel hoe je even slim zo’n aanvraag invult. Mensen erbij, een plannetje gemaakt en hup. We hebben twee keer Delfshavense Duiten gekregen.” (2)

Het is dus duidelijk dat de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ hulpbronnen weten aan te spreken en te mobiliseren. Voor dit onderzoek is het interessant om nader in te gaan op waar die hulpbronnen voor zijn aangesproken en welke relatie dit heeft tot de buurt. Er zijn twee activiteiten die uit de verschillende interviews naar voren zijn gekomen waarvoor hulpbronnen zijn gemobiliseerd. Beide keren ging het om de aankleding van de buitenruimte waaraan zijzelf, zoals we zagen in paragraaf 6.2.2, weinig plezier beleven:

“[...] [W]e hebben vorig jaar een soort straatfeest gehouden en hebben we al die houten bankjes geplaatst en daar moeten nog dichtregels op komen. [...] We hadden een beetje bedacht we noemen het ‘dichter bij de buurt’, hè? Het is een dichterswijk, met allemaal dichters, daar weer iets omheen verzonnen, we hebben die bankjes en hebben die geveltuintjes ingericht. Dus we hebben allemaal planten gekocht en die uitgedeeld in de buurt en die zijn we overal gaan planten. Nou ja, ook met het idee van nou, hè, een beetje de overburen leren kennen [wijst naar de nieuwbouw Schieoevers]” (2)

De voorzitter van de Vereniging van Eigenaren:

“De Taalwerkplaats is daar nog bij geweest. Toen hebben we samen allemaal gedichten gemaakt, omdat het natuurlijk ‘De Dichterlijke Vrijheid’ heet. Dat wordt een terugkerend iets. Die worden gebrand in die bankjes, zeg maar, nou en dat is nu klaar. Dat was vorig jaar september dat we die gedichten allemaal gemaakt hebben, maar die bankjes zijn nog steeds niet gebrand. Daar moet ik even achteraan gaan [lacht].” (11)

De vraag is of de bewoners door deze activiteiten ook daadwerkelijk dichterbij de buurt komen. Deze activiteiten lijken toch vooral gericht op het aankleden van de ‘eigen stoep’. Overigens zijn ook ten tijde van het interview, een jaar na de activiteit, de spreuken nog niet op de bankjes te zien en wordt er bij deze activiteit hoofdzakelijk contact gelegd met andere bewoners van de nabijgelegen nieuwbouw.

“We hebben één keer iets buiten op straat georganiseerd. [...] En er waren heel veel mensen uit dat blok ‘De Vos’ [wijst naar de gerenoveerde huizen aan de overkant van de Nicolaas Beetsstraat]. Maar echt oude bewoners, nee dat zie je dan niet zo. [...]” (1)

Naast de bankjes, spreken de bewoners over nog een buurtgerichte activiteit. Afgelopen jaar is er een braakliggend stuk grond aan de Nicolaas Beetsstraat ingeplant als groenstrook. Het groenvak loopt parallel aan de nieuwbouw van de Schieoevers. De activiteit is betaald vanuit de subsidie van de ‘Delfhavense Duiten’. Het initiatief kwam volgens sommige bewoners vanuit ‘De Dichterlijke Vrijheid’:

“Dit jaar voor die groenstrook, hebben we allemaal bomen geplant, heel fijn dat het niet regent, het gaat helemaal niet goed met ze, ah, we hebben nog wat geld om ze te vervangen.” (2)

En een andere respondent, één van de projecttrekkers van het eerste uur:

“Wij zijn heel actief met alles. En dan zie je twee van die grote groenperken hiervoor, de Nicolaas Beetsstraat, hoe lang is dat al een dorre vlakte? En dan zijn het toch weer mensen van ons blok die het initiatief nemen om dat eens aan te gaan pakken. En het zou zo leuk zijn als meer mensen daar mee

bezigt zouden zijn en dat gebeurt wel heel weinig. Dus dat is dan het voordeel voor de wijk, dat deze mensen hier zijn komen wonen.” (14)

En weer een andere respondent:

“Dat is een boomgaard met allemaal eh, kruidbomen. [...] Daar is ook ooit subsidie voor aangevraagd. [...] We hebben briefjes in de brievenbus [bij Schieoevers en de Nicolaas Beetsstraat] gedaan met dat we het zelf in mogen richten en dan is de vergadering. [...] In eerste instantie is het ook van de gemeente uitgekomen volgens mij. Uiteindelijk blijft er gewoon een klein clubje over.” (11)

Initiatieven en activiteiten gericht op de wijk komen volgens een deel van de bewoners dus *juist* uit ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Het is een perceptie die overigens niet strookt met het beeld dat de stelling op roept die we aan de respondenten voorlegde, namelijk dat als mensen in de buurt iets organiseren dat ervaren wordt als iets dat ‘wij’ doen. Alléén de Turkse graafmachinist beantwoordt deze stelling positief. Uitgerekend hij is dus de enige in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ die zich identificeert met activiteiten die in de buurt worden georganiseerd. Maar liefst dertien respondenten ervaren activiteiten in de buurt als iets dat ‘zij’ doen. Vier van de respondenten zijn het met de stelling niet uitgesproken eens of oneens. Het merendeel van de respondenten is blijkbaar van mening dat het dus wel mee valt met de door hen geïnitieerde buurtgerichte initiatieven en activiteiten. Een bewoner van de oudbouw die eerder heeft geprobeerd om samen met de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ een keer iets te organiseren, hekelt het gebrek aan communicatie:

“[...] [H]et blijkt ineens dat de bewoners van het Wallisblok die hier nooit iets te maken hebben, dat die ineens bepaald hebben hoe de groenstrook eruit moet zien en die zijn hier met z’n allen ineens gaan spitten en graven om daar heuveltjes in aan te brengen terwijl de bomen nog geplant moesten worden. Hebben ze nooit met andere buurtbewoners gecommuniceerd. Wij wonen hier, maar daar houden ze geen rekening mee. Ik zeg niet dat het lelijk is, maar je had even kunnen communiceren, maar nee... [...] er wordt met deze bewoners [kant Staringplein] geen rekening gehouden. Want men heeft toch al het idee van deze rotten op. [...] Onze stukken worden ook niet onderhouden. Zij krijgen een nieuwe riolering, wij niet. Sterker nog, de nieuwe riolering daar betekent dat bij ons nou de straat onder loopt, omdat ze de boel verhoogd hebben.”

[...]

“Op het moment dat je ze op straat aanspreekt roepen ze altijd dat een ander daar voor verantwoordelijk is. [...] Je moet altijd bij een ander zijn. We zullen het doorgeven. Ze zullen nooit het adres geven. Ze geven nooit een emailadres, altijd: we zullen het doorgeven, schrijf je naam en adres maar op. Doe je dat, dan krijg je nooit meer wat te horen. [...] Ze houden het anoniem. [...] Laat ik het zo zeggen, ik denk dat ze heel goed zijn om dingen te brengen, en de publiciteit, maar ik denk dat ze heel slecht zijn in de sociale contacten met buiten.” (22)

Het lijkt erop of naast fysieke afstand dus ook weldegelijk sociale afstand contact in de weg staat. Uiteraard zijn we nieuwsgierig of de respondenten desalniettemin stappen ondernemen om deze sociale afstand te overbruggen. We hebben de respondenten daarom gevraagd of zij stappen ondernemen om mensen te leren kennen met een andere achtergrond dan zij zelf hebben. Drie respondenten geven aan zelf stappen te ondernemen om mensen te leren kennen met een andere achtergrond dan zij zelf hebben. Het betreft de Turkse graafmachinist, een sociaal psychiatrisch verpleegkundige en de onderwijzer die nog maar net in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ woont. Veertien respondenten daarentegen ondernemen geen stappen. De respondenten die aangeven zelf wel stappen te ondernemen hebben dus of zelf een andere etniciteit of zijn werkzaam als sociale professional. Ook zijn we nieuwsgierig of en welke respondenten stappen ondernemen om mensen te leren kennen van buiten het eigen woningcomplex. Dertien respondenten laten weten zelf géén stappen te ondernemen om mensen te leren kennen van buiten het eigen wooncomplex. Drie respondenten geven aan wél zelf stappen te ondernemen: een leerkracht, de voorzitter van de Vereniging van Eigenaren en een voormalig bestuurslid die nu deel uit maakt van de technische commissie. Beide projecttrekkers van het eerste uur, de voorzitter en het bestuurslid, lijken zich bewust van de verwachtingen die sommigen hebben vanuit ‘De Dichterlijke Vrijheid’ richting de wijk. Lopende dit onderzoek worden namelijk ook de planken met dichtregels op de bankjes gemonteerd die ruim een jaar geleden tijdens de eerder omschreven buurtactiviteit zijn verzonden. Verder is ook niet duidelijk welke andere stappen zij dan ondernemen dan de eerder omschreven activiteiten. Van sociale binding met bewoners van buiten het eigen woningcomplex is dus nauwelijks sprake. Als er al lichte contacten ontstaan, dan is dit vooral met bewoners uit de nieuwbouw. Ondanks de eerder omschreven negatieve associaties die sommige bewoners hebben bij de oudbouw, ervaren zij toch een zeker woonplezier dat is verbonden met de wijk en niet direct samenhangt met het eigen woningcomplex. Het voormalig bestuurslid van de Vereniging van Eigenaren en huidig lid van de technische commissie:

“Nou ik vind het wel heel leuk om gewoon een beetje in een volksbuurt te wonen, zeg maar.” (14)

Deze opmerking staat echter haaks op zijn eerder getoonde irritatie over het sociaal gedrag van andere buurtbewoners (zie 6.2.2. over sociale desidentificaties). Van sociale binding kan dus, ondanks bovenstaande uitspraak geen sprake. Een andere respondent, een individualistische architect en bewoonster van een benedenwoning met tuin:

“Zeker ook naar buiten toe voel ik me, ik woon wel in Spangen. [stil] Ik woon niet in de Dichterlijke Vrijheid. Ik woon wel in Spangen. Dat zou ik ook wel echt tegen iemand zeggen. Dat had ik op mijn vorige adres helemaal niet. Dat was zo’n anonieme mixwijk [lacht]. Het is wel een, eh, een wijk met een [stil] karakter, een imago of eh, het is wel een, Spangen is Spangen. Wat dat betreft heb ik wel een

wijkgevoel. Ik, ik, eh, ja, [heel zachtjes] voel ik me ook een Spangenaar? [ook zachtjes] Ja, een beetje wel eigenlijk.” (8)

Weer een andere respondent, ook een architect, maar nog maar pas wonend in ‘De Dichterlijke Vrijheid’:

“Ikzelf vind het wel fijn om in de stad te wonen en het gevoel te hebben dat ik daar een onderdeel van ben. Ik vind het ook voor mijn kinderen belangrijk, dat ze dat zien, dat niet iedereen hetzelfde is en dezelfde achtergrond heeft en hetzelfde doet en kan. Dus in die zin vind ik dat heel goed en prettig om dat om me heen te hebben. Ondanks dat.. ik vind dat ook inspirerend. Dat heeft natuurlijk met dingen die je kan eten te maken, maar ook, het is niet altijd leuk hè, maar ook met muziek die je hoort. Al hoor je dat maar uit een autoradio. Dat vind ik gewoon goed. Dus dat er iets meer buiten je eigen straat is, of je eigen weg. Ik romantiseer het een beetje, maar wat je wel merkt is dat er toch, als wij op een veldje hier even met de kinderen meegaan, voetballen of zo, dan mengt dat toch niet. Wij waren daar laatst en daar waren ook andere kinderen. Die wonen dan in huizen hier vlakbij en ieder doet zijn eigen spel. En totaal geen enkel contact. En dat heeft voor een deel toch ook wel met je culturele of etnische achtergrond te maken. Dat is toch moeilijk. Je snapt niet zo goed wat de juiste manier van doen is. Dat sluit niet aan. Ik vind het jammer, maar ik signaleer wel dat dat niet echt werkt. En toch denk ik: ‘Ik wil dat je dat ziet, dat het niet werkt’. En misschien, dat over dertig jaar, dat onze kinderen daar dan toch nog wat van leren en dat je er iets van oppikt.” (4)

Sommige bewoners signaleren en ervaren dus een sociale afstand, maar doen zelf géén poging van de fysieke nabijheid gebruik te maken om een sociale brug te slaan. Eén van de bewoners:

“[...] [J]e hebt niet heel veel contacten met mensen, anders dan rechtstreeks in de buurt. En dit deeltje van Spangen is redelijk ‘wit’ geworden. [...] Waar contact zou kunnen ontstaan is bijvoorbeeld op het bankje bij de speeltuin, maar daar merk je toch dat [stil] je hebt niet zoveel aanspraak en ik spreek ook niet zoveel aan, de moeders met de hoofdhoekjes. Het is gewoon hoe het gaat, of hoe het niet gaat eigenlijk. Op de één of andere manier heb je dan toch eerder contact met een witte ouder die daar zit.” (3)

Bewoners lijken zich dus wel te identificeren met de wijk, maar leggen geen sociaal contact. Een andere bewoner:

“We worden al zenuwachtig van de diversiteit van die studenten, kan je zeggen. Want, het klinkt leuk, wij allemaal bij elkaar, [stil] ja, ja, hoeveel bejaarden wonen hier in dit blok? Dat had ook gekund. Amper. Mijn kinderen kennen nog helemaal geen oude mensen, bijna, denk ik dan, alleen oma en opa. Dat is nog een soort diversiteit binnen je eigen etniciteit. Dat is er al bijna niet. Of weinig [stil] [...]” (6)

De eigenaar van het studentenpand stelt zijn medebewoners via een email op een zeker moment de vraag hoe zij aankijken tegen het feit dat zij:

“[...] [E]erst een pand om niet [...] aanvaarden [...] in een zwarte wijk, met de uitgesproken intentie om in deze buurt te wonen en om deze buurt door inbreng van Nederlandse waarden en normen te verbeteren. Maar dan wel de eigen kinderen buiten de wijk naar een blanke school [...] [te] brengen, want je wil niet dat ze tussen de Turken en Marokkanen opgroeien.”³⁴

Het is interessant om de houding ten opzichte van diversiteit en diversiteit in de sociale netwerken van de respondenten wat nader te bestuderen. De groep bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en ook de groep respondenten bestaat vooral uit blanke autochtone bewoners. Voor de respondenten geldt dat zeventien de Nederlandse etniciteit hebben. Eén respondent heeft de Turkse etniciteit en één respondent de Indonesische. Tien respondenten geven aan over homogene of monoculturele netwerken te beschikken. Zeven respondenten geven aan vrienden en kennissen te hebben met verschillende etnische en/of culturele achtergronden.

Onder deze zeven respondenten bevinden zich mensen die beroepsmatig met verschillende culturen en diversiteit te maken hebben, zoals sociale professionals en mensen die werken in een internationaal georiënteerde werkomgeving, maar ook studenten en mensen die zélf een andere etniciteit hebben. Het zijn enkele individualistische bewoners uit ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Een aantal van deze bewoners kent *institutionele sociabiliteiten* waarbij professionele sociale bindingen in hun werkveld zich laten kenmerken door een hoge mate van diversiteit.

Als we vervolgens inzoomen op de buurt, omdat we willen weten of deze open houding en sociale verbondenheid ook gerelateerd is aan hun directe woonomgeving, valt op dat inderdaad enkele sociale professionals, maar ook een student en de Turkse graafmachinist blijk geven van een zekere sociale verbondenheid met de buurt die tot uiting komt in *primaire* en *institutionele sociabiliteiten*. Twaalf respondenten geven aan over homogene netwerken te beschikken in de buurt. Slechts vier respondenten bevestigen diversiteit binnen de eigen vriendengroep of kennissenkring in de buurt waarin zij wonen. Het zijn de Turkse graafmachinist, een docent, een student en een sociaal psychiatrisch verpleegkundige.

Toch lijkt diversiteit voor méér bewoners dan de hierboven genoemde vier, bij te dragen aan het woonplezier dat zij beleven als inwoner van de wijk Spangen. Tien respondenten geven namelijk aan dat diversiteit in de buurt bijdraagt aan hun woonplezier. Onder hen enkele sociale professionals, die ook al eerder aangaven zelf stappen te ondernemen om anderen te ontmoeten en te leren kennen, maar óók veel stedelijk professionals, zoals bijvoorbeeld architecten, beantwoorden deze stelling positief. Zes respondenten hebben geen uitgesproken mening. Slechts één respondent antwoordt dat diversiteit

³⁴ Deze passage is afkomstig uit een email die oorspronkelijk is verzonden op dinsdag 28 september 2010 21:39 aan alle bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’

in de buurt geen bijdrage levert aan het ervaren woonplezier. Bij een groot deel van de respondenten lijkt diversiteit dus niet zo zeer van sociale betekenis, maar veel meer van symbolische betekenis. Soms hangt deze symbolische betekenis samen met de consumptie van diversiteit, waarbij de omgeving wordt gebruikt als decor waartegen de eigen identiteit wordt vormgegeven. Eén van de nieuwkomers:

“In Hilligersberg, daar zou ik me ook niet helemaal op m’n gemak voelen. [...] Heel veel buitenkant, dat soort dingen zijn dan belangrijk. Dus, en ik, ben graag op plekken waar van alles komt. Ik ga ook niet naar een kroeg toe waar eh, alleen mensen helemaal in het zwart komen of zo. Dat soort dingen, dat zou ik niet zo snel opzoeken. [...] Ik heb iets tegen klikjes. Zodra het iets wordt van de ‘happy few’, of zoiets, dan eh, dat eh [...]” (9)

Weer een andere respondent, een 38-jarige ontwikkelaar bij een woningcorporatie en bewoonster van een dubbele bovenwoning:

“We hebben natuurlijk lang in Groningen gewoond. In de periode dat ik dan op en neer pendelde en als ik dan weer in kaaskoppenland kwam, dat was dan, dat vond ik toch op een geven moment wel een verarming. [...] Dat ik dan uit de trein stapte en [luid] dat er dan nog één neger naar Zwolle was meegegaan. [...] Hoe meer divers, hoe meer eh, vrijheid je hebt.” (5)

Nog een andere respondent, een 47-jarige vrouwelijk architect, bewoner van een benedenwoning:

“Het geeft mij gewoon een rijk gevoel om ontzettend veel soorten mensen op straat te zien en de winkels en de eetcultuur die we daarvan meekrijgen. Ik heb er wel eens over nagedacht, wat zou er overblijven als ze allemaal weg zouden gaan. Dat zou afschuwelijk zijn. [...] Soms loop ik wel eens door straten en dan denk ik: ‘Ik hoef niet op vakantie.’ [...] Het straatbeeld verandert als de moskee uitloopt en dat je langs een winkel loopt en er komen bijzondere geuren uit of je hoort eh, allerlei talen spreken om je heen. Dat hoort gewoon bij een grote stad.” (16)

En:

“In de stad heb je zo veel verschillende voorzieningen waar we gebruik van maken. Dit is op heel kleine schaal, geen bioscopen, maar het zijn wel drie verschillende soorten slaggers, bakkerijen, waar je kan kiezen. De ene keer kan je een Marokkaans brood halen en de andere keer een Turks brood. [...] Het is een hele verrijking van je omgeving.” (19)

Het gaat bij andere respondenten dus niet zo zeer om de sociale betekenis van diversiteit:

“Het feit dat hier al die toko’s zijn, van verschillende eh, met allerlei verschillende producten die te koop zijn in de buurt. Dat vind ik heel prettig. [...] Ik hoef ze niet te leren kennen.” (8)

Het gaat meer om de symbolische of de economische betekenis van diversiteit. Diversiteit kan dan indirect ook betrekking hebben op de consumptie van betaalbare woonruimte:

“Af en toe vind ik het wel heel zwaar in Rotterdam, hoor, soms vind ik het toch best wel... Nou, de hoeveelheid mensen waar ik toch helemaal niks mee heb. En ja, als je in Amsterdam over straat loopt, dan zijn er gewoon heel veel hele leuke mensen. En in Rotterdam zijn er ook best wel een hele grote groep leuke mensen, maar ook heel veel mensen waar ik echt helemaal niks mee heb. Dat is in Rotterdam veel meer. [...] ik ben niet voor de stad naar Rotterdam gekomen. Ik ben echt vooral voor dit project naar Rotterdam gekomen. Ik was liever in Amsterdam gebleven. Als dit project in Amsterdam zou staan, dan zou ik meteen naar Amsterdam gaan. Dat is echt zo. Ik vind Rotterdam best wel oke en ook wel een stoere stad en er gebeurt veel. Maar toch, als je 15 jaar in Amsterdam gewoond hebt, dan is het toch wel wennen. Dat blijft een beetje. Maar het heeft toch ook wel weer zijn voordelen, hier is meer ruimte, meer mogelijkheden. In Amsterdam is alles al vol en duur.” (14)

We kunnen stellen dat diversiteit door veel respondenten uit ‘De Dichterlijke Vrijheid’ dus niet zo zeer sociaal wordt gewaardeerd, maar vooral symbolisch. In de gevallen waar wel sprake lijkt van sociale binding tot diversiteit, spelen de eigen etniciteit en institutionele sociabiliteiten buiten ‘De Dichterlijke Vrijheid’ een belangrijke rol.

7.3 Conclusie

Aan het begin van dit hoofdstuk stelden we ons de vraag hoe de sociale netwerken van de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zijn te typeren en hoe zij zich verhouden tot de buurt. Hoe kan deze vraag nu worden beantwoord?

We hebben gezien dat netwerken binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ondersteuning kunnen geven in alle domeinen van het dagelijks leven, praktisch, emotioneel en informatief. Binnen het woningcomplex komen zowel primaire als institutionele sociabiliteiten voor. De primaire sociabiliteiten zijn praktisch van aard en variëren dan van sociale controle, tot het uitwisselen van gunsten, goederen en diensten, maar worden soms ook gekenmerkt door emotionele verbondenheid waarbij het gaat om sociale relaties met een meer intiem karakter. Soms is deze intimiteit gerelateerd aan woonduur, soms op zich doorontwikkeldende reeds bestaande sociale relaties.

De institutionele verbondenheid bestaat enerzijds binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ uit de formele organisatie van gemeenschap (zie hoofdstuk 6). Formeel zijn alle bewoners met bovengenoemde instituties verbonden. De institutionele verbondenheid binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ bestaat anderzijds ook uit een vervlechting van werk- en woonsituatie waarbij sommige bewoners meervoudig met elkaar verbonden zijn waardoor ook privé en privaat geen harde scheiding kennen. Een deel van de bewoners waarvoor dit geldt is gezamenlijk het project ‘De Dichterlijke Vrijheid’ binnengestapt. Zij waren reeds vrienden en kenden elkaar van opleiding en/of werk. Hun onderlinge banden bestaan hierdoor niet alleen langer, maar zijn ook van zowel primaire als institutionele aard. In relatie tot de literatuur kunnen we opmerken dat er inderdaad hechte netwerken binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ bestaan, maar dat deze dus lang niet allemaal nieuw zijn. De reeds bestaande relaties van dit deel van de bewoners hebben effect op de gemeenschapsvorming binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Een deel van deze bewoners heeft strategische posities ingenomen in de sociale instituties van ‘De Dichterlijke Vrijheid’. Voor dit deel van de bewoners vormt het netwerk een *stimulerende* omgeving die weet hoe het werkt. Zij werken samen in georganiseerd verband en versterken elkaar waar nodig.

Op buitenstaanders en de meer individualistische bewoners, heeft deze institutionele verbondenheid echter ook effect, maar dan op een uitsluitende wijze. Mogelijke veranderingen in de verworven woonsituatie voeden een zekere angst. Zo bestaat er naast de *bedreiging van ‘gentricultuur’ an sich*, angst voor *waardevermindering* van het woningbezit en angst voor de mogelijke gevolgen van juist de *individuele vrijheden* van eigenaar-bewoners zélf. Van de veronderstelde tolerantie en openheid van de creatieve klasse is kijkend naar het gedrag binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ geen sprake. Door mogelijke differentiatie in het ‘vertrouwde’ aan ‘gentripuntuur’ gekoppelde bewonersprofiel zijn met name de collectivistische bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ bang een deel van hun controle en beheersing te verliezen en worden beheersingsinstrumenten en institutionele netwerken reactionair ingezet om zo de verworven woonsituatie te beschermen.

De individualistische bewoners hebben echter veel minder met de regeldrang en zien hun handelingsvrijheid én dat van anderen juist beperkt. Het handelen gebaseerd op idealen als 'keuzevrijheid' en 'zeggenschap' en de 'ruimte voor eigen invulling', zoals deze symbolisch is opgenomen in de naam 'De Dichterlijke Vrijheid', wordt in de gevallen van de meer individualistische bewoners beperkt door de collectiviteit en de formele organisatie van gemeenschap. Van starheid van contractualiteit is veel minder sprake op het moment dat het gaat om leden van de *peergroup* zelf, de collectivistische bewoners. Soms worden *gemeenschappelijke eigenschappen*, bijvoorbeeld het collectivistische karakter of het hebben van kinderen, gebruikt als *legitimatie voor de flexibilisering van contractualiteit*. Onderling bouwt een deel van de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' dus gezamenlijk aan netwerken met enkele collectieve waarden die reeds in het vorige hoofdstuk zijn besproken als uitgangspunt.

De verwachting, zo zagen we in hoofdstuk 2, is dat de in Spangen neergestreken creatieve klasse óók voor de rest van de buurt van blijvende betekenis zal zijn. We hebben daarom ook gekeken of er ondanks de in het vorige hoofdstuk besproken sociale desidentificaties tussen de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' en de buurt, tóch gezamenlijk aan netwerken wordt gebouwd die elkaar versterken. De veronderstelling is immers dat de creatieve klasse vanwege haar tolerante en open houding in relatie tot diversiteit deze sociale afstand weet te overbruggen. We zijn hierbij gestuit op twee belemmerende factoren. Enerzijds verkleint ruimtelijk determinisme de ontmoetingskansen tussen bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' en andere buurtbewoners, anderzijds zijn de bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' niet of nauwelijks sociaal verbonden aan de wijk.

Afgezien van mogelijk negatieve sociale identificaties met betrekking tot de beleving van de omliggende buitenruimte en het gedrag van sommige buurtbewoners, draagt ook de fysieke aard van het woningcomplex 'De Dichterlijke Vrijheid' *an sich* bij aan deze ervaren sociale afstand. De binnentuin is ommuurd door de verschillende woningen aan de Balkenstraat, de Nicolaas Beetsstraat, de Wallisweg en de Spangensekade en alleen vanuit de benedenwoningen met tuin of via een poort vanaf de Nicolaas Beetsstraat toegankelijk voor bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid'. Door de beslotenheid van de tuin is de ontmoetingskans tussen bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' en buurtbewoners aanzienlijk kleiner. Daar komt nog bij dat in veel woningen ook de (woon)keuken aan de achterzijde van de woning is geplaatst. De voorzijde wordt veelal alleen gebruikt als fietsenstalling of bergruimte, waardoor zichtlijnen vanuit de woning naar de straat ontbreken. De woningen zijn dus totaal niet gericht op de straat en buurt. Eén van de respondenten, een architect, gebruikt zelfs de term '*gated community*'. Het naar binnen gerichte karakter heeft ook effect op de kinderen die wonen in het woonblok en buiten Spangen naar school gaan. De binnentuin, zoals één van de respondenten het verwoordt, is 'hún wereld', of 'het kasteel'. De consequentie van deze besloten en deels afgeschermd woon- en recreatiezone is dat volwassenen maar ook kinderen dus minder of niet op straat te vinden

zijn. Omdat het sociale leven zich met name onder gelijkstemden afspeelt in de gemeenschappelijke binnentuin, waarbinnen diversiteit in eigen gelederen in sommige opzichten al als problematisch wordt ervaren, is de kans op reproductie en zelfs het vergroten van sociale afstand tot de buurt door de afwezigheid van sociale interactie ('samen dingen doen'), onderlinge communicatie ('contact en afstemming') en publieke familiariteit ('bekend zijn met') een reëel gevaar.

Bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' ondernemen niet of nauwelijks stappen om mensen te leren kennen met een andere achtergrond dan zichzelf. Evenmin bestaat niet of nauwelijks de behoefte om mensen te leren kennen van buiten het eigen woningcomplex. Er zijn twee activiteiten die uit de verschillende interviews naar voren zijn gekomen waarbij bewoners van 'De Dichterlijke Vrijheid' hulpbronnen hebben aangewend en gemobiliseerd ten gunste van de buurt. Beide keren ging het om de aankleding van de buitenruimte waaraan vooral *zijzelf* weinig plezier beleven en waarbij andere buurtbewoners anders dan de nieuwbouw niet zijn betrokken.

Sociale binding met de wijk is dus niet of nauwelijks aanwezig. Toch ervaren de meeste respondenten een zeker woonplezier dat is verbonden met de wijk en met diversiteit. Bij het grootste deel van de bewoners is diversiteit niet zo zeer van sociale betekenis, maar veel meer van *symbolische betekenis*. Soms hangt deze symbolische betekenis samen met de *consumptie van diversiteit*, waarbij de omgeving wordt gebruikt als decor waartegen de *eigen identiteit* wordt vormgegeven. Deze consumptie van diversiteit kan te maken hebben met het verkrijgen van een mate van *anonimiteit*, *distinctie*, met de consumptie van *goederen*, maar kan ook betrekking hebben op de consumptie van *betaalbare woonruimte*. In de gevallen waar wel sprake lijkt van sociale binding tot diversiteit, spelen, de *eigen etniciteit én institutionele sociabiliteiten buiten 'De Dichterlijke Vrijheid' een belangrijke rol*. Het gaat hier dan bijvoorbeeld om mensen die beroepsmatig met verschillende culturen en diversiteit te maken hebben, zoals sociale professionals en mensen die werken in een internationaal georiënteerde werkomgeving, óf om mensen die *zélf* een andere etniciteit hebben.

8. Conclusies

In de voorgaande hoofdstukken zijn we op zoek gegaan naar een antwoord op de vraag hoe bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ in Spangen in Rotterdam gemeenschap vormen na gentripunctuur. We hebben hiertoe de effecten van gentripunctuur, een vorm van gestuurde gentrification waarbij het gaat om kleinschalige fysieke ingrepen in de wijk waarbij bewoners zelf hun woning ontwikkelen, geanalyseerd op de sociale woonomgeving. We hebben hierbij zowel gemeenschapsvorming binnen als buiten de muren van het woningcomplex nader bestudeerd. Hoe kunnen we de centrale vraagstelling van dit onderzoek, namelijk op welke manieren bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ gemeenschap vormen en welke mechanismen hieraan ten grondslag liggen, nu beantwoorden?

De bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ laten zich vooral typeren als de blanke autochtone creatieve middenklasse waarvan een belangrijk deel collectivistische karakteristieken kent. De gemiddelde leeftijd van de respondenten ligt rond de 38 jaar. De meesten zijn hoogopgeleid en werkzaam in de creatieve sector, zoals de kunsten, media, de professionele dienstverlening of het onderwijs. De bewoners zijn veelal tweeverdieners waarbij parttime dienstverbanden niet zelden worden gecombineerd met het zelfstandig ondernemerschap. Zowel hun inkomen als de gemiddelde WOZ-waarde van de woning ligt boven het gemiddelde van Spangen. Voor wat betreft hun motieven om deel te nemen aan het project en in Spangen te gaan wonen, geven de respondenten aan dat met name de gunstige prijs, de invloed en betrokkenheid bij de ontwikkeling van de woning én het type woning, oorspronkelijk gebouwd in de jaren dertig, doorslaggevend zijn geweest. Het betreft in het geval van onze respondenten dus vooral economische en culturele motieven.

In het algemeen kunnen we stellen dat de gemeenschapsvorming in ‘De Dichterlijke Vrijheid’ in zekere mate verrassend is. Veel bewoners trekken zich tegenwoordig immers terug in het privé-domein, de eigen woning. De collectieve binnentuin die alleen toegankelijk is voor bewoners uit het blok, speelt hierbij een belangrijke rol en faciliteert het proces van gemeenschapsvorming. Ondanks een toegenomen mobiliteit en technologische ontwikkelingen speelt lokaliteit in relatie tot ‘wonen’ een heel belangrijke rol. Gemeenschapsvorming moet hierbij niet op buurt- of wijkniveau, maar op het niveau van het woningcomplex worden bekeken.

8.1 Gemeenschapsvorming binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’

Binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is zowel sprake van primaire als van institutionele sociabiliteiten. Netwerken kunnen dan ook steun geven in alle domeinen van het dagelijks leven, praktisch, emotioneel en informatief. Dit is afhankelijk van hoe de bewoners met elkaar verbonden zijn. Soms is de binding alleen praktisch van aard, maar er zijn ook relaties met een meer intiem karakter. Deze intimiteit is soms gerelateerd aan woonduur. Door samen te participeren in het project en te wonen in hetzelfde woningcomplex waarbij een binnentuin wordt gedeeld, ontstaan en ontwikkelen zich sociale

relaties. Soms hangt deze intimiteit samen met zich doorontwikkellende reeds bestaande sociale relaties. Enkele projecttrekkers en mensen die elkaar reeds kenden via werk en/of opleiding zijn gezamenlijk het project binnen gestapt. Privé en privaat kennen bij hen geen harde scheiding. Ze worden gekenmerkt door collectivistische karakteristieken en zijn meervoudig met elkaar verbonden. Niet in de laatste plaats is de onderlinge verbondenheid gerelateerd aan ‘cultuur als leefstijl’.

Collectieve identificaties verlopen langs twee belangrijke sporen. Enerzijds langs het spoor van contractualiteit en formele organisatie en anderzijds langs het spoor van gedeelde verhalen en ‘place making’.

Met betrekking tot *contractualiteit en de formele organisatie van gemeenschap* kunnen we stellen dat gemeenschapsvorming binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ niet geheel vanzelfsprekend is. Bewoners hebben zich geconformeerd aan zekere leefregels en afspraken die zijn opgenomen in het algemeen reglement. Voorgestructureerde instituties, zoals de Algemene Ledenvergadering, de Vereniging van Eigenaren en verschillende commissies zoals bijvoorbeeld een tuincommissie, zien toe op toezicht en handhaving. De algemene email zorgt ervoor dat iedereen binnen het blok eenvoudig te bereiken is. Een deel van de bewoners, vooral de bewoners die elkaar al kenden voor het project, hebben in bovengenoemde instituties strategische posities ingenomen hetgeen hen in staat hún ideale gemeenschap te vormen en hún woonomgeving veilig, overzichtelijk, controleerbaar en op orde te houden. Zij werken samen in een georganiseerd verband en versterken elkaar waar nodig, waarbij ‘De Dichterlijke Vrijheid’ voor hen een stimulerende omgeving vormt.

Naast de formele en voorgestructureerde organisatie van gemeenschap spelen *gedeelde verhalen en ‘place making’* een belangrijke rol bij de *informele en symbolische organisatie van gemeenschap* binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’. De collectieve binnentuin is hierbij het belangrijkste symbool van gemeenschappelijkheid en de gedeelde ‘gentricultuur’: het heeft een open en overzichtelijk karakter, zorgt voor een gezamenlijke verantwoordelijkheid, faciliteert gezamenlijk geprogrammeerde activiteiten, maar ook gezamenlijke spontane activiteiten en vormt tevens een veilig en groen speeldomein voor kinderen. Er wonen inmiddels veel kinderen in het blok. De meeste gezinnen met kinderen wonen in benedenwoningen en hebben direct toegang tot de tuin. De collectieve binnentuin én de aanwezigheid van de kinderen zorgt voor onderlinge familiariteit, communicatie, verwantschap én sociale interactie. Hierdoor zijn in de loop der tijd ongeschreven regels en sociale codes ontstaan met betrekking tot gebruikswaarden van de collectieve binnentuin en sociale omgangsvormen. Door familiariteit en verwantschap zijn er vooral cultuurtjes ontstaan rondom het gedrag van kinderen. We kunnen concluderen dat cultuur binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zich niet beperkt tot ‘cultuur als leefstijl’, met slechts symbolische waarde(n), maar dat ‘place making’ fungeert als cultuurgenerator, waarbij dus ook nieuwe alledaagse routines ontstaan.

Naast het faciliterende karakter kent de tuin ook een dicterend karakter. Het is óók de plek waar collectiviteit individualiteit overstijgt en waar collectiviteit en individuele leefsferen elkaar raken. Binnen ‘De Dichterlijke Vrijheid’ is er daarom controle en toezicht op de totstandkoming en instandhouding van de gezamenlijke ‘gentricultuur’. Door beheersingsinstrumenten en institutionele netwerken reactionair in te zetten wordt de verworven woonsituatie beschermd en worden bedreigingen voor de ‘gentricultuur’ *an sich*, zoals bijvoorbeeld waardevermindering, symbolisch en financieel, door bijvoorbeeld de instroom van andere leefstijlen en culturen, aangepakt. Zo fungeert de tuincommissie als beheersingsinstrument van gentrypunctuur, dat zekere culturele normen en waarden, gekoppeld aan leefstijl, in zekere mate dicteert en uitdraagt. Diversiteit wordt hierbij in zekere zin dus als problematisch ervaren. Dit is een paradoxale notie in relatie tot de veronderstelde tolerante en open houding van de creatieve klasse.

De collectieve identiteit van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ laat zich vooral kenmerken door een soort ‘dorpsheid’, waarbij ‘vertrouwdheid’, ‘veiligheid’ en ‘vrijheid’ een belangrijke rol spelen en een liefde voor de oude stad. Ook deze noties zijn paradoxaal in relatie tot de mondiale stad Rotterdam, de multiculturele wijk Spangen en de veronderstelling van beleidsmakers dat de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ook van blijvende betekenis zullen zijn en blijven voor de rest van de buurt. Het is juist deze collectieve identiteit die een belangrijke rol speelt in verdere in- en uitsluitingsprocessen binnen de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’, voor bijvoorbeeld de meer individualistische bewoners of bewoners met een andere leefstijl of etniciteit, maar vooral ook buiten de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’.

8.2 Gemeenschapsvorming buiten ‘De Dichterlijke Vrijheid’

Collectieve identificaties in relatie tot de buurt zijn voornamelijk negatief. De sociale desidentificaties staan haaks op het dorps karakter, monoculturaliteit, vrijheid, veiligheid en vertrouwdheid. In relatie tot de buurt zorgen verrommeling, asociaal gedrag, verschraling, agressiviteit, onveiligheid, culturele diversiteit en culturele tegenstellingen voor een belangrijk deel van de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ dat zij naar binnen gericht opereren in Spangen. Ze *wonen* vooral in hun eigen dorp ‘De Dichterlijke Vrijheid’.

In relatie tot de buurt trekt het grootste deel van de bewoners zich dus weldegelijk terug in het privé-domein terwijl verondersteld werd dat de creatieve klasse vanwege haar tolerante en open houding in relatie tot diversiteit deze sociale afstand juist zou weten te overbruggen. In dit onderzoek zijn we op twee belemmerende factoren gestuit. Enerzijds verkleint ruimtelijk determinisme de ontmoetingskansen tussen bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en andere buurtbewoners. Anderzijds zijn de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ niet of nauwelijks sociaal verbonden met de wijk.

Door de beslotenheid van de tuin is de ontmoetingskans tussen bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ en buurtbewoners aanzienlijk kleiner. Daar komt bij dat in veel woningen ook de (woon)keuken aan de achterzijde van de woning is geplaatst. De voorzijde wordt veelal alleen gebruikt als fietsenstalling of bergruimte, waardoor zichtlijnen vanuit de woning naar de straat ontbreken. De woningen zijn dus totaal niet gericht op de straat en de buurt. Het naar binnen gerichte karakter heeft ook effect op de kinderen die wonen in het woonblok. De consequentie van deze beslotenheid is dat de kinderen uit ‘De Dichterlijke Vrijheid’, die vaak al buiten Spangen naar school gaan, ook niet of nauwelijks op straat te vinden zijn. De kans op reproductie en zelfs het vergroten van sociale afstanden tot de buurt door de afwezigheid van sociale interactie (‘samen dingen doen’), onderlinge communicatie (‘contact en afstemming’) en publieke familiariteit (‘bekend zijn met’) vormen een reëel gevaar en kunnen leiden tot processen die verdere vervreemding en polarisatie in de hand werken. Bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ ondernemen niet of nauwelijks stappen om mensen te leren kennen met een andere achtergrond dan zichzelf. Evenmin bestaat niet of nauwelijks de behoefte om mensen te leren kennen van buiten het eigen woningcomplex. Van sociale binding van bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ met de wijk Spangen is niet of nauwelijks sprake. Toch ervaren de meeste respondenten een zeker woonplezier dat is verbonden met de wijk en met diversiteit. Bij het grootste deel van de bewoners is diversiteit hierbij niet zo zeer van sociale betekenis, maar vooral van *symbolische betekenis*. Soms hangt deze symbolische betekenis samen met de *consumptie van diversiteit*, waarbij de omgeving wordt gebruikt als decor waartegen de *eigen identiteit* wordt vormgegeven. In sommige gevallen gaat het om letterlijke consumptie van diversiteit in relatie tot goederen en producten. Soms gaat het vooral om *betaalbare woonruimte*. In de gevallen waar *wel* sprake is van sociale binding tot diversiteit, spelen, de *eigen etniciteit en institutionele sociabiliteiten buiten ‘De Dichterlijke Vrijheid’* een belangrijke rol. Het gaat hier dan bijvoorbeeld om mensen die *beroepsmatig met verschillende culturen en diversiteit te maken hebben*, zoals sociale professionals en mensen die werken in een internationaal georiënteerde werkomgeving, of om mensen die *zélf een andere etniciteit* hebben.

Wat betekenen bovenstaande noties in relatie tot enkele beleidsverwachtingen rondom gentripunctuur? Gentripunctuur streeft naar een fysiek én sociaal gezonde wijk, waarbij de veronderstelling is dat de nieuw aangetrokken welgestelde groep bewoners niet alleen zorgt voor een verandering in de gebouwde omgeving, maar dat deze groep een blijvende actieve en betrokken rol blijft spelen ook bij rest van de buurt. Gentripunctuur roept op om met andere middelen méér maatschappelijk rendement te bereiken. Deze verwachtingen veronderstellen een zekere sociale binding in relatie tot de buurt. Hoewel de bewoners institutioneel en symbolisch zijn verbonden met de wijk, is er van sociale binding niet of nauwelijks sprake. Van eventueel overbruggend contact waarbij bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ cultureel en sociaal kapitaal inzetten en omzetten op een manier waarbij ook gevestigde buurtbewoners profiteren, is geen sprake. Het project heeft vooral de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ extra status en prestige gegeven. Hoewel er van sociale cohesie binnen de muren

van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zeker sprake is, houdt deze juist de sociale afstand in relatie tot de buurt in stand.

8.3 Overwegingen

Gemeenschapsvorming na gentrification is zowel binnen als buiten de muren van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ meervoudig problematisch. Voor eventueel vervolg onderzoek zou het interessant zijn stil te staan bij de volgende vier overwegingen.

Ten eerste is er de paradox van het beeld van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ als een vertrouwd en veilig ‘dorp’ in een mondiale stad. Dit ‘dorp’ betreft een gesloten systeem, met sociale instituties die zijn gericht op het in stand houden en reproduceren van ‘gentricultuur’ met een *bureaucratisering van een in principe dynamisch concept als leefstijl en regeldrang* tot gevolg. Deze bureaucratisering komt tot stand op basis van ideologische, sociaaleconomische, etnische of culturele argumenten, of een combinatie van de hiervoor genoemde argumenten. De veronderstelde ‘tolerantie’ en ‘openheid’ van de creatieve klasse zijn dus in dit geval niet houdbaar. Het beeld dat beleidsmakers hebben van *de* creatieve klasse is hiermee geproblematiseerd. Deels heeft de creatieve klasse in het geval van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zelfs al problemen met diversiteit binnen de eigen gemeenschap. Is er in het geval van gentrypunctuur in Spangen misschien eerder sprake van een eenzijdige ‘cultuurimplementator’ dan van een recursief proces zoals ‘place making’, dat fungeert als ‘cultuurgenerator’?

Ten tweede zorgen *morfologische kenmerken*, zoals het besloten en afgesloten karakter van de binnentuin, het naar binnen gerichte karakter van de woningen en de fysieke ligging van het woonblok aan de rand van Spangen, voor *ruimtelijk determinisme* met verdere vervreemding, een gebrek aan publieke familiariteit en reproductie van sociale afstand tot gevolg. De ontmoetingskans met andere buurtbewoners is door het afgesloten woondomein immers veel kleiner. Moet hiervoor niet meer aandacht komen bij stedelijke renovatie en/of nieuwbouwplannen?

Ten derde is er de ‘*creatieve klasse*’ als een *klasse für sich* waarbij de leden van de ‘creatieve klasse’ kleine ondernemers zijn die makkelijk en veelvuldig schakelen tussen publiek, privé en privaat en idealen als ‘keuzevrijheid’ en ‘zeggenschap’ nastreven. Deze idealen leiden vooral tot een *eenzijdige verrijking van reeds geïnstitutionaliseerde netwerken*. Het zijn immers vooral de bewoners van ‘De Dichterlijke Vrijheid’ zélf, die als individu profiteren door hun kennis omtrent beleidscodes en ambtelijke structuren optimaal te benutten, waardoor zij status, waarde en prestige ontlenen aan het project. Hoewel ‘De Dichterlijke Vrijheid’ met veel gemeenschapsgeld tot stand is gekomen en verschillende subsidies zijn aangesproken, profiteren andere individuen in de buurt hier niet of nauwelijks van. Kan dit polarisatie in de hand werken?

Ten vierde is het project ‘De Dichterlijke Vrijheid’ in Spangen een typisch voorbeeld van publiekprivate samenwerking, waarbij de gemeente Rotterdam fungeert als collaborator, regulator en

competitor. De gemeente heeft enerzijds zelf, in het kader van de (inter)nationale grootstedelijke concurrentie, belang bij een leefbaar Spangen en wil tevens ruimte bieden aan nieuwe initiatieven uit de samenleving, omdat overheden oplossingen zoeken voor een toegenomen differentiatie in woonwensen en leefstijlen. Door de koppeling van enerzijds het gemeentelijk belang van een leefbaar Spangen en anderzijds de kans voor een groep bewoners om zelf naar eigen inzicht collectief een woning te ontwikkelen midden in de stad, ontstaat een situatie waarbij toekomstige bewoners via onverankerde arrangementen rechtstreeks zaken doen met de gemeente. Leidt dit tot mogelijke verwerving van *selectieve vrijheden*, zoals 'keuzevrijheid' en 'zeggenschap', en staat dit dan niet op gespannen voet met democratie?

Geraadpleegde literatuur

Blokland, T. (2005). *Goeie buren houden zich op d'r eigen. Buurt, gemeenschap en sociale relaties in de stad*. Den Haag: Dr. Gradus Hendriks-stichting.

Blokland-Potters, T.V. (2006). *Het sociaal weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*. Opbouwteksten 21. Den Haag: Dr. Gradus Hendriks-Stichting.

Blokland, T. (2009). *Celebrating Local Histories and Defining Neighbourhood Communities* "Place-making in a Gentrified Neighbourhood". *Urban Studies*, 46(8), 1593-1610.

Blokland, T. en G. van Eijk (2010). *Do People Who Like Diversity Practice Diversity in Neighbourhood Life? Neighbourhood Use and the Social Networks of 'Diversity-Seekers' in a Mixed Neighbourhood in the Netherlands*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36: 2, 313-332.

Butler, T. (2003). *Living in the Bubble: Gentrification and its 'Others' in North London*. *Urban Studies*, 40(12), 2469-2486.

Clark, E. (2005). *Gentrification in a Global Context. The new urban colonialism*. Londen: Routledge.

COS (2006). *Analyse gemeenteraadsverkiezingen 2006*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS).

COS (2010). *Feitenkaart. Inkomensgegevens Rotterdam op deelgemeente- en buurt- niveau 2008*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS)

Crone, J. (2005). *Gentripunctuur in Spangen*. *Het Experiment*, 1, 4-6.

Davidson, M. en L. Lees, (2004). *New-build 'gentrification' and London's riverside renaissance*. *Environment and Planning – Part A*, 37(7), 1165 – 1190.

De Dichterlijke Vrijheid. Klushuizen Wallisblok Rotterdam (2009). ds+V, SEV, gemeente Rotterdam. Rotterdam: SEV (dvd).

De Dichterlijke Vrijheid. Stadsvernieuwing voor Doe-het-zelvers (2009). Ministerie van VROM/WWI. Rotterdam: Gallo Media Productions (film op: http://www.youtube.com/watch?v=PeXR_V6hTKQ). Geraadpleegd op 1-11-2011).

- Deinema M. en R. Kloosterman (2009). *De stad en de kunst van het verdienen. Culturele industrieën in twintigste-eeuws Nederland*. In L. Lucassen en W. Willems (Red.) , *Waarom mensen in de stad willen wonen 1200 – 2010* (pp 200-228). Amsterdam: Bert Bakker.
- Elias, N. en John L. Scotson (1994). *The Established and the Outsiders. A Sociological Enquiry into Community Problems*. London: SAGE Publications Ltd.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the creative class...and how it's transforming work, leisure, community, & everyday life*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2003). *Cities and the Creative Class*. In J. Lin, R. Mele, *The Urban Sociology Reader* (pp.290-301). London & New York: Routledge.
- Fortuin, C. C. en P. F. van der Graaf (2006). *De stad verhaalt van de stad. Rotterdamse lokale identiteit en cultuur als hulpbron*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Gemeente Rotterdam (2008). *Rapportage Hot spotaanpak*. Rotterdam: Audit Services Rotterdam.
- Glass, R. (1964). *Introduction: aspects of change*, in: Centre For Urban Studies (Red.) *Aspects of Change*, London: MacGibbon and Kee xiii-xlii.
- Hackworth, J. en N. Smith, (2001). *The changing state of gentrification*. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 92 (4), 464-477.
- Hadioui, I, El (2009). *De Straten-Generaal. Naar een stadssociologisch perspectief op jeugdculturen*. (Unpublished paper)
- Hamers, D. en J. Tennekes (2008). *Voor een beperkt publiek. De effecten van besloten wooncomplexen op het publieke domein in Nederland*. *Krisis Tijdschrift voor actuele filosofie*, 2, 18-36.
- Hamnett, C. (1984). *Gentrification and residential location theory: a review and assessment*, in: D.T. Herbert and R. J. Johnston (ed.) *Geography and the Urban Environment: Progress in Research and Application*, 6, 283–319. London: John Wiley.
- Hamnett, C. (2003). *Gentrification and the middle-class remaking of Inner London, 1961-2001*. *Urban Studies*, 40(12), 2401-2426.

Hoofs, G. (2006). *Bloemkool & Kebab naar een vernieuwde nieuwe truttigheid*. VHV-bulletin, 3, 37-40.

Hulshof, I. (2008). *De Dichterlijke Vrijheid; Poetic Freedom*. Gesproken tekst op het 44^e ISOCARP Congres 2008. Urban Growth without Sprawl. A way Towards Sustainable Urbanization. Dalian, China.

Jacobs, D. (2009a). *Een creatieve stad is meer dan een stad van creatievelingen*. In S. Franke en G. Hospers (Red.), *De levende stad. Over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs* (pp 57-68). Amersfoort: Martien de Vletter.

Jacobs, D. (2009b). *Creatief innovatiebeleid?* Amsterdam: Vossiuspers.

Land, M. van der (2004). *Vluchtige verbondenheid: stedelijke bindingen van de Rotterdamse nieuwe middenklasse*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lees, L. (2003). *Super-gentrification: The Case of Brooklyn Heights, New York City*. Urban Studies, 40(12), 2487-2509.

Lees, L., Slater, T. & Wyly, E. (2008). Chapter 5. *Contemporary Gentrification*. In Lees L., Slater, T. & Wyly, E (Red.), *Gentrification* (pp 163-187). London & New York: Routledge.

Ley, D. (1994). *Gentrification and the Politics of the New Middle Class*. Uit: *The gentrification reader 2010* onder redactie van L. Lees, T. Slater & E. Wyly (Red.). Londen: Routledge.

Marques, E. (2010). *How do social networks and segregation matter for urban poverty?* Unpublished paper.

Metaal, S. (2007). *Gentrification, een overzicht*. Tijdschrift voor architectuur, 73, 7-28.

Oudenampsen, M. (2007). *Amsterdam™, an Entrepreneurial City*. In BAVO (Ed.), *Urban Politics Now: Re-imagining Democracy in the Neo-liberal City*, (pp. 110-127) Rotterdam: NAI.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

- Reijndorp, A. (2004). *Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Sassen, S. (2006). *Cities in a world economy*. Thousand Oaks: Pine Forge Press, 3rd edition.
- Senternovem (2009). *Duurzaam bouwen: doe het samen*. Utrecht: Senternovem.
- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement.
- SEV (2007). *Aanpak verloederd particulier woningbezit*. Rotterdam: SEV.
- SEV (2008). *Evaluatierapport Wallisblok Experiment*. Rotterdam: SEV.
- SEV Realisatie (2009). *Symposium Klushuizen. Een verrijking van het arsenaal in de stedelijke vernieuwing*. Rotterdam: SEV Realisatie.
- Simon, P. (2006). Chapter 10. *Gentrification of Old Neighborhoods and Social Integration in Europe*. In Kazepov, Y. (Red.), *Cities of Europe. Changing Contexts, Local Arrangements and the Challenge of Urban Cohesion* (pp 210-132). Oxford: Blackwell P.
- Smith, N. (1987). *Gentrification and the Rent Gap*. Uit: *Annals of the Association of American Geographers*, 77 (3), 462-465.
- Smith, N. (2000). *Gentrification*, in: R.J. Johnston, D. Gregory, G. Pratt, and M. Watts (Red.) *The Dictionary of Human Geography* 4th ed., Oxford: Blackwell 294-296.
- Steenhuis M, L. Voerman, J. van Doorn en D. Kerklaan (2009). *Spangen - Rotterdam cultuurhistorische verkenning*. Schiedam: Steenhuis Stedenbouw/landschap en Urban Fabric.
- Sour, A. (2009). *169 Klushuizen; van experiment tot instrument*. Rotterdam: Episode Publishers.
- Uitermark, J., J.W. Duyvendak en R. Kleinhans (2007). *Gentrification as a governmental strategy. Social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam*. *Environment and Planning, A* 39(1), 125-141.
- United Nations Centre for Human Settlements (2001). *Cities in a Globalizing World Global Report on Human Settlements 2001. Chapter four The changing context and directions of urban governance* (pp.

57-68). *Chapter Five Politics of the global city: claiming rights to urban spaces* (pp. 69-76). London: Earthscan publications Ltd.

Veldboer, L. (2006). *Op zoek naar de voorbeeldige middenklasse*. *Sociologie*, 3, 288-301.

Veldboer, L., R. Engbersen, J. W. Duyvendak, M. Uytterlinde (2008). *Helpt de middenklasse? Op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag: Nicis Institute.

Voet, H.A. en H.J.S. Klaassen (2007). *Rotterdam door de tijd. Deel 12. Delfshaven, Bospolder, Tussendijken, Spangen*. Capelle aan den IJssel: Uitgeverij Voet.

Vijgen, J. en R. Van Engelsdorp Gastelaars (1986). *Stedelijke bevolkingscategorieën in opkomst. Stijlen en strategieën in het alledaags bestaan*. Nederlandse Geografische Studies nr. 22. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/KNAW.

Vuijsje, H. (1977). *Nieuw Vrijgestelden. De opkomst van het spijkerpakkenproletariaat*. Baarn: In den Toren.

Wieringa, F. (2005). *Architectuurcases. Rotterdam in de aanbieding; de potenties van gratis woningen. Debat over positieve publiciteit voor Spangen, de creatieve klasse als katalysator en lef*. Rotterdam: Rotterdamse Raad voor Kunst & Cultuur.

<http://www.rrkc.nl/index.php?onderdeelID=2&paginaID=11&itemID=154>. Geraadpleegd op 29-10-2011.

VROM (2006). *Particulieren aan zet. Verbetering van de particuliere woningvoorraad*. Den Haag: Ministerie van VROM.

VROM-Raad (2009). *Wonen in ruimte en tijd. Een zoektocht naar sociaal-culturele trends in het wonen*. Advies 72. Den Haag: VROM-Raad.

Wouden, R. van der (2007). *Een nieuwe stedelijke agenda. Overwegingen voor een toekomstig grotestedenbeleid*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.

WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zoethout, R. (2005). *Particuliere investeringen in verouderde wijken. 'Gratis woningen met opknappverplichting'*. Amsterdam School of Real Estate: Amsterdam.

Zukin, S. (2005). *Chapter 2 Who's culture? Whose city?* In LeGates, R.T. & Stout, F. (Ed.), *The City Reader* (pp. 136-146). London & New York: Routledge.

Bijlage I Overzicht van onderzoeksactiviteiten

3 december 2010:	oriënterend gesprek op een school aan de Bilderdijkstraat met Hugo Post, voormalig opbouwwerker Delphi Opbouwwerk
10 december 2010:	interview Frans van Hulsten, adviseur Urbannerdam aan de Heemraadsingel te Rotterdam
21 januari 2011:	interview Hugo Post voormalig Opbouwwerker Delphi Opbouwwerk in de Creative Factory bij Maashaven.
4 februari 2011:	1 ^e testcase bewonersinterview op basis van topiclijst.
februari/maart 2011:	ontwikkeling survey vragenlijst
18 april 2011:	reservering ruimte in buurthuis Spiekman in Spangen t.b.v. kennismaking BA-studenten en voorlichting
27 april 2011:	bijeenkomst met bachelorstudenten: presentaties buurthuis Spiekman met Hugo Post en aansluitend wijkbezoek
10 mei 2011:	bestand aangemaakt op googledocs t.b.v. registratie adressen en afspraken
12 mei 2011:	alle adressen binnen 'De Dichterlijke Vrijheid' geflyerd met aankondiging
16 mei 2011:	2 ^e testcase op basis van concept survey vragenlijst
18 mei 2011:	vragenlijst met toegevoegde vragen BA-studenten definitief vastgesteld
20 mei 2011:	veldwerkbijeenkomst met BA-studenten, vragenlijsten uitgedeeld en werkwijze besproken
21 mei – 3 juni 2011:	veldwerk met BA-studenten verricht
7 juli 2011:	onderzoeksopzet definitief goedgekeurd
september /oktober 2011:	dataverwerking, analyse veldwerk en veldwerkverslag
8 november 2011:	alle nog niet bezochte adressen binnen 'De Dichterlijke Vrijheid' geflyerd met aankondiging tweede en laatste ronde gesprekken
12 – 30 november 2011:	veldwerk verricht en parallel analyse resultaten

Bijlage II Eerste brief aan bewoners

Rotterdam, 12 mei 2011

Geachte heer/mevrouw,

De laatste vijftien jaar is er behoorlijk gebouwd in Spangen. Mensen vanuit de wijk zelf, maar ook van daarbuiten zijn in deze nieuwe woningen gaan wonen. Nu het vernieuwingsproces zo ver gevorderd is, willen wij stilstaan bij de vraag wie die nieuwe bewoners zijn en welke relatie(s) zij met elkaar en de buurt hebben.

Onder leiding van Dr. Justus Uitermark (uitermark@fsw.eur.nl) en met de hulp van vier bachelorstudenten van de Erasmus Universiteit doen wij onderzoek naar gemeenschapsvorming na stedelijke vernieuwing. Hierbij richten wij ons op álle bewoners van de woningen aan het Piet Paaltjensplein, de Rhijnvis Feithstraat en de Dichterlijke Vrijheid in Spangen. In het kader van dit onderzoek is het van groot belang dat we u spreken over uw relaties met medebewoners en over uw relaties met de buurt. Dit interview zal ongeveer een uur in beslag nemen en de resultaten worden uiteraard volledig anoniem verwerkt. Wij zullen u daarom de komende twee maanden benaderen met de vraag met ons in gesprek te gaan.

Het leek ons niet correct u daarmee te overvallen, vandaar deze brief. Mocht u nu al enthousiast zijn en mee willen werken aan ons onderzoek, dan kunt u dit via onderstaand emailadres of telefoonnummer kenbaar maken.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd en hopen op een leerzaam gesprek.

Met vriendelijke groet,

Maria van Sorgen en Sander Sparenberg

Studenten aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit
msvansorgen@upcmail.nl

06-22.34.67.54

Bijlage III Tweede brief aan bewoners

Onderwerp: laatste interviews afstudeeronderzoek

Rotterdam, 8 november 2011

Geachte heer/mevrouw,

Net voor de zomer maakten wij u erop attent dat wij, twee studenten aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam, onder begeleiding van Dr. Justus Uitermark (uitermark@fsw.eur.nl) onderzoek doen naar gemeenschapsvorming na stedelijke vernieuwing. Hierbij richten wij ons op alle bewoners van de woningen aan het Piet Paaltjensplein, de Rhijnvis Feithstraat en de Dichterlijke Vrijheid in Spangen. Inmiddels hebben we al heel wat leuke en interessante gesprekken achter de rug.

In de week van zaterdag 12 november tot en met zaterdag 19 november doen wij nog een ronde interviews in de Dichterlijke Vrijheid. Omdat wij u nog niet eerder hebben gesproken, leek het ons een goed idee, u hiervan vooraf op de hoogte te brengen. De kans bestaat dus dat wij u de komende periode zullen benaderen met de vraag of u bereid bent met ons in gesprek te gaan over uw ervaringen als bewoner.

Graag stellen wij u een aantal vragen over uw relaties met medebewoners en over uw relaties met de buurt. Dit interview zal ongeveer een half uur in beslag nemen. Mocht u nu al enthousiast zijn en mee willen werken aan ons onderzoek, dan kunt u dit via onderstaand emailadres of telefoonnummer kenbaar maken.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd en hopen op een leerzaam gesprek.

Met vriendelijke groet,

Maria van Sorgen en Sander Sparenberg

Studenten aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit

ssparenberg@upcmail.nl

06-22.34.67.54

Bijlage IV Respondenten ‘De Dichterlijke Vrijheid’

Resp.	Etniciteit	Geslacht	Leeftijd	Beroepsprofiel	Kinderen	Leeftijd	Woning
1	Nederlands	V	42	Kinderopvang	1	6	Boven
2	Nederlands	V	47	Projectmanager Groen en Recreatie	1	6	Beneden
3	Nederlands	M	36	Strategisch ontwerp bureau	2	5 en 3	Beneden
4	Nederlands	V	40	Architect	2	8 en 8	Beneden
5	Nederlands	V	38	Ontwikkelaar bij woningcorporatie			Boven
6	Nederlands	M	44	Productontwerper	2	4 en 4	Beneden
7	Nederlands	V	59	Sociaal psychiatrisch verpleegkundige			Beneden
8	Nederlands	V	35	Architect			Beneden
9	Nederlands	M	47	Leerkracht			Boven
10	Nederlands	M	55	Docent kunst/ kunstenaar			Beneden
11	Nederlands	M	49	Toezicht Handhaving Milieudienst	3	14, 12 en 10	Beneden
12	Nederlands	V	18	Telefonisch enquêtrice			Beneden
13	Turks	M	30	Graafmachinist			Boven/ Beneden
14	Nederlands	M	46	Interieur architect	3	8, 6 en 6	Beneden
15	Nederlands	M	51	Technisch Consultant			Beneden
16	Nederlands	M	47	Architect			Beneden
17	Nederlands	V	41	Projectondersteuning	1	1	Beneden
18	Nederlands	V	61	Leerkracht			Boven
19	Indonesisch	M	33	Architect			Boven

Bijlage V Overige respondenten

20	Frans van Hulten	Urbannerdam
21	Hugo Post	Delphi Opbouwwerk
22	Machiel van Wolferen	Vrijwillig jongerenwerker / oud-bewoner Wallisblok

Bijlage VI Wie zijn de gentrifiers?

Opleiding (N=19)

	Middelbaar onderwijs	HBO	Universiteit
Aantal respondenten	1	10	8

Sector werk (N=19)

	Kunsten	Creatieve professionele dienstverlening	Sociale professionals	Anders
Aantal respondenten	1	11	4	3

Netto-inkomen per huishouden in € (N=19)

	Tot €3200	€3200 - € 4000	> €4000	Weet niet / geen antwoord
Aantal respondenten	7	7	3	2

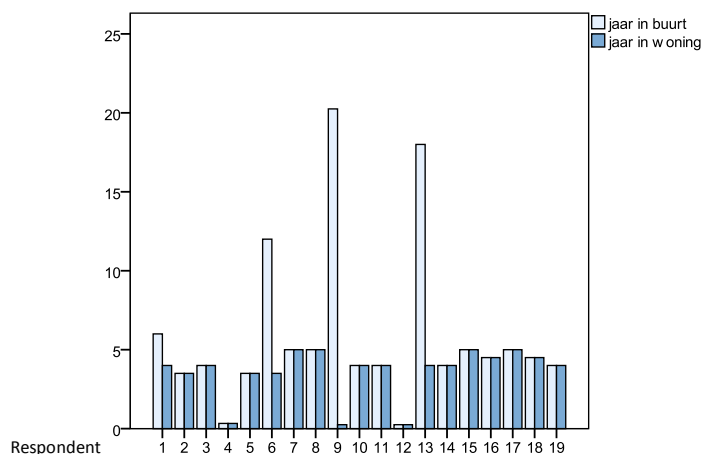
WOZ-waarde woning in € (N=19)

	€ 100.000 – €150.000	€150.000 – €200.000	€200.000 – €250.000	€250.000 – €300.000	€300.000– €350.000	Weet niet / Geen antwoord
Aantal respondenten	2	3	2	5	3	4

Vorige woonlocatie (N=19)

	Dezelfde buurt	Rotterdam West	Rotterdam Noord	Rotterdam Zuid	Rotterdam Centrum	Schiedam	Amsterdam
Aantal respondenten	1	6	6	1	2	1	2

Woontuur in jaren (N=19)

Bijlage VII Survey vragen ‘Gemeenschapsvorming na gentrification’

Onderstaande vragen hebben betrekking op uw persoonlijke situatie.

1. Wat is uw geslacht?
2. Wat is uw leeftijd in jaren?
3. Opleiding
 - a. Wat is uw hoogst afgeronde opleiding?
 - b. Welke opleiding is dit?
4. Heeft u inkomen uit werk?
Ja - ga naar vraag 5.
Nee - ga naar vraag 7.
5. Wat is uw dienstbetrekking?
Part-time / Full-time / Zelfstandig ondernemer / Anders, namelijk
6. Wat is uw beroep? Ga naar vraag 8
7. Wat is de status van uw werkloosheid?
Zoekende / Student / Gepensioneerd / Afgekeurd / Anders, namelijk

De volgende vragen gaan niet alleen over uw persoon, maar over uw huishouden.

8. Wat is ongeveer het totale netto-inkomen per maand van uw huishouden?
< € 500,-
€ 500,- tot € 750,-
€ 750,- tot € 1100,-
€ 1100,- tot € 1500,-
€ 1500,- tot € 2000,-
€ 2000,- tot € 2500,-
€ 2500,- tot € 3200,-
€ 3200,- tot € 4000,-
> € 4000,-
Weet niet / geen antwoord
9. Wat is de huidige samenstelling van uw huishouden?
10. Mijn huidige woning is:
een huurwoning uit de particuliere sector - ga naar vraag 12
een huurwoning van een woningcorporatie uit de vrije sector - ga naar vraag 12
een sociale huurwoning van een woningcorporatie - ga naar vraag 12
een koopwoning - ga naar vraag 11
11. De waarde van mijn woning ligt:
€ 50.000,- en € 100.000,-
€ 100.000,- en € 150.000,-
€ 150.000,- en € 200.000,-
€ 200.000,- en € 250.000,-
€ 250.000,- en € 300.000,-
€ 300.000,- en € 350.000,-
> € 350.000,-
12. Hoeveel jaren woont u in uw huidige woning?
13. Hoeveel jaren woont u in uw huidige buurt?
14. Waar woonde u voordat u uw huidige woning betrok?
In dezelfde buurt
In Rotterdam Oost
In Rotterdam West
In Rotterdam Noord
In Rotterdam Zuid
Elders, namelijk
15. Waarom heeft u voor uw huidige woning gekozen?
(meerdere antwoorden mogelijk)
Vanwege de ligging in de stad Rotterdam
Vanwege de diversiteit in de buurt
Vanwege de voorzieningen in de wijk

Vanwege de gunstige locatie ten opzichte van werk
 Dichtbij familie
 Dichtbij vrienden
 Gunstige prijs
 Verwachtingen toekomstige waardeontwikkeling
 Vanwege de invloed en betrokkenheid bij de ontwikkeling van de woning
 Het type woning spreekt mij aan
 Vanwege de bouwstijl
 Aanwezigheid tuin
 Gemeenschappelijke ruimte
 Vanwege gelijksoortige medebewoners

16. Mijn huidige woning is...
 een nieuwbouwwoning
 een gerenoveerde woning
 anders, namelijk

De volgende vragen gaan over het wonen in uw woningcomplex en over gemeenschappelijke normen.

17. Kunt u iets vertellen over hoe het is om in uw wooncomplex te wonen?
 Hoe gaan bewoners met elkaar om? Wat mag wel en wat mag niet in het wooncomplex?
18. Kunt u iets vertellen over de sfeer in uw woningcomplex? Waarom goed/slecht?
 Hoe denkt u dat anderen dit ervaren?
19. Zijn er binnen uw woningcomplex afspraken gemaakt met betrekking tot leefregels?
 Ja en ik ben betrokken geweest bij het opstellen ervan.
 Ja, maar ik ben niet betrokken geweest bij het opstellen ervan.
 Nee
20. Heeft u met betrekking tot leefregels een contract ondertekend?
 Ja, ik heb een contract ondertekend.
 Nee, ik heb geen contract ondertekend.
21. Is er in uw wooncomplex een huismeester of een complexbeheerder actief?
 Ja
 Nee
22. Kunt u iets vertellen over de verantwoordelijkheid van bewoners zelf met betrekking tot de leefbaarheid binnen uw wooncomplex?
23. Wat kunt u vertellen over actieve bewoners binnen uw wooncomplex?
 Wat ondernemen zij en waarom?
24. Wat kunt u vertellen over bijzondere gebeurtenissen binnen uw wooncomplex?
25. Wat kunt u vertellen over terugkomende activiteiten binnen uw wooncomplex?
 Waarom worden zij georganiseerd en wie is verantwoordelijk voor de organisatie?
26. Is er binnen uw wooncomplex een ...
 Nieuwsbrief
 Bewonerskrant
 Internetforum

De volgende vragen gaan over leefstijl.

27. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?
 (per uitspraak slechts een hokje aankruisen)
Helemaal
mee
eens | Mee
eens | Neutraal eens | Niet
mee
eens | Helemaal
niet mee |
|-------------------------|-------------|---------------|---------------------|----------------------|
- A. Ik woon hier met mensen bij wie ik mij thuis voel
 B. Ik woon hier met mensen die een zelfde leefstijl hebben
 C. De meeste bewoners in dit complex zitten in dezelfde levensfase
 D. In dit complex wonen mensen met ongeveer hetzelfde inkomen
28. Hoe brengt u uw vrije tijd door?

De volgende vragen gaan over relaties met medebewoners.

29. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?
(per uitspraak slechts een hokje aankruisen)

Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
-------------------------	-------------	----------	---------------------	------------------------------

- A. Ik ben sterk op medebewoners gericht
 B. Ik bezoek medebewoners in hun huis
 C. Ik leen spullen en wissel gunsten uit met medebewoners
 D. In gevallen van nood staan medebewoners voor me klaar
 E. Ik ken veel medebewoners bij naam
 F. Ik maak regelmatig een praatje met medebewoners
 G. Sommige medebewoners zijn echte vrienden

30. Hoe omschrijft u het contact met medebewoners van uw wooncomplex?

31. Welke informatie deelt u met uw medebewoners van uw wooncomplex?

De volgende vragen gaan over relaties met de buurt.

32. Hoe vaak ontmoet u andere buurtbewoners, dus mensen van buiten uw wooncomplex, in een andere omgeving?
(per uitspraak slechts een hokje aankruisen)

Nooit	Soms	Niet van van toe- passing	Regel- matig	Vaak
-------	------	---------------------------------	-----------------	------

- A. Op het werk
 B. Tijdens het winkelen
 C. Op politieke bijeenkomsten
 D. Op of bij school
 E. Op de sport- of recreatievereniging
 F. In horecagelegenheden
 G. Bij vrijwilligersorganisaties
 H. In het buurthuis
 I. In een gebedshuis
 J. In de bewonersorganisatie

33. Maakt u gebruik van voorzieningen in de buurt, zo ja welke en hoe vaak?
(winkels, scholen, sport- of recreatieverenigingen, horeca, speelvoorzieningen)

34. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?
(per uitspraak slechts een hokje aankruisen)

Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
-------------------------	-------------	----------	---------------------	------------------------------

- A. Als mensen in de buurt iets organiseren dan ervaar ik dat eerder als iets dat 'wij' doen dan dat 'zij' iets doen
 B. Het wonen in deze buur geeft me een gemeenschapsgevoel
 C. Ik maak regelmatig een praatje met mensen uit de buurt

De volgende vragen gaan over veiligheid

35. Spangen heeft lang bekend gestaan als hotspot van criminaliteit. Wat zijn uw ervaringen hiermee? (zelf slachtoffer?)
36. Wordt er volgens u in de buurt aan preventie van criminaliteit gedaan door bijvoorbeeld politie of buurtbewoners? (Zo ja, hoe?)

De volgende vragen gaan over de samenstelling van uw sociale netwerk

37. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?
(per uitspraak slechts een hokje aankruisen)

Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
-------------------------	-------------	----------	---------------------	------------------------------

- A. Mijn vriendengroep / kennissengroep is divers (verschillende etnische en culturele achtergronden)
- B. Ik heb regelmatig contact met mensen die andere religieuze opvattingen hebben dan ik (minimaal eens per twee weken)
- C. Ik heb regelmatig contact met mensen die een andere etnische achtergrond hebben dan ik (minimaal eens per twee weken)
- D. Ik onderneem stappen om mensen te leren die een andere achtergrond hebben dan ik (buurthuizen bezoeken, culturele bijeenkomsten, ontmoetingsbijeenkomsten)
- E. Mijn sociale netwerk bestaat voor (een deel) uit mensen die in deze wijk wonen
- F. Mijn vriendengroep / kennissenkring in deze buurt is divers (verschillende etnische en culturele achtergronden)
- G. Ik onderneem stappen om in de buurt mensen te leren kennen van buiten mijn wooncomplex (buurthuizen bezoeken, culturele bijeenkomsten, ontmoetingsbijeenkomsten, gesprekken aanknopen met mensen in de buurt)
- H. Diversiteit in de buurt draagt bij aan mijn woonplezier
38. Hoe denkt u over diversiteit in uw omgeving? (Positief/negatief? Ervaringen?)

Bijlage VIII Samengestelde tabellen van besproken stellingen

	Helemaal eens	Eens	Neutraal	Oneens	Helemaal oneens	Totaal
Hoofdstuk 6						
Ik woon hier met mensen bij wie ik mij thuis voel	7 (41%)	8 (47%)	1 (6%)	1(6%)		N=18
Ik woon hier met mensen die een zelfde leefstijl hebben	3 (18%)	10 (59%)	2 (12%)	1 (6%)	1 (6%)	N=18
De meeste bewoners in dit woningcomplex zitten in dezelfde levensfase		10 (59%)	3 (18%)	3 (18%)	1 (6%)	N=18
Hoofdstuk 7						
Ik ben sterk op medebewoners gericht	1 (6%)	6 (33%)	2 (11%)	8 (44%)	1 (6%)	N=18
In gevallen van nood staan medebewoners voor me klaar	8 (44%)	7 (39%)	3 (17%)			N=18
Ik leen spullen en wissel gunsten uit met bewoners	2 (11%)	14 (78%)	1 (6%)		1 (6%)	N=18
Ik ken veel bewoners bij naam	10 (56%)	5 (28%)		2 (11%)	1 (6%)	N=18
Ik maak regelmatig een praatje met medebewoners	9 (50%)	7 (39%)		2 (11%)		N=18
Ik maak regelmatig een praatje met mensen uit de buurt	1 (6%)	7 (39%)	3 (17%)	6 (33%)	1 (6%)	N=18
Als mensen in de buurt iets organiseren, ervaar ik dat als iets dat 'wij' doen		1 (6%)	4 (21%)	9 (50%)	4 (22%)	N=18
Ik onderneem stappen om mensen te leren kennen met een andere achtergrond dan ik	1 (6%)	2 (11%)		12 (67%)	2 (11%)	N=18

	Helemaal eens	Eens	Neutraal	Oneens	Helemaal oneens	Totaal
Ik onderneem stappen om in de buurt mensen te leren kennen van buiten mijn wooncomplex		3 (17%)	1 (6%)	9 (50%)	4 (22%)	N=18
Mijn vriendengroep/ kennissenkring is divers en bestaat uit mensen met verschillende etnische en/of culturele achtergronden	5 (28%)	2 (11%)		8 (44%)	2 (11%)	N=18
Mijn vriendengroep/ Kennissenkring in deze buurt bestaat uit mensen met verschillende etnische en/of culturele achtergronden	1 (6%)	3 (17%)	1 (6%)	10 (56%)	2 (11%)	N=18
Diversiteit in de buurt draagt bij aan mijn woonplezier	5 (28%)	5 (28%)	6 (33%)	1 (6%)		N= 18